

ANGELA FURTUNĂ

Monica Lovinescu

Tezaurul secret

Colecția **MEMORIA**

Coperta: Stelian **BIGAN**

Foto coperta I: autor necunoscut, face parte din colecția autoarei

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FURTUNĂ, ANGELA

Monica Lovinescu : tezaurul secret / Angela Furtună. -

București : Integral, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-992-620-8

821.135.1.09

© INTEGRAL, 2020

Tehnoredactor: Stelian **BIGAN**

Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-992-620-8

ANGELA FURTUNĂ

Monica Lovinescu
Tezaurul secret

INTEGRAL

Dacă Regina Maria a inspirat și ctitorit România Mare,
Monica Lovinescu a însuflețit și apărat România Liberă.
Aceste două simboluri feminine sunt arhetipurile curajului,
inteligenței, forței și sacrificiului ce au salvat Patria.

(ANGELA FURTUNĂ – *Fantomele Generalului*)

Introducere

Arhetipurile sunt misterele cele mai atrăgătoare pentru cercetător. Pentru civilizația europeană și românească, Monica Lovinescu este un astfel de model. Ea face parte dintr-un Ecuator de conștiință al lumilor românești, atât de fracturate în ultima sută de ani.

A scrie o carte despre un martor notabil la dezvrăjirea lumii politice a secolului XX este o încercare. Trebuie, mai întâi, să ne încuimetăm a redefini acea lume și mai ales să regăsim toate dimensiunile ei pierdute, asigurându-ne strategic, aidoma lui Michel Foucault, că deținem *vizibilitatea asupra războiului din filigranul păcii*. Lucru aproape imposibil, căci *lumea aceea*, extrem de volatilă – inclusiv cea culturală și literară, circumscrisă Războiului Rece –, era dominată de criterii și de logici disjuncte, construite adesea pe vehicul propagandistic sau pe filoane de tipul *evul media* care evacuează adevărul din realitate, fiind percepută, în consecință, în chipuri histrionice și radical diferite, de către cei de dincoace de Cortina de Fier, spre deosebire de cei de dincolo de Cortina de Fier. Acesta este unul din motivele pentru care memoriile acestor lumi intră periodic în coliziune, în raporturi de contiguitate, refuzându-și valențele de continuitate care ar fi deosebit de utile explorărilor identității. Pe de altă parte, martorul onest și lucid la dezvrăjirea lumii politice – care s-a produs începând cu secolul trecut, frământat și dominat de experiențele totalitare și post-totalitare ale Holocaustului și ale Gulagului –, are temerea ca nu cumva, și de această dată, o nouă *memorie*

*zadarnică*¹ deci patologică să câștige teren. Clipa când eroarea se poate instala cu pretenții de dirijism nu este perceptibilă de către oricine; pe de o parte, așa cum scria, cumva profetic, Charles Péguy, omul este predestinat să se transforme fie în istorie întâmplătoare, fie în ficțiune ori în creație nonficțională: *vine un moment, vine o oră anume, sună pentru fiecare ceasul trecerii sale în istorie, sună o anumită bătaie de gong de miezul nopții, la un anumit orologiu al cetății, când evenimentul real devine eveniment istoric*²; pe de altă parte, omul politic – atât ca om al filosofiei politice cât și al practicii politice –, este necesar în istorie, dar e condamnat la eroare, așa cum postulase tot Péguy, care constata că *orice partid trăiește din mistica sa, dar piere din cauza propriei politici*, urmat de un cortegiu de fantome și de schelete.

Martorul la dezvrăjirea lumii politice a secolului trecut și care face obiectul acestei cărți este Monica Lovinescu. Principala grijă, citește *îngrijorare*, care a însoțit viața de scriitoare și de jurnalistă a autoarei a fost aceea de a apăra sensul adevăratei literaturi, în mod conceptualizant și nu instinctiv; această apărare a fost pusă în operă mai ales în circumstanțele precise ale exilului și ale luptei cu sistemele politice totalitare, care transcend acel *mimesis* ce pune între paranteze existența umbrelor și a răului în realitatea invazivă și care anesteziază la nivelul conștiinței artistice, în mod greșit, *esteticul* împotriva *eticului*, atunci când acesta din urmă e conceput ca o agresiune. Nu este lipsit de importanță faptul că această pasiune a fost mereu prezentă prin asumarea – în ceea ce privește gândirea literaturii și a criticii – unei europenități riguroase³, deși afiliată

---

¹ Sintagma circulă începând cu Finkielkraut, Alain, *Memoria zadarnică – Despre crima contra umanității*, Editura Hasefer, București, 2004.

² Péguy, Charles, «De la situation faite au parti intellectuel dans le monde moderne devant les accidents de la gloire temporelle», în *Les Cahiers de la Quinzaines*, în *Neuvième Série*, 1907-1908.

³ Monica Lovinescu avea să parcurgă, în exil la Paris, treptele inițierii în bătăliile canonice și pentru reconsiderarea valorii estetice a operelor literare, bătălii ce afectau Occidentul în deceniile post-belice, cele de totalitarism și apoi de

îndemnului manolescian¹ într-o manieră totală, ce ne amintește, printr-o extrapolare a obsesivității, de Simone Weil², o altă gânditoare construită din diamante lucide, *confruntată la rândul ei cu vremurile de complicitate a celorlalți cu forțele Răului totalitar (fratele geamăn al Gulagului)*³, și care adoptase și ea, în mod benevol, europeanitatea ca natură culturală și ca arhetip civilizațional, intrând astfel sub incidența unui tip de asumare frecvent întâlnit în epocă. Apărarea literaturii române devine astfel pentru Monica Lovinescu și un proces de apărare a memoriei și a eticii neuitării, în condițiile în care adepții radicali ai recentelor bătălii canonice care au loc în literatura română domină vocal scena printr-o anumită intempestivitate stridentă care împiedică de două ori revizuirile: o dată, sublimând restaurarea unei perspective, a doua oară spulberând mecanismele de instituire a unui sistem de referință. Împotriva tuturor răspunsurilor ce proclamă în lumea românească superioritatea viziunii lipsite de etică a autonomiei esteticului, Monica Lovinescu menține în atenția publică interogatoriul care oferă scriitorului șansa de a nu rămâne un simplu releu și vehicul al dictatului politic. Pe urmele ei, Gheorghe Grigurcu va reactualiza și contextualiza dezbaterele în

---

post-totalitarism, și care vor culmina, în 1994, cu apariția operei lui Harold Bloom, *Canonul Occidental*. Urmând abordările ce au făcut vâlvă în Occident, premergând tratatul lui Bloom, de la Dante, Cervantes și Shakespeare, până la Proust, Joyce și Kafka, așezarea lecțiilor bloomiene din Occident despre canon într-o succesiune de autoritate axiologică universalistă avea să distanțeze gândirea Monicăi Lovinescu de teoriile în care operau confrații din România, supuși în timpul bolșevizării canoanelor totalitare, apoi celui modernist și postmodernist românesc, toate dominate de mecanisme teoretice mai evazive și histrionice, provinciale și tradiționaliste.

¹ Este vorba de binecunoscutul îndemn al lui Nicolae Manolescu: „Canonul se face, nu se discută”, din cartea N. Manolescu, *Literatura română postbelică*. Lista lui Manolescu, 1-2-3, Editura Aula, Brașov, 2001.

² Furtună, Angela, „Greutatea și harul unei vieți”, în volumul *La anul, la Ierusalim, o carte*, Editura Bibliotecii Bucovinei „I.G.Sbiera”, 2010.

³ Apud Vladimir Tismăneanu, Blog <http://tismaneanu.wordpress.com/2009/02/22/simone-weil-%E2%80%93-greutatea-si-harul-unei-vietii-un-eseu-de-angela-furtuna/> februarie 2008, accesat 24 noiembrie 2020.

chestiune¹, reintroducând în atenția celor care construiesc spațiul critic o anume acuitate a problematicilor legate de definirea eticului: „nu ilustrează ele un program, o atitudine, o conduită? Nu alcătuiesc ele un etaj al aceleiași construcții textuale, cu fundament existențial, pe care ne-o propune fiecare scriitor?”². Nicolae Manolescu insistă la rândul lui asupra necesității revizuirilor³, accentuând ideea *spiritului lor critic*, pledând pentru *un adevăr complet și nuanțat, pentru restabilirea conjuncturilor și pentru explicarea obiectivă a lucrurilor*⁴, urmărind cu acribie țelul *ierarhizării oneste a valorilor literare*, mai ales în conjunctura regimului totalitar comunist, și *in extenso* a oricărui regim totalitar. Desigur, ar fi desuet ca o discuție principială să se transforme în *răfuială personală*⁵. Există multe alte personaje din viața literară și din critica românească, preocupate la rândul lor de *est-etică*, și care vor intra rând pe rând în filonul contextualizant al cărții de față, mai ales în cel de al doilea volum.

La ora actuală, însă, sunt culese roadele unei tactici a tragerii de timp în ceea ce privește revizuirile oneste; acestea evoluează în tandem cu o Restaurație paradoxală ce se naște în România și în Est din cenușa unui imperiu mental care păruse apus. Marile conștiințe deopotrivă artistice și civice continuă să nu fie agreate, ca și dreptul speciilor nonficionale istorice, testimoniale și etice de a intra în taxonomiile și în circuitul major al literaturii. Deasupra tuturor argumentelor logicii și ale rațiunii, însă, noile curente în vogă reclamă adesea traiectorii convergente cu trecutul, așa încât defazarea istorică reapare în memoria României, ca și altădată, pentru a-i abate traseul de la matca modernizatoare. Fenomenul atacurilor date în mod subtil la *memoria culturală națională și individuală anterogradă* este

---

¹ Grigurcu, Gheorghe, *În jurul libertății*, Editura Timpul, Iași, 2002, p.15.

² *Ibid.*

³ Manolescu, Nicolae, *Inutile silogisme de morală practică*, Editura Albatros, București, 2003, p. 94. Un text datat 10 decembrie 1997, *România Literară*, „Critica revizuirii”.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

un partener de drum solidar cu unele interese anticulturale. El reprezintă, însă, și un sindrom post-traumatic totalitar, care operează prin conjugări de amnezii, prin lobotomii paradoxale, ca și prin inventarea de logici neașteptate, de autohipnoze, ori de transferuri psihologice cu inducție ideologică. Așa se face că, în România, capodopera lui Soljenițin, bunăoară, a fost tipărită abia în anul 1997 (la treizeci de ani distanță după finalizarea ei), iar la apariția primului volum al acestei opere în limba română, Alexandru Paleologu punea, în chiar titlul cuvântului său de încheiere, problema dacă ne găsim în fața unui *document politic* sau în fața unui *document literar*¹. În prefața la *Arhipelagul Gulag*², Alexandr Soljenițin – care a fost un veritabil model literar, critic, politic, spiritual și civic pentru Monica Lovinescu – își descrie vocația libertății: „și dacă steaua libertății nu va străluci încă multă vreme peste țara noastră, lectura și răspândirea acestei cărți constituind un mare pericol, atunci va trebui să mă înclin cu recunoștință înaintea viitorilor cititori din partea *celorlalți*, a celor care au murit”. Tonul și urgența morală a enunțurilor lui Soljenițin vor reveni în spațiul românesc și prin operele Monicăi Lovinescu. În fond, ambii intrau de fapt în circulație, prin tipărituri în limba română, cam în același timp, în anii 90, fiind amplasați astfel, tot împreună, din punct de vedere al receptării, la mare distanță istorică față de realitățile din Gulag propriu-zis³, în care ei

---

¹ Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. I., Părțile întâi și a doua. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, Editura Univers, București, 1997, p. 478.

² Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. I., Părțile întâi și a doua. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, Editura Univers, București, 1997.

³ *Arhipelagul Gulag* e scris în anii 1958-1968, editat în 1973 în Occident (exilul autorului se desfășoară în intervalul 1974-1994), dar apare în limba rusă abia în 1990 cu acordul președintelui Gorbaciov. Dactilografa textului *Arhipelagul Gulag*, Elizaveta Voronianskaia, este asasinată de KGB în anul 1973, fapt care îl determină pe autor să grăbească publicarea în același an a cărții. Cele trei volume mărturisesc despre viață și moarte în lagărele sovietice din Gulag și produc un efect de zguduire a minciunilor totalitare cu care URSS intoxicase Occidentul de

înșși trăiseră și împotriva căruia luptaseră, cu prețul vieții. Procesul fiind sprijinit de cenzură cu tot cu formele ei insidioase actuale, întârzierea receptării ambilor autori (ca și a susținătorilor lor) va domina cele două culturi: sovietică (și rusă) și română. Astfel, pentru prima oară – de-abia! – în anii 90, intrau în atenția cititorilor români cele două mari reproșuri curajoase formulate de cei doi mari scriitori disidenți, rod al acțiunii lor etice: pe de o parte, reproșurile pe care Monica Lovinescu le făcuse, în epocă (și când fuseseră difuzate la Radio Europa Liberă), scriitorilor români ce se grăbiseră să legitimizeze regimul totalitar atât prin opera lor literară cât și prin atitudinea de colaborare fie politică pleneră fie morală; pe de altă parte, reproșurile pe care Soljenițin le făcuse încă din anii 60 scriitorilor sovietici dominați de factura colaboraționistă, non-etică. Elocventă este, în acest ultim caz, la apariția *Arhipelagului Gulag*, chiar prefața autorului, care se constituie ca un text exemplar ce se încheie astfel: *Material pentru această carte ne-au furnizat de asemenea cei treizeci și șase de scriitori în frunte cu Maxim Gorki – autorul rușinoasei cărți despre Belomorkanal¹, care pentru prima oară în*

---

până la acea dată; dezvăluirile consternează presa, organizațiile civice și intelctualitatea occidentală, cunoscătoare până atunci doar a sistemului concentraționar nazist, și năruiesc imaginea orbitoare despre paradisul bolșevic, construită cu atâta trudă de agenții de influență ai Cominternului, ai PCUS și ai KGB-ului. Vezi și Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, Nazism și unicitatea Shoah-ului*, Editura Humanitas, București, 2007, și Id. *Originile intelectuale ale leninismului*, Editura Humanitas, București, 2007.

¹ Este vorba despre volumul *Canalul «Stalin» Marea Albă-Marea Baltică*, prefăcut de Maxim Gorki. 100.000 de prizonieri politici anticomuniști din Gulag au murit, prin muncă forțată și nemecanizată, în timpul construcției canalului, care are o lungime de 227 km, o adâncime mică și o eficiență redusă; construcția a durat 20 de luni, între 1931-1933. Propaganda sovietică a descris proiectul ca pe o victorie a Gulagului, invitând ca forțe de propagandă pe artiștii ruși care ulterior au proslăvit în operele lor victoriile comunismului. Nume ca Maxim Gorki, Alexei Tolstoi, Victor Șklovski sau Mihail Zoscenko au investit în opera lor laudativă excesul de zel. Stalin nu a recunoscut niciodată că proiectul Belomorkanal a fost de fapt un eșec, ci a lăudat memoria sa lansând și marca de țigări omonimă. Scopul exterminist al proiectului nu e negat azi de nicio evidență.

literatura rusă, a glorificat munca de rob. Prin analogie, se poate spune că există și în literatura română o întreagă apologie literară a *robiei pe moșia totalitară*, la care mulți autori și cititori revin azi cu ochii în lacrimi. Nimeni, niciodată nu va putea circumscrie acest reflex pavlovian decât probabil unui metabolism psihologic aferent *democratizărilor estetice*¹ și unui *mesianism politic*² ce urcă din Revoluția Franceză, prin iacobinism și prin stalinism, până la formele larvare actuale de neofascism și de neostalinism ce desenează noua scenă geopolitică. Ne confruntăm cu două extreme, așadar: pe de o parte, această supremă indulgență față de trecutul stalinist, iar de cealaltă parte, cu o realitate prefigurată foarte bine, cândva, și de Karl Popper³ care definea o inexplicabilă vânătoare de vrăjitoare în *procesul de căutare la infinit a dușmanului*: el va fi urmat și de alți filosofi care surprind un inexplicabil *totalitarism al anticomuniștilor postcomuniști*, atunci când atrag atenția că *descrierea relației autentice dintre memorie și democrație este departe de a fi fost epuizată*⁴. Arhipelagul Exilaților se va lovi din nou de continentul nostru, ca un veritabil accelerator al dezastrelor induse prin ignorarea lecțiilor recente ale totalitarismelor cărora li s-au opus, între alții, Soljenițin sau Monica Lovinescu.

Aceasta a fost lumea de contradicții în care s-a format și a trăit Monica Lovinescu. O lume de *indulgențe asimetrice*⁵, o lume de

---

¹ Talmon, Yakoov, *The Origins of Totalitarian Democracy* (Originile democrației totalitare, 1952), Secker and Warburg Publ., London, 1955. Vezi și Talmon, Yakoov, *The Myth of Nation and Vision of Revolution, The Origins of Ideological Polarization in the 20th Century* (Mitul națiunii și viziunea revoluției. Originile polarizării ideologice în secolul XX), 1981.

² *Ibid.*

³ Popper, Karl R., *Lecția acestui secol*, Editura Nemira, București, 1998. pp. 64-77.

⁴ Preda, Cristian, în „Memorie și democrație”, în volumul Popper, Karl R., *Lecția acestui secol*, Editura Nemira, București, 1998, pp. 147-148.

⁵ În articolul *Asimetria indulgenței*, din volumul *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, Colecția Zeitgeist îngrijită de Vladimir Tismăneanu, pp. 445-448, Monica Lovinescu face precizări asupra unor termeni. Astfel, conceptul de *Asimetria indulgenței* este preluat de Monica Lovinescu, ca și conceptul de

*epidemii de simboluri*¹ care bântuie Răsăritul și unde orice simptom se transformă în epidemie ce fie face ravagii sau, dimpotrivă, e sugrumată în fașă și supusă omerteii; o lume de procese morale neterminate și de reconstituiri făcute cu umbre, cu cioburi, cu stafii și cu memorii orale sacadate, în vremea când cuvântul de ordine fusese spălarea creierului și fabricarea utopiilor politice; o lume – studiată cu o *privire clinică* – pentru că alcătuită din *oameni nefirești* condamnați să trăiască în *locuri nefirești*² amintind de faptul că și lui Soljenițin *i se păruse nefiresc ca în același parc să se plimbe azi, ținând poate vreun nepot de mână, asemenea unor pensionari pașnici, fostul călău și fosta victimă*. Merită să stăruim asupra faptului că, în cazul Monicăi Lovinescu, definirea aproape statuară a relației simbolice dintre călău și victimă în regimurile totalitare are o țintă obstinat și predilect *antistalinistă*. Acest amănunt e legat de un detaliu biografic, conform căruia Stalin a intrat în viața autoarei în chipul Răului

---

est-etică, de la Timothy Garton Ash. Acesta îl preluase, la rândul său, de la scriitorul britanic Ferdinand Mount. Împreună, acești gânditori se revendică de la curentul filosofic de demistificare a comunismului, succedându-i pe marii foști membri de partid deveniți, primii, cei mai virulenți demistificatori, anume Boris Souvarine, Arthur Koestler, Alain Besançon, François Furet, Annie Kriegel etc. Dezbateră, rămasă deschisă în ultimii cincizeci de ani, a similitudinii dintre nazism și comunism, cunoaște mai multe abordări: cea etică și științifică este cea mai importantă, pentru că profilactică și pedagogică, în timp ce dezbateră politică doar acutizează din când în când *războiul mocnit dintre stânga și dreapta occidentale*, conform lui Martin Malia, profesor de istoria Rusiei la Universitatea Californiei din Berkeley, citat de Monica Lovinescu în articolul ei. Poate că în ultimii ani, coliziunile care au loc între cele două tipuri de memorii antitotalitare asimetrice au devenit mai periculoase decât oricând, fiind utilizate în chip de veritabile *bombe* prin care arma media amorsează prin violență ideologică la scară globală conștiința publică, slujind unor interese geopolitice din care adevărul istoric este evacuat, în timp ce spiritul revanșard e resuscitat.

¹ Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 60.

² Lovinescu, Monica, articolul „Privirea clinică” dedicat Doinei Jela, din volumul *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 471-473.

politic Absolut, și așa a rămas: autoarea mărturisește în *Jurnale*¹ că a citit studiul Hannei Arendt intitulat *Sistemul totalitar* (partea a III-a din *Originile totalitarismului*) în zilele chiar când se împlineau 20 de ani de la moartea lui Stalin. Studiul fusese scris în 1949 și publicat în 1951. Este vorba despre opera care a lămurit definitiv, în planul terminologiei și al domeniilor de abordare, conceptul de totalitarism pentru Monica Lovinescu, așa cum i se va opune autoarea, în mod critic, în restul vieții sale. Hannah Arendt a desemnat, în această carte, cele două sisteme totalitare unice: *Rusia lui Stalin și Germania lui Hitler. Sistemul propriu-zis totalitar a decedat în Germania odată cu moartea lui Hitler, iar în Rusia și în țările dominate de ea odată cu moartea lui Stalin, fiind înlocuit, în acest caz din urmă, cu dictatura partidului unic. [...]* Principala caracteristică a sistemului totalitar așa cum se desprinde ea din studiul Hannah Arendt – totalitarismul ca mașină de fabricat absurdul, ca demență în stare pură – e dată de năzuința de a schimba radical natura umană prin triplaucidere a persoanei morale, a persoanei juridice și a individualității, rezultatul ultim al acestei triple crime, cu și fără cadavru, urmând să fie câinele lup pavlovian². Pentru autoare, Stalin întruchipa așadar forma cea mai pură a răului politic, gigantul demoniac ce distrusese țara sa natală, asasinase memoria ilustrei sale familiei – întemeietoarea unui capitol de istorie culturală și literară românească – și dăduse, în mod sistematic, atacurile cele mai radicale la identitatea națională românească.

Monica Lovinescu a formulat la rândul ei accentele cuvenite asupra responsabilității intelectuale și a necesității diluării istoricismului prin opțiunea etică, adică prin respingerea fatalităților de tip *sens al istoriei*. Opțiunile și viziunile Monicăi Lovinescu s-au înscris în nucleul tare al filosofiei politice moderne, adică în paradigma gândirii străbătute de ideea *maleabilității naturii umane, a posibilității de a o schimba, fie prin folosirea rațiunii împotriva pasiunilor (ca în teoriile contractualiste), fie prin folosirea pasiunilor mai puțin*

---

¹ Lovinescu, Monica, articolul „Hannah Arendt și sistemul totalitar”, în volumul *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, pp. 140-143.

² *Ibid.*

*rele împotriva celor rele (ca în teoriile economiştilor)*¹. Nu vom epuiza aici analiza importanței operei și acțiunii Monicăi Lovinescu; au făcut-o alți analiști și exegeți, înaintea noastră și aproape epuizând tema principalelor merite ale autoarei². Vom stăruii, însă, în această carte asupra investigării mecanismelor psihologice, culturale și pedagogice ce au generat preferințele Monicăi Lovinescu pentru tema eticii, pentru definirea literaturii și din această perspectivă, ca și pentru pledoariile nedezmințite de partea revizuirilor, definind-o astfel pe autoare drept o personalitate care a introdus în literatura română – la momentul oportun și în acord cu mutațiile estetice firești – ipoteze hermeneutice noi, temeuri de a distribui în mod just vectorii axiologici, abordări plauzibile, ca și interogări fecunde și capabile să explice noile resorturi ale literarității, ale poeziei, ale structurilor și formelor expresive.

Într-un fel, drumul parcurs de noi aici descrie calea ce-l duce pe *omul cel frumos*, în nevinovăția lui tragică, către poarta cea îngustă a martirajului, intrând în închisoarea cea de toate zilele a victimelor răului politic totalitar și proiectând asupra tuturor, prin literatură, ca pe un fascicul de lumină, întrebarea care i-a guvernat existența: *E oare mai bine să-ți petreci viața având dreptate împotriva tuturor, sau greșind alături de toți?* Desigur, Monica Lovinescu s-a dovedit a fi un om care pune în ecuație, în mod critic, forța ideilor, așa cum avea să avertizeze și Heinrich Heine încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, atunci când avea să atragă atenția francezilor în privința pasiunilor revoluționare, și a acelor *concepte filozofice crescute în camera de lucru a unui profesor și care ar putea distruge o civilizație*³.

---

¹ Popper, Karl R., *Lecția acestui secol*, Editura Nemira, București, 1998, p. 144.

² Tismăneanu, Vladimir, „De ce contează Monica Lovinescu (I-V)”, în *România Culturală*, <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=10099> accesat 11 oct. 2012 (sinteză după articolele apărute în *Evenimentul Zilei*: 22.04.2008; 30.04.2008; 7.05.2008; 14.05.2008; 24.05.2008). Vezi și Tismăneanu, Vladimir, „Monica, Hannah, Nadejda”, în *Ideii în dialog*, numărul din iunie și iulie 2008.

³ Citat Invocat de Isaiah Berlin în 1958, în lucrarea *Two Concepts of Liberty*, v. în Berlin, Isaiah. *Cinci eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, București, 2010.

Opera de față nu are pretenții sistematice, deoarece recuperarea operei și biografiei, a memoriei și a contextualizărilor privind-o pe Monica Lovinescu sunt în curs de desfășurare, precum definirea hărții unui continent de cunoaștere *in statu nascendi*, iar procesul va continua încă cel puțin alte câteva decenii, fiind și foarte sabotat de Restaurația propagandelor vechi totalitare. Tocmai de aceea, această carte, succedând altor instanțe hermeneutice, devine la rândul ei doar o nouă verigă ce se va preschimba în curând, la rândul ei, în *terminus a quo*. Asumpțiile noastre și observațiile fragmentare nu au pretenții exhaustive didactice sau teoretice și sunt întretesute cu pagini de jurnale, de analize comparatiste și cu *povești*, restituind istoriei clipei, memoriei și mitului deopotrivă vocația *literaturizantă*.

Angela Furtună

De la Zidul Berlinului, la odăi, cripte și arhive – Lumina aspră a Nordului – Rădăcini, transferuri și umbre – Copilul în căutarea tatălui și a mamei – Rupturi – *Omul de hârtie* și bibliotecile – Vocație și livresc, povești de familie și pasiuni etice – Bunici, boieri și lăutari pe drumul spre pomul cunoașterii – Povestea ca schemă de memorie extensională. – Golem și băiatul cu amintiri

Cititorul român nu a putut ajunge la opera scrisă a Monicăi Lovinescu decât după căderea Zidului Berlinului. Iar amintirile despre destinul ei literar nu au urmat linia firească, ci o cale întortocheată, răsturnată, cum îi fusese și viața. Romanul excepțional pe care Monica Lovinescu l-a terminat în 1955, și care o recomanda drept o prozatoare de viitor¹, apare în România abia în 2007, ca restituire. Întreaga carieră a scriitoarei, de fapt, fusese întreruptă în epocă de căderea Cortinei de Fier și suprimată brutal prin confiscarea

---

¹ Lovinescu, Monica, *Cuvântul din cuvinte*, roman inedit, Humanitas, 2007. *Primul roman românesc esopic* (Ioana Pârvulescu), parabolă a României dintre 1948-1989, este predat în 1955 Editurii Denoël din Paris, sub titlul *Mots à mot*, de autoarea ce avea 32 de ani.

autoarei – printr-un sacrificiu asumat grație conștiinței sale morale înalte – de partea jurnalismului și a militantismului anticomunist. Așadar, pentru a ajunge la Monica Lovinescu a fost nevoie să cadă mai întâi un zid, dar apoi să se deschidă, cu lentoare și cu ignobile amânări, arhivele și jurnalele, să se deschidă și odăile ascetice și curate, străjuite de biblioteci bogate, în care trăise tatăl, E. Lovinescu, dar și mama, Ecaterina Bălăcioiu, sau în care scriitoarea își petrecuse o mare parte din existență, la Paris, în Rue Pinton, alături de soțul ei, Virgil Ierunca. La Monica Lovinescu se ajunge astăzi și străbătând cărarea albă din Cimitirul Grădini de la Fălticeni care duce la *reuniunea de familie a Lovineștilor*, în cripta unde tatăl, copilul, soția și nepoții lui E. Lovinescu, fiind cu toții cărturari, scriitori și critici, s-au adunat la sfatul de veci din umbra Bisericii Sfinții Voievozi adăugând inele de perenitate și noblețe la trunchiul literaturii române. Nu în cele din urmă, există încă o cale prin care putem ajunge la Monica Lovinescu: prin firul reînnotat al memoriilor, al mărturiilor, al reconstituirilor, cât încă mai sunt în viață prietenii, colegii, ființele apropiate și admiratorii. Literatura adevărată pulsează din toate aceste evocări ale unui timp și ale unei istorii ce ar trebui să fie mai bine cunoscută și luată în proprietate. Adesea, hățișurile memoriei joacă feste, iar finalurile fericite redeșteaptă emoții: astfel se deschid către Monica Lovinescu odăi neașteptate, ferestre și firide în care comorile ascunse de timpurile potrivnice ies abia acum la iveală. Așa este și povestea poemului *În odaia lui E. Lovinescu*¹, scris de Gheorghe Grigurcu în 1954, când avea doar 18 ani; tocmai o vizitase pe mama Monicăi Lovinescu, acasă (la reședința Lovinescu) și se afla sub impresia unei puternice emoții. Fusese în odaia în care altădată E. Lovinescu oficiase celebrele sale reuniuni de critică și de spirit cenaclis, ce vor face istorie literară! Respirase același aer cu *strămoșii de viziune*, în odaia unde *omul de hârtie* își va fi scris însemnările zilnice, cărțile, discursurile! Marele critic se stinsese de

---

¹ Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu între continuatori și uzurpatori*, cu o postfață intitulată *Anticonformistul* de Monica Lovinescu, Editura „Jurnalul Literar”, București, 1997. p. 251-253.

mult, *Sburătorul* nu mai era prezent decât în inima unor prieteni, Monica Lovinescu se afla în exil. În ciuda izolării, a singurătății și a persecuțiilor politice, *acasă în odaie* se mai găsea doar soția lui E. Lovinescu și mama Monicăi: Ecaterina Bălăcioiu rămăsese o adevărată doamnă a spiritului, restituindu-i poetului adolescent Gheorghe Grigurcu evocări din care răzbătea o încărcătură de istorie și de literatură pe care acesta o devora sufletește cu o patimă ce avea să fie confirmată mai târziu de cariera sa de poet, de *anticonformist*, de pamfletar și de critic de poezie¹, pasionat la rândul său de capacitatea eticului de a da sens literaturii. Confirmând, el însuși, adesea, viziunea lui Koestler privind *limbajul secret al destinului în opera literară*. După această vizită, revenind în chilia sa de poet, Gheorghe Grigurcu scrie poemul de mai jos:

În odaia lui E. Lovinescu

În odaia cu aer nemișcat, cu portrete

Cu suflete întârziate, ai intrat.

Din zodii clare, pendula de pe perete,

Ca o stea,

Vremea de ieri, vremea de azi a sunat.

Biroul e ca o cruce cu trup răspândit

În rădăcinile inimii, în cotoarele cărților aurite

Cu fructe aprinse;

Fluidul nu-i istovit.

Își urcă prin trunchiul tânăr inelele nebănuite.

Lucrurile stau, atinse de-o mână,

Topită în aer;

---

¹ *Ibid.*, «cum n-avem mulți în țară» apud Monica Lovinescu, p. 252.

*Crescută parcă în revedere, senină
Ca o melodie veche pe care interior o repetai.*

*Fotografiile au conversat trăiri ca fluturi
Prinși în mișcarea vieții: parc'ar sbura
Emoția ca o primăvară singuratică o fluturi
Umbrită de viața ce s'a desfoliat cândva.*

*Ca un soare înghețat, masca mortuară
Privește împăcată sub noile lumini...*

*Flori albe, subțiri ca o vioară,
Își țes culoarea din faptă, pe spini.*

București, 1954

Monica Lovinescu povestește, mult mai târziu¹, cum la mijlocul anilor '50, a primit pe căi ocolite, de la mama, un poem intitulat *În odaia lui E. Lovinescu* și pe care se mulțumea să-i spună fiicei, din prudență pentru autor (pe acele vremi până și pe „căile ocolite” se puteau strecura ochi și urechi epoletizați), că îl găsisse în cutia de scrisori de pe Bulevardul Elisabeta 95h. Multă vreme, mărturisește în același text Monica Lovinescu, a crezut că poemul ar fi fost scris de Nicolae Labiș. „cert este că «sursele» au fost destul de numeroase pentru a ne convinge pe Virgil Ierunca și pe mine (niciodată nu ne bazam pe un singur zvon sau pe o informație unică)”. Labiș nemairiscând nimic (murise), poemul a fost publicat în revista Fundației Regale Universitare *Carol I* de la Paris, *Ființa românească*, în chiar primul număr din 1963. Datând textul din volumul amintit² cu mențiunea *Paris, septembrie 1994*, Monica Lovinescu face astfel dreptate *Odăii*

---

¹ *Ibid.*, p. 252.

² *Ibid.*, p. 253.

lui E. Lovinescu, mărturisindu-și public eroarea de fixare a autoratului, ce fusese în mod greșit alocat, între 1963 și 1994, lui Nicolae Labiș, și nu, conform realității, lui Gheorghe Grigurcu.

Importanța pe care o dă Monica Lovinescu acestui episod vorbește despre adevărata prețuire pe care o avusese față de Gheorghe Grigurcu, pe care îl desemnează încă din timpul vieții drept continuator, al său și al lui E. Lovinescu¹: *trecând peste rezerva pe care mi-am impus-o de a nu scrie despre E. Lovinescu și de a nu mă referi la o atât de celebră ascendență (detest specia copiilor abuzivi) îmi este imposibil să nu recunosc în Gheorghe Grigurcu pe criticul prin excelență lovinescian. În dubla sa calitate: de estetician și de combatant pentru a dezbăra cultura de stârvurile și malformațiile sale.* Este subliniat de către autoare caracterul constant al atitudinii lui Grigurcu, manifestată încă din timpul dictaturii, de a descuraja veleitarismul, colaboraționismul și privilegiile obținute prin compromis politic de unii scriitori – nu puțini – în ierarhiile critice oficiale ale vremii. Pentru toate acestea a plătit un preț scump²: *marginalizat pe toate planurile (...) singuratic și însingurat. Cu totul nedreptățit pe măsură ce încerca să facă dreptate celor alungați de gloria oficială și oficioasă...* Remarcabilă rămâne, așa cum observă Monica Lovinescu, *determinarea cu care Gheorghe Grigurcu, neatins de lehamitea de a striga fără ecou, descifrează montajul-pretext al autonomiei esteticului...* Cum observația ei vine în 1994, descriind un trecut recent de peste trei decenii, e util să remarcăm că, în acel moment al vieții sale, Monica Lovinescu se plasa, din punct de vedere etic și *beligerant*, în paradigma destul de solitară creată în literatura română de cele două forțe critice ce fuseseră construite pe de o parte de E. Lovinescu, creatorul direcției, și, de cealaltă parte, de Gheorghe Grigurcu, în calitatea acestuia din urmă de *continuator* fidel și de apărător nedezmințit al lui E. Lovinescu, împotriva *uzurpatorilor*: desigur, „e lesne de observat cum *Literatorilor*, Gheorghe Grigurcu le opune

---

¹ *Ibid.*, p. 251.

² *Ibid.*, p. 251.

atitudinea militantă a lui E. Lovinescu ori de câte ori nu doar literatura se afla la ceas de cumpănă: și în timpul primului război mondial și în cursul celui de al doilea. Răspunzând ofensivelor de extremă-dreaptă el le prevedea parcă și pe cele de extremă-stângă”¹. Nașterea ideii de etică pornește adesea, precum în cazul de față, de la capacitatea de a admite existența bunelor sentimente și utilitatea recunoștinței în procesul de clădire a unei culturi moderne întemeiată pe axiologie, pe memorie și pe adevăr. Monica Lovinescu delimitează binele de răul din lume, remarcând că *pentru ca vremea «spinilor» să treacă, a fost nevoie (din păcate mai este încă) de fidelități pe plan estetic, dar și etic, ca aceea a lui Gheorghe Grigurcu*. Locul său în literatura română este, tocmai de aceea, în lumina aspră a norului.

În *Odaia lui E. Lovinescu* stăruie, deasupra timpului, nu doar amintirile legate de E. Lovinescu, ci și urmele trecerii Monicăi Lovinescu, de care ilustrul critic și tată era nedespărțit. Ele transpar din Agendele Sburătorului², în sute de note concise, ca și din jurnalele și memoriile ce încep să fie tipărite după 1990. Muntelui uriaș format din cioburi de amintiri i se adaugă necesitatea unui liant restaurator de adevăr. Există o legătură între copilul ce părăsise născut pentru un destin privilegiat și criticul aspru de mai târziu? Pot fi stabilite conexiuni între personajul principal al unei fericite copilării petrecute printre elitele intelectuale și culturale ale României interbelice, și scriitoarea de mai târziu, care avea să se dedice, consecvent și tranșant, est-eticii? Pot fi stabilite rădăcinile subtile și nevăzute care au transformat de-a lungul timpului copilul-minune cel fără griji în *Monica noastră națională*, devenită redevăzută a conștiinței publice prin intermediul lucidității și al curajului de a critica un regim dictatorial?

---

¹ *Ibid.*

² Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

Poeți deja celebri în epocă, literați care îl anturau pe celebrul tată, îi dedicau copilei versuri de adorare. Doina Jela¹ evocă multe amintiri din acel *paradis domestic* contopit cu *edenul cenaclist sbu-rătorist*; îl citează, bunăoară, pe Ion Barbu, care a scris pentru Monica poemul *Statură*, numit la prima versiune chiar *Pentru Monica (când va fi mare)*:

*Să nu prelingă, să nu pice
Viu – Spiritul robit în ea
La azimi albe să-l ridice
Sfiit pruncia ei trecea.*

*Sori zilnici grei ardeau sub dungă
Ușori sunau în răsărit
Și nori ce nu știau s-ajungă
Și munții câți i-a întâlnit.*

*Suiau cu iezerii să cate
La anii falnici douăzeci
Vedeau din ceasul ce nu bate
Din timp tăiat cu săbii reci.*

Anii copilăriei sunt grupați în veritabile tablouri existențiale ce se derulează la București, la Crușeț (care apare scris uneori, *Crușeți*, în „agendele” lui E. Lovinescu; prin apropiere se găsea Mierea Birnicii – satul de unde se trăgea și florarul Ion Coandă Tănase, tatăl celebrei cântărețe Maria Tănase –; în vecinătatea acestui centru aproape legendar pentru memoria fiicei, se afla conacul bunicului matern, Gheorghe Bălăcioiu), la Fălticeni (leagănul natal patern), sau la Mangalia (la *Două mai*, după cum *se spunea între cele două războaie*

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 229.

*mondiale pitorești localități artistico-balneare*¹). Monica Lovinescu îmbrățișează febril, în diferite anotimpuri – fie în perioadele de școală, fie în vacanțe –, geografiile natale diverse, punctate de istoriile unor locuri și rădăcini românești aproape mirifice, dacă judecăm după evocările livrești cunoscute până în prezent în resursele de arhivă (aflate încă în stadiile inițiale de explorare); toate acestea plasau experiențele copilului pe tărâmurile pline de savoare, care se întind din inima Capitalei sau de la regiunile montane românești de un pitoresc incontestabil și până la malul mării sau până la generoasele ținuturi colinare ori de șes ale reședințelor părintești. Totul, în anii timpurii, părea scaldat în lumină și armonie, nimic din copilăria Monicăi Lovinescu nu prevestea destinul tragic de mai târziu, cum nici forța unei ființe ce avea să supraviețuiască mai ales prin conștiință și prin principii ultraliberale, situându-se, în timpul delirurilor politice totalitare europene, de partea binelui și a libertății, a adevărului și a onestității, în vremea când țara ei se afla sub ocupația străină sovietică ce impusese, sub pretextul datoriilor de război, marca unei revoluții de import și a unui regim despotoc.

Jurnalele consemnează că Monica Lovinescu petrecea în fiecare an *o lună de vară la Fălticeni doar cu tata*². Descrierea acestor perioade petrecute numai cu tatăl său emană o stare de fericire și de încredere specială, cum numai relația dintre copil și părintele său de gen opus pot dezvolta. „Era fabulos. Când scria la birou, valea Șomuzului la care se ajungea din grădina bunicii era a mea. Sau mă jucam cu Horia (Lovinescu), cu Lala (Vasile Lovinescu) în casa unchiului Octav. Când tata făcea pauză, porneam împreună în plimbarea cotidiană spre Băncuța și «discutam» literatură. Eram mândră și chiar în micimea mea priveam lumea de sus: mă pregăteam conștiincios pentru subiectul zilei, apoi orientam convorbirea spre Creangă, Sadoveanu, Calistrat Hogaș, din care devorasem în ajun pagini și

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 14.

² Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 15.

pagini, iar tata mă lăsa să-mi spun părerea, se prefăcea chiar c-o ia în serios: cine, dar cine mai era ca mine?” Câteva pagini de jurnal mai încolo¹, Monica Lovinescu declară că procedeul invocării și al plonjării în timp era necesar pentru a-și dezvălui relația de dependență față de părinți, sentimentele profunde, legătura trainică față de cei care creaseră arhitectura ei sufletească și intelectuală, dar și pe aceea morală. Astfel, Monica Lovinescu s-a folosit de mica incursiune în amintirile din copilărie pentru a sublinia că avea nevoie de *câteva momente precise* (de unde și aspectul anecdotic) *pentru a arăta de ce pentru mine mama și tata trebuiau neapărat să fie eterni*. Desigur, fără această asumare a stării de venerație a părinților, nu se poate explica greutatea pe care o capătă, în textul autodiegetic din *Jurnale*, evocarea detaliată a excursiei făcută în una din veri împreună cu tatăl, pe un traseu moldav-bucovinean, itinerar care – prin accente, nostalgie și aspirație – câștigă proporțiile unei adevărate călătorii inițiatice înspre rădăcinile culturale și istorice ale arborelui genealogic fălțicenean²: *plimbarea pedestră fusese încununată în una din veri printr-o excursie (o mașină și un șofer numai pentru noi doi), la mânăstirile din Bucovina și la «bojdeuca» lui Creangă. La Iași, pe Copou, băusem chiar o jumătate de sticlă de Cotnar amândoi și adormisem în cinematograful unde ne dusesem după prânz. Ne trezise plătatoarea, filmul se terminase de mult și sala era goală: să faci un chef cu tata în Iașii lui Eminescu și Junimii, după ce tot el ți-a arătat «albastrul de Voroneț», nu știu câți ani mi-am hrănit orgoliile din această amintire*. Copilul, care se formase în acest cult de imitare a unui adult foarte sobru și livresc până și în spațiul domestic (E. Lovinescu fusese mai mult un *om de hârtie* decât un trăirist), nu uitase nici jocurile puerile când³ *se vâra, la Fălțiceni, în coșul de hârtii al tatălui, sau, în biroul acestuia de la București, se cățara pe fotoliul masiv. Inventând cele mai stupide și năstrușnice diminutive*. Își contempla tatăl cu adorare, în timp ce acesta, un temperament flegmatic-sanguin

---

¹ Op. cit., p. 17.

² Op. cit., p. 15.

³ Op. cit., p. 12.

inert, oarecum distant și rece, incapabil să *coboare de pe soclu*, se lăsa adulat; în același timp, admitea cu greu că poate fi alintat cu termeni familiari ca *tățiconțule*, niciodată însă nu întorcea copilului un cuvânt de complicitate. Marca bunăvoinței sale rămânea severitatea critică însoțită de un perfecționism încăpățânat. Acest veritabil motor de tractare a unei personalități de forță a urnit, prin inerția sa afectivă, ambiția și potențialul pentru scris ale Monicăi Lovinescu, potențând talentul fiicei prin erudiție și spiritul ei de observație prin luciditatea analizei. Se poate vorbi de o anumită *cruzime blândă și involuntară* a tatălui față de fiică, izvorâtă mai mult din placiditatea sa, din dorința de perfecțiune și din vocația didacticistă decât din severitate și inerție? Dacă raportăm cercetarea de față și la relația dintre E. Lovinescu și soția sa, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, e vorba de o austeritate generală a cuplului și a casei Lovinescu, mărturisită și de agendele îngrijite de Monica Lovinescu¹, restituite târziu, și în care numele profesoarei Ecaterina Bălăcioiu – care crezuse în valoarea soțului și i se devotase, ascunzându-și și înaintea, și după divorț, durerea de a-i fi fost indiferentă – nu apare niciodată. O interpretare oarecum de același ordin asupra relației de cuplu a părinților face și Doina Jela²: *fiindcă ce altceva poate să însemne faptul că în jurnalul acela – consemnând cu scrupulozitate, timp de 20 de ani, a câte 365 de zile fiecare, toate prezențele, într-o casă plină toate după-amiezele ca un han – prezența ei nu este nici măcar enumerată? Doar dacă ne amăgim cu gândul că, pentru omul acesta, lumea însăși nu exista decât ca s-o transforme el în ficțiune, iar oamenii, doar cât să devină portrete, și-n cazul acesta, singura care exista a fost de fapt ea, care n-a putut fi schimbată în portret.*

O căsnicie discretă, o nefericire discretă și un divorț discret.

---

¹ Lovinescu, E., Sburătorul: agende literare, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 10-11.

Dacă acest divorț al părinților a fost dureros și pentru Monica Lovinescu? Discreția autoarei în *Jurnale* e aristocrată; ea nu-și judecă părinții, ci sporește, prin remembrare, aura fiecăruia dintre ei. Mai mult, nici în anii de maturitate și de senectute nu va fi niciodată tentată să se folosească de notorietatea criticului E. Lovinescu pentru a se autopromova pe ea însăși în planul carierei¹. *Detesta*, conform propriilor mărturisiri, *specia copiilor abuzivi*... Dar nostalgia plină de pasiune după icoana părinților mărturisește năzuința firească a copilului etern pentru armonia de la începuturi, protectoare, deplină. Stăruie, în toate paginile autodiegetice, nevoia de a răspunde la întrebarea retorică... *de ce pentru mine mama și tata trebuiau neapărat să fie eterni* și, subînțeles, neapărat, împreună și nu separați... În fond, în amintirile timpurii², Monica Lovinescu notează, la 1943, la puțin timp distanță de data morții tatălui, cum *acasă*, pentru ea semnifica, pe atunci, strada Wilson, *părinții mei erau divorțați, stăteam cu mama, dar mergeam și la tata zi de zi, experiență ce nu m-a traumatizat de fel. Despărțirea lor petrecându-se fără scene ca între oameni nefrec de civilizați*. Autoarea crede că, redându-i libertatea – după ce îi fusese o statornică admiratoare, prietenă devotată și susținătoare în activitate –, *de fapt, mama îl redase complet pe E. Lovinescu literaturii, dezbărându-l de obligațiile cotidiene ale unei banale vieți de familie*. Jurnalele Monicăi Lovinescu sunt pline de detalii de atmosferă invocate cu o nostalgie plăcută, deși tragică, fără îndoială, și care amintește de savoarea degustării paginilor testimoniale

---

¹ Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu – între continuatori și uzurpatori*, cu o postfață de Monica Lovinescu: Anticonformistul, Editura „Jurnalul literar”, 1997, vezi pp. 251-253. În postfața intitulată *Anticonformistul* și dedicată lui Gheorghe Grigurcu (pe care autoarea l-a considerat și desemnat încă din timpul vieții drept continuatorul ei pe linia est-eticii, dar și drept *criticul prin excelență lovinescian*), Monica Lovinescu face de la bun început precizarea că „mi-am impus mereu rezerva de a nu scrie despre E. Lovinescu și a nu mă referi la o atât de celebră ascendență, pentru că *detest specia copiilor abuzivi*”.

² Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 17.

ale lui Nabokov¹, la care intervine aceeași superpoziție între plăcerea evocării copilăriei și a culturii din care s-a exilat, dublată de regretul lucid că țara natală – Rusia, în cazul lui Nabokov, România, în cazul Monicăi Lovinescu – o luase *în jos*, înspre pierzania dată de *convulsiile istoriei* și de ravagiile totalitarismului.

Despre linia mamei, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, ca și despre rădăcina ei oltenească, mărturiile au putut să iasă la lumină abia în ultimii douăzeci de ani, pe măsură ce a început recuperarea memoriei și a istoriei căreia îi este atașată. Conacul boieresc de la Crușeț – de care sunt legate copilăria mamei și vacanțele Monicăi Lovinescu – e plasat între Craiova și comuna aparținătoare, Mierea Birnicii². Fotografia Ecaterinei Bălăcioiu, alintată Titi în familie, promite încă de la vârsta de 18 ani o frumusețe de epocă³: *un chip rotund, gingaș, frumusețea puternic marcată a anilor treizeci, un surâs vag, distant și o privire care evită obiectivul aparatului, lăsându-ne să citim în ea o ușoară adiere de orgoliu și, sub aparențele gingășiei și fragilității, o neclintită voință și siguranță de sine*. Doina Jela (care este și una din cele mai fine cunoscătoare ale mamei și ale fiicei, precum și ale detaliilor biografice mai subtile privind relația dintre cele două), constată că unii o vor numi *tenacitate oltenească*⁴, fiind induși în eroare de un limbaj al mimicii foarte sofisticat, dar și de clișee pline de prejudecăți. În fond, mama Monicăi Lovinescu făcuse dovada unei determinări morale fără egal, devenind, în faza cea mai dură a regimului comunist, omul guvernat de atitudinea netrucată a unui martir autentic. Toate aceste însușiri sunt construite din suma unor sensibilități cognitiv-moral-afective speciale, care creează linii de forță ale personalităților ce sfidează momentele de răscruce, prin conversa

---

¹ Nabokov, Vladimir, *Vorbește, memorie; o autobiografie rescrisă*, Traducere de Sanda Aronescu, Cuvânt înainte de Dan Grigorescu, Editura Universal Dalsi, București, 1994.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 12.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

și transferul aspirațiilor modelate de spiritualitatea autentică, de educația aristocrată, de iubirea modelelor clasice și de conștiința elitei.

Despre linia boierească maternă, unul din biografi Lovineștilor, Eugen Dimitriu¹, află detalii din scrisoarea trimisă la 18 martie 1969 de preotul Emanoil Hurezeanu, din satul Crușeț, județul Gorj, către cărturarul Constantin N. Rădulescu din București, cu care Dimitriu corespundează și pe care *îl vizitează acasă într-o perioadă grea, când fiecare pas le era urmărit*. Astfel, iese la lumină faptul că *au existat doi frați moșieri, Iorgu și Gheorghică Bălăcioiu, cu conac modest la Crușeț și case la fel de modeste la Craiova*. Din relatarea epistolară mai reiese că frații erau apreciați de localnici ca *buni la suflet* (boierul Gheorghe Bălăcioiu, viitorul tată al Ecaterinei, a avut chiar extravaganta idee de a-și împărți pământurile țăranilor², de aici trăgându-i-se porecla de *boierul roșu*); pe de altă parte, mulți săteni le erau fini, fapt care a făcut ca țăranii răsculați la 1907 să nu-i gonească și să nu le dea foc moșiilor. Ba, se cunosc chiar relatări despre zidul făcut în jurul moșiei de la Crușeț de țăranii lui Gheorghe Bălăcioiu, care și-au apărât astfel, recunoscători, boierul de furia răsculaților veniți la 1907 din satele dimprejur.

Alte dezvăluri despre Crușeț vor apărea pe filiere literare, iar de aici se vor isca unele confruntări între mai multe relatări ce privesc aceleași fapte, toate iscodind după un adevăr ce se pierde în istoria tumultuoasă românească. În romanul lui E. Lovinescu intitulat *Mălurenii* – destinat sertarului, în ciuda faptului că autorul l-a considerat opera vieții lui (așa cum el însuși va mărturisi în agendele publicate postum, și după cum confirmă și Doina Jela) –, trecutul familiei Bălăcioiu este romanțat și hiperbolizat. Alături de relatări care privesc episodul amintit mai sus, provenit din anul mării răzmerițe țăărănești, stau și povești care vin din vremea năvălirilor

---

¹ Dimitriu, Eugen, *Lumini fâlticene*, Cartea a II-a, Vol. 3, Editura Mușatinii, Suceava, 2010, p. 467.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 12.

otomane, dar în care E. Lovinescu – autorul dinafara familiei, care nu participase direct la mistuirea imaginarii în narațiune, de-a lungul generațiilor de martori, și nici la metabolismul poveștilor casei boierești – introduce elemente străine de adevăr; se petrece, observă Doina Jela¹, o modificare factuală, într-un episod parcă izvorât din binecunoscuta mizantropie auctorială, *când beiul se întoarce ticăloșit, săvârșind numai grozăvii și necinstindu-și până și sora*; mai târziu, Monica Lovinescu va relata altfel acea întâmplare, într-un manuscris inedit din *Repere*, citat de Doina Jela² și asumat ca document ce corespunde realității, scris din datorie față de memoria neamului, așa încât să fie evitată situația *care ar fi vexat întreg neamul Bălăcioiu*. Poate că și din această pățanie, timpurie, Monica Lovinescu a tras concluzia că trebuie să rămână statornică spiritului de dreptate și nevoii de adevăr și că *nu se face literatură cu bunele sentimente*. Istoria familiei trebuie să se conserve cu acribie, și nu va livra urmașilor produse narrative fabricate de dragul efectului estetic, în dauna detaliului biografic autentic. Episodul rămâne, prin urmare, una din lecțiile de deontologie a profesiei pentru viitoarea jurnalistă de la Europa Liberă, ce se va război cu dictatura folosind ca arme redutabile numai cuvântul scris și microfonul. Merită, de aceea, consemnat și aici, fragmentul prin care, ridicându-se chiar împotriva mărturiei tatălui său consemnată în *Mălurenii*, Monica Lovinescu restituie într-un alt text datele reale privind năvălirea turcească (și implicarea străbunicilor ei gorjeni în acele tragice înclăștări), dând acestor împrejurări alura unui adevărat *mit de întemeiere*³: „Năpădiseră regiunea, satul, curtea. Omorâseră bărbații, nu cruțaseră nici copiii. Unul dintre ei se agățase de carâmbii cizmei unui turc și-i ceruse să se miluiască de el. Fusese aruncat într-o căruță și dus cu puhoiul, de i se pierduse urma. De fapt, adoptat de un pașă, crescuse la Istanbul; nu doar frumos, dar și cu conștiința apartenenței sale; un om dintr-un sat învecinat, rob și el de turci,

---

¹ *Ibid.*, p. 13.

² *Ibid.*, p. 13.

³ *Ibid.*, p. 13.

avusese grijă să nu fie „turcit” copilul preacredinciosului și creștinului său boier. Pașa, când a vrut să cumpere cai de rasă din pusta maghiară, și-a chemat fiul adoptiv – dar preferat, și i-a dat o ceață de bazbuzuci, galbeni și cele trebuincioase călătoriei. Și așa s-a făcut că au dat turcii a doua oară în Crușeț. Mama copilului dispărut a leșinat când a văzut curtea din nou învolburată de arme și nu și-a revenit decât după ce i s-au frecat tâmplele cu oțet de trandafiri. De trezit a trezit-o de-a binelea vocea propriului fiu care, în straie de bei, îi glăsuia în cea mai pură limbă română, învățată cu țăranul rob de la Istanbul... Și astfel și-a regăsit pe ai săi, și-a întemeiat o familie și a ridicat biserica, dacă nu mă înșel la Hurezani, pe zidul căreia sunt toți zugrăviți, care în straie turcești, care mai de la noi, cu aceeași cuvioșie în priviri și presupunere față de soarta aleasă de Domnul...”

Pe biserica înălțată în Gorj de un străbunic al boierului progresist Gheorghe Bălăcioiu, străbunic al Monicăi, se găsește imortalizat întrutotul mitul de întemeiere de mai sus, toate detaliile fiind respectate și recognoscibile și azi.

Ramura boierească a lui Gheorghică s-a unit, mai târziu, în fața lui Dumnezeu, cu Polina-Niculina Pleșoianu, *altă ramură boierească din Gorj. Împreună, au avut patru copii, două fete și doi băieți; una din fete, Ecaterina (Titi) – care va deveni mama Monicăi Lovinescu –, a fost profesoară de franceză la Liceul «Regina Maria» din București și inspectoare în Ministerul Instrucțiunii Publice*¹. Se cunoaște din primii săi ani de tinerețe logodna cu profesorul germanolog Gheorghe Lazăr – un descendent al marelui profesor de la Avrig –, care însă nu e finalizată. După desfacerea acestei logodne, Ecaterina Bălăcioiu, descendenta vechii familii, *cu acte de boierie, scrise pe piele de vițel*², pleacă la Paris pentru specializare în limba și literatura franceză. „Aici l-a întâlnit pe Eugen Lovinescu, venit pentru diverse studii,

---

¹ Dimitriu, Eugen, *Lumini fălțicene*, Cartea a II-a, Vol. 3, Editura Mușatinii, Suceava, 2010, pp. 467-468.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 11.

și s-au plăcut. Căsătoria s-a oficializat în 1919. Au locuit pe strada Ion Câmpineanu, în București¹”, unde, la 19 noiembrie 1923, s-a născut Monica. Se știe că Ecaterina Bălăcioiu moștenise douăzeci de pogoane de pământ la Crușeț(i) și a cultivat o parte din lotul ei (care era egal cu loturile moștenite de frați tot de la părinți) cu floarea-soarelui, *ca să aibă mereu sub ochi galbenul lor crud, dacă tot nu-și poate oferi un Van Gogh*². Cum preluase de la părinți multe însușiri pedagogice și progresiste, profesoara Ecaterina Bălăcioiu se va îngriji ca *toți copiii satului să meargă la liceu, iar mai târziu, când va avea putere și influență la București, copiii Crușețului vor primi, mai toți, burse*³. Aceste gesturi aristocrate umaniste, la care se adaugă elanurile principiare pline de compasiune și de eleganță, veneau să încununeze virtuțile Ecaterinei Bălăcioiu nu numai pe linia paternă, de moștenitoare a boierului progresist Gheorghe Bălăcioiu. La rândul ei, și mama profesoarei Ecaterina Bălăcioiu – soția *boierului roșu*, cea cu un destin atât de potrivnic, căci va rămâne văduvă de tânără –, făcea parte dintr-o familie despre care cercetătoarea Doina Jela⁴ susține că *era glorioasă, dacă nu și mai glorioasă, «cea a Pleșoienilor, ramificându-se în întreaga Oltenie și înrudindu-se cu Tătăreștii și Brătienii (soția bătrânului Brătianu fusese o Pleșoianu)»*. În amintirile Paulinei, mama Ecaterinei Bălăcioiu, domină nu numai poveștile eroice de pe vremea năvălirii turcilor ci, mai târziu, și cele iscate de haiduci (care încă mai apăreau la drumul mare, în interbelic, cu o vagă promisiune de îndreptare a spiritului de dreptate, spre a iluziona cu promisiunea justiției sociale o clasă din ce în ce mai pauperă), iar acest filon memorialistic charismatic se va transmite către nepoți, inclusiv către Monica Lovinescu, alimentând un imaginar narativ de familie alocat cultului eroilor și actelor lor de bravură în numele unor

---

¹ Dimitriu, Eugen, *Lumini fălțicene*, Cartea a II-a, Vol. 3, Editura Mușatinii, Suceava, 2010, p. 468.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 14.

³ *Ibid.*, p. 15.

⁴ *Ibid.*, p. 15.

idealuri de familie, de neam și de țară. E de presupus că acest spirit de istoricizare și de teaurizare a memoriei, venit pe filiera bunicilor materni, se va asocia în mod benefic, la scriitoarea și jurnalista de mai târziu, cu știința detaliului memorialistic și a literaturii de memorie, a jurnalului și a consemnării cotidiene oneste, preluate de la E. Lovinescu.

Din păcate, jurnalul de adolescență al profesoarei Ecaterina (Titu) Bălăcioiu, din timpurile când a trăit la Crușeț – *înconjurată de o familie pitorescă, excentrică, înlesnită și generoasă* –, nu s-a păstrat. Dar martorii spun¹ că jurnalul ei de adolescență și de tânără fată era o piesă interesantă sub toate aspectele, dar și ca „obiect de artă”: era un jurnal ilustrat cu desene, autografe, vignete ale iluștrilor artiști prieteni, între care Cella Delavrancea, Margareta Sterian, Pica Dona... Discretă, misterioasă și foarte ermetică, nu a reușit să-și salveze propria memorie scrisă, dar a dat dovadă de eroism pentru a salva, aproape riscându-și viața, opera soțului, E. Lovinescu, din mâinile și de sub ochii celor veniți să o confiște. L-a divinizat pe E. Lovinescu și a crezut cu nedeazămiră admirație în opera lui, care s-ar fi putut pierde în absența curajului și devotamentului ei. *A depus-o apoi la o ambasadă străină, de unde a luat drumul unei pibegii care a durat mai bine de patruzeci de ani*, consemnează și Doina Jela². Iubirea profesoarei Ecaterina Bălăcioiu față de E. Lovinescu a constat mai ales din puterea de a înțelege vocația pentru *viața de cuvinte* care însoțise destinul *omului de hârtie*; acesta *nu rămăsese vieții dator nici măcar cu un rând*: „murise cu teribila datorie de a nu fi trăit-o, pur și simplu, decât pentru a o transforma în cuvinte”³. Monica Lovinescu a fost martorul acestei devoțiuni, fapt care, la rândul său, va marca propria personalitate cu un instinct de sacrificiu aparte, izvorât din

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 16.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 10.

³ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 11.

capacitatea de a substitui o idee nobilă oricărui alt țel mundan. Este vorba desigur și despre o capacitate de autoiluzionare prin ideal, în dauna experienței pragmatice imediate: în fond, un dat al oamenilor teoretici, care îi înhamă la opere de conștiință ce pot schimba fața lumii și le pot atrage destine sacrificiale. Intră aici în discuție și aptitudinea, cultivată la fiică de familia de părinți cărturari drept o trăsătură esențială de caracter, de a transforma orice fapt de viață într-o experiență ce ține de livrescul cel mai pur. Asupra acestui lucru există chiar o confesiune pe care Monica Lovinescu i-o face Doinei Jela¹. Monica Lovinescu mărturisește că se surprinde, uneori, furioasă pe sine, pentru reactivitatea modificată pe care o are față de realitate, pentru tipul de sensibilitate oarecum anti-genuin creat de cultură, pentru *contrastul acesta dintre existența perfect comună și ideile mele total livrești*: „Ce vrei, am deschis ochii pe cărți. Mama și tatăl meu s-au cunoscut la Biblioteca Academiei. Când am venit cu ei pentru prima dată la Paris, în 1929, ceream să mă ducă să văd nu minunile pe care și le doresc de obicei copiii, nu, ci statuia lui Danton, în fața căreia plângeam. Ca și fereastra de la Conciergerie unde fusese închisă Marie-Antoinette. Și asta în fiecare zi. Nu știam să citesc, dar când mergeam în expoziții luam o carte din bibliotecă sau cea pe care o avea mama la ea, să-mi citească, și mă prefăceam că mă uit și eu la tablouri ca toți ceilalți vizitatori, deși țineam cartea invers”. Monica Lovinescu se declară neputincioasă în fața acestei a doua naturi, livrești: nu scăpa de ea nici în vacanțe, când mergea în provincie, fie la Crușeț, fie la Fălticeni, și când genuinul ar fi trebuit, poate, să preia controlul minții. Slabe speranțe, totuși. Oriunde s-ar fi aflat, în copilărie și adolescență, Monica Lovinescu întâlnea peste tot, în familie, la rude sau prieteni, numai biblioteci bine construite și persoane cu vocație sau carieră literară autentică. Uluitoarele biblioteci existente și la moșia de la Crușeț,

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 240-241.

și la reședința de la Fălticeni, ca și cea de la București, nășteau invidii sincere. În familie, bunii povestitori erau regula, nu excepția.

La Crușeț, bunica supranumită Muma, cu un real talent ficționar și narativ, care „povestea magnific”¹ deși era... *autoritară*, nu conținea să o educe spartan: o trezea dis de dimineată pe la ora 5, îi dădea să mănânce un cățel de usturoi și o felie de pâine, o pune să umble desculță prin rouă timp de o jumătate de oră, apoi o culca la loc. La o oră mai „normală”, o trezea din nou și îi dădea să mănânce, de data aceasta, cozonac și cafea cu lapte, iar acest al doilea dejun era însoțit și de una din reprizele de mare povestitoare ale Mumei, care relata vrute și nevrute despre năvălirea turcilor peste neamul din Crușeț, despre vitejii familiei, despre *minunile* soțului ei decedat de tânăr și numit „boierul roșu” pentru că iubise și ajutase țăranii de pe moșie.

Și la Fălticeni, adică acasă *la Lovinești*, neamul de cititori și de povestitori *părea interminabil*. Monica îi evocă pe toți cei care urcă din povestea propriei vieți, cu tot cu poveștile lor mai mici²: „frații tatii: un colonel mort în război, cu ficele lui, Maria și Vana (le-am revăzut după '89 la București, ca pe toți ceilalți veri și verișoare încă în viață), Octav, avocat, fiii Horia, Lelu și Lala (Vasile) și un al treilea frate, cu fiica lui, Alexandra Lovinescu, care a îngrijit o ediție din Vasile Lovinescu. Surorile: Virginia, nașa mea, Antonia (mama lui Anton Holban cu care, în ciuda diferenței de vârstă, mă duceam la bălci, la Fălticeni), Corina, căsătorită Vartan și două fiice: Adina și Corinica”.

Atmosfera vieții trăite de copil în casa părintească și în mediul său de inserție socială era cât se poate de livrescă. Fiica relatează despre conținutul special al acestui tip de livresc, deopotrivă legat atât de nelipsita prezență paternă, cât și de legăturile neostenite cu familia numeroasă și dominată pe toate ramurile sale de elevație culturală³: „Lovinescu își petrecea vacanțele la Fălticeni, o lună de zile. Era legat de mama lui, la care ținea foarte mult și care a fost

---

¹ *Ibid.*, p. 241.

² *Ibid.*, p. 241.

³ *Ibid.*, p. 242.

admirabil descrisă de Anton Holban în *Bunica se pregătește să moară*. Portretul de acolo e veridic. Era o cititoare de romane românești contemporane și discuta cu tata cu mult discernământ, deși n-avea deloc o formație literară. Și ne mai vedeam o dată pe an, întreaga familie, la Corina, căsătorită cu un armean, mare vânzător de covoare, la Fălticeni. Tata îmi cerea să port discuțiile despre autorii preferați în latinește, ceea ce pe vecini îi făcea să creadă că fiica lui Lovinescu a rămas corigentă la latină, iar pe mine m-a îndepărtat pe veci de această limbă. Din păcate, firește”.

Livrescul – care a fost revelatorul de bază al realității din adolescența și apoi din viața de adult a Monicăi Lovinescu, tocmai de aceea dobândind adesea virtuți de *personaj involuntar* – își va fi avut o rădăcină puternică în rolul pe care biblioteca l-a jucat, încă din primele zile, în viața ei. La București, în casa părintească, totul se petrecea în jurul bibliotecii. O descriere fidelă a acestei biblioteci o înfățișează ca pe un spațiu auster și gestionat riguros de proprietar: „ca mobilier, biblioteca lui Lovinescu era alcătuită din simple rafturi, dintr-un lemn de esență tare, maronie (să fi fost palisandru sau mahon, nu mai țin minte), neprotejate de geam sau de uși, necum să fie vorba de spații în vreun fel încuiate. Te-ai fi putut servi, întinzând mâna spre carte. Cu toate acestea, n-am văzut vreodată pe cineva dintre cei prezenți să-și permită gestul. Dreptul părea să aparțină exclusiv amfitrionului care, totdeauna amabil, nu ezita să-ți împlinească dorința”¹. E. Lovinescu, generosul care împrumuta cărți nu numai invitaților de încredere, având convingerea că acestea trebuie să circule, la fel ca și ideile sau banii, își nota cu minuțiozitate în *jurnalele* sale data împrumutului și momentul restituirii, iar aceste informații, descoperite mai târziu în *Agende*², restituie literaturii

---

¹ Radu, George, „Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu”, în *România literară*, nr. 26 și 27 din 2004.

² Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

române memoria unui adevărat bibliotecar. Mult mai târziu, probabil sub influența exercitată în copilărie de tată, Monica Lovinescu are, la Paris, o bibliotecă realizată după modelul celei din casa părintească: rafturi sobre și bine aranjate îmbrăcau pereții camerelor. Iar relația ei cu biblioteca și cu volumele care circulau înspre și dinspre bibliotecă, trecând prin mâinile ei sau ale lui Virgil Ierunca, decurgea cu același simț gospodăresc, deși generos și deschis. O copilărie în care biblioteca devenise și cuib, și peisaj, dar și simeză a imaginerii, nu putea forma decât un caracter pentru care relația cu opera scrisă și tipărită care urcă în bibliotecă volum cu volum este sacră. Livresc, da: acesta este, în fond, orizontul fiecărui cărturar de vocație.

Biblioteca nu dispărea din atenția copilului nici în vacanțe. Acestea reprezentau un timp privilegiat când, pe lângă prezența fascinantă a cărților, interveneau contactele – numeroase și diverse – cu oamenii mai apropiați sau mai depărtați ca grad de rudenie, și, tocmai de aceea, legendari, căci apăreau ca personaje în poveștile de familie, uneori figuri exotice sau bizare, din familie sau dintre amici. Foarte gustate și apreciate erau și contactele cu natura Olteniei sau a Moldovei: prin deplasarea fiicei la bunicii de la Fălticeni sau la Crușeț, biblioteca reapărea în viața acesteia, deși sub forme noi; cărțile se reorganizau în jurul altor personaje, dar în fond, prin discuțiile care urmau lecturii, livrescul se reinstala ca un anotimp privilegiat, când se recompuneau în jurul Monicăi și al amfitrionilor ei aceleași partituri existențiale ca acasă, dominate de rigoare, de lectură și de hermeneutici diverse, de conexiuni între scriitori și între critici, de întâlniri cu pitorescul și cu experimentul. Din prețioasele Agende ale lui E. Lovinescu, pe care Monica le va restitui literelor românești în intervalul dintre anii 1993 și 2003 (și care vor deveni repere pentru istoria și pentru critica noastră literară), aflăm detalii culese cu acribie, cotidian, despre toate cărțile și evenimentele literare sau culturale din viața criticului și a fiicei sale, dar și neașteptate amănunte inedite, cum ar fi note despre cele cinci sau șase filme pe care Monica le vedea la cinematograful, săptămânal, însoțită mereu

de tatăl ei¹. Nu lipseau concertele sau reuniunile culturale. Tot *Agendele Sburătorul* adaugă informații inedite despre bibliotecile din viața criticului și a Monicăi. Meritul lui E. Lovinescu în *Agende* este mai ales sinceritatea și onestitatea consemnărilor sale zilnice, așa încât să permită cercetătorilor de mai târziu o reconstituire a realității în mod nemișlocit și cu mare precizie temporală și faptică. Poate că aceste jurnale – care vor fi urmate, mai târziu, printr-un procedeu stilistic oarecum mimetic, de jurnalele fiicei sale –, se numără printre puținele realizări ale literaturii memorialistice românești care pot fi numite cu adevărat *sincere până la capăt*. (Nicolae Manolescu, într-o discuție *la un whisky* cu E.S., pomenită în paginile sale memorialistice publicate recent², ca amintire datată 15 octombrie, se întreba, *despre jurnal: de ce nu e sincer până la capăt scriitorul român în jurnal?* Răspunsul corect: *Chestiune de educație, probabil*. Ei bine, de educația impecabilă care l-a construit, disciplinat și rostuit pe E. Lovinescu, în chip de personalitate care nu voia să fie nimic altceva decât critic literar, nu se mai poate îndoi nimeni, cum nici de buna credință a *Agendelor* sale. Mai târziu, de aceeași bună credință vor da seamă și paginile memorialistice ale Monicăi Lovinescu: aceeași educație ireproșabilă și aceeași deontologie riguroasă o construiseră, mental și moral, și pe fiica criticului).

Neobosit până în *anul 1936-1937, anul boalei și al muncii duble*, criticul care și-a drămuțit amintirile despre *Sburătorul* cu pasiune (cvasi-manie) de contabil, și cu ordine și precizie de cântar de farmacie, nu uită să pomenească, zilnic, nici micile evenimente personale, nici evenimentele de fundal din țară sau din lume, fiind foarte conectat la istorie și la politică (în fond, E. Lovinescu a fost unul din ideologii importanți ai liberalilor, în epocă, pledând pentru modernizarea României și având idei europeniste pentru care a militat,

---

¹ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

² Manolescu, Nicolae, *Povești pentru oameni mari*, Editura Mașina de scris, București, 2011, p. 270.

alături de Ștefan Zeletin; aceste atitudini publice i-au adus mulți adversari de idei din tabăra tradiționalistă dominată de Nichifor Crainic, Lucian Blaga sau Constantin Rădulescu-Motru). Bogăția detaliilor, de frescă a epocii, este impresionantă, ca în exemplul următor, cules din *Agende*¹, la data de 17 septembrie 1939, într-o duminică unde se consemnează Ședința I a Cenaclului *Sburătorul* din nou an școlar; E. Lovinescu e impresionat de tragedia ce plana asupra Europei de Est, pândind și asupra României, și meditează asupra dezastrului invadării Poloniei de către Rusia sovietelor:

„Zi frumoasă.

Zi tragică: Rusia atacă Polonia. Mai avem o patrie? Vestea, radio, 21/4 – fiind cu Monica. Diminează și după-amiază, la cinema cu Monica.

Mare depresiune mută.

15: *Monica!* (Participă la Cenaclu, alături de H.P. Bengescu, Ana Luca, Peltz, Ghibaldan, Virginia Gheorghiu, Scherzer Auslander, Weinberg, Șerbu și Petrașincu, domnul și doamna Dauș, Popea, n.n.).

Monica citește cu mare succes două bucățele dintr-un «roman». (...)

Apoi discuții asupra catastrofașelor evenimente de azi (...)...”

Ceea ce e evident: predomină relația sa cu *Sburătorul*, cu scriitorii și conviviile literare, cu biblioteca, detaliile despre momentele petrecute cu Monica, timp de ceasuri bune, aproape zi de zi, nedespărțiți la cinematograful, la masă, în bibliotecă, la cenaclu.

Ca și biblioteca de la Fălticeni, unde Monica petrecea câte o lună de vacanțe estivale alături de tatăl ei, și biblioteca de la conacul din Crușeț era garnisită cu un fond de carte temeinic alcătuit: *ediții populare franțuzești și românești, îngălbenite de timp, din Dostoievski,*

---

¹ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt); Vol V, p. 310.

*Tolstoi, Cehov, Caragiale, Eminescu*¹. Toată lumea citea și povestea în casa bunicilor, olteni sau moldoveni. Inclusiv nepoții.

Relația rituală și aproape religioasă cu biblioteca, Monica Lovinescu și-o va fi format după modelul relației dezvoltate cu biblioteca de către tatăl ei, și descrisă foarte bine de unul dintre cei ce l-au anturat și observat cu acribie începând din 1940 (când i s-a permis să înceapă vizitele la cenaclu) și până la moartea ilustrului critic: Radu George a fost un prieten erudit, pasionat de lectură și de carte², iar acesta consemnează faptul că „relația practică a lui Lovinescu cu biblioteca sa divulgă mult despre personalitatea criticului sub raportul mentalității care o prezida. Împrumuta cu generozitate volumele din bibliotecă, avea o încredere deplină, nu întotdeauna recompensată, în cei care se bucurau de această favoare (erau mulți!). Nu ezita să încredințeze spre lectură la domiciliu chiar cărți cu o circulație restrânsă, editate în puține exemplare și foarte greu de procurat, cum erau, de pildă, poveștile licențioase ale lui Creangă, apărute în Editura Fundațiilor Culturale Regale, într-un număr de numai cincizeci de exemplare. Am făcut parte dintre cei care au profitat în câteva rânduri de pe urma largii deschideri a lui Lovinescu pe tărâmul accesului la carte, deși știu că nu împrumuta oricui și nu în orice împrejurare, așa cum rezultă din *Agendele*³ sale, dar asta nu contrazicea convingerea lui nestrămutată că, prețioasă sau mai puțin prețioasă, cartea era făcută să circule și să răspândească în mod sistematic cultura”.

Un portret rar al lui E. Lovinescu, conținând detalii cvasi-foto-grafice – în care admirația și emoția privitorului construiesc o aură magică, ușor exaltată, dar sinceră⁴ –, vine din partea acestui statornic

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 15.

² Radu, George, „Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu”, în *România literară*, nr. 26 și 27 din 2004.

³ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

⁴ Radu, George, „Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu”, în *România literară*, nr. 26 și 27 din 2004.

admirator al criticului și amic al cercului literar Sburătorul; fostul elev la Liceul *Mihai Viteazul* din București, îl zărise, cândva, în anii 20, pe E. Lovinescu pe holul școlii, și rămâne impresionat de statura masivă, de părul lui alb încă din tinerețe (de la vârsta de treizeci de ani), de alura majestuoasă. Ipostaza în care este surprins și evocat criticul e aceea din spate, în timp ce se îndepărta de elevul uluit de excepționala sa prezență fizică. Mai târziu, autorul memorabilului portret va veni cu regularitate, cu aprobarea amfitrionului, începând din 1940, la cenaclul *sburătorist*: „așa că l-am văzut numai de la spate și ceea ce m-a izbit a fost părul alb, statura masivă, trupul lat din umeri, mișcându-se lent și apăsător, purtat de niște picioare la fel de voinice, într-un pas cadențat, ușor târșăit sub greutatea corpului, fără să pot spune că era un mers legănat, ci doar condiționat ritmic de deplasarea continuă a fapturii sale ce nu înceta să-mi pară uriașă. Nu știu de ce «sau poate că tot datorită staturii copleșitoare și forței pe care o emana» l-am asociat cu Golem-ul din legenda prageză a vestitului Rabi Loew. Oricum, am rămas cu icoana unei ființe magice, în care sălășluiau puteri ascunse, creatură surprinsă din depărtare, în timp ce-și proiecta silueta pe ecranele descrescătoare ale spațiului”. Acest martor din epocă al lui E. Lovinescu și al cenaclului *Sburătorul*, pe nume George Radu, este un admirator credincios al criticului și al opereii sale, stăruind să rămână cât mai obiectiv cu putință în evocările sale. Interesant e felul cum, în acord cu fascinațiile sale culturale, îl aseamănă pe E. Lovinescu cu Golem-ul creat de rabinul din Löw din Praga. Se știe că golem-ul este un simbol specific iudaismului¹, fiind *un termen folosit o singură dată și în Biblie în sensul de «masă amorfă sau embrionară» (Ps. 139, 16°) și*

---

¹ Vezi Wigoder, Geoffrey, *Enciclopedia Iudaismului*, Traducere de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, București, 2006; p. 254.

² Psalm 139, 16: „Când nu eram decât un plod fără chip, ochii Tăi mă vedeau; și în cartea Ta erau scrise toate zilele care-mi erau rânduite, mai înainte de a fi fost vreuna din ele”.

tot o singură dată în Mișna¹ (Avot 5,7) pentru a desemna o persoană stupidă și incultă, dar care, sub puterile însuflețitoare rabinice sau cabalistice, poate deveni un ajutor credincios și prețios al omului împotriva forțelor Răului, iar după ce nu mai este nevoie de ajutorul lui, poate fi readus la stadiul de masă amorfă; în acest sens, un *golem* celebru a rămas, în istoria secolului al XVI-lea iudaic, cel creat de nepotul lui Elia din Helm pentru a completa cvorumul de rugăciune (*minianul*, compus obligatoriu din zece bărbați). Deci, aspectul utilitar al *golem-ului* este, conform tradiției populare evreiești, acela de a deveni un fel de robot al omului: așa a rămas în pomenire și Golem-ul creat de Rabi Iuda Löw (Lowe) din Praga. Legenda spune că acesta, „ajutat de doi din discipolii săi, modelează un *golem* din lut cărui, prin diferite incantații magice, îi dăruiește viață, dar nu și darul vorbirii. Postat în Sinagoga Altneuschul din Praga, „robotul” devine slujitorul fidel al rabinului, ajutându-i pe evreii orașului să respingă mai multe conspirații împotriva lor. Dar, într-o vineri seara, creatura scapă de sub controlul rabinului, care se vede nevoit s-o distrugă. După unele legende, *golem-ul* e ascuns și astăzi în podul sinagogii Altneuschul, în așteptarea unui învățător evreu care să o readucă la viață”². Desigur, existența *golem-ului* este legată și de credința iudaică în puterea literelor ebraice de a fi sursă de creație, „idee ce se regăsește în mistica iudaică (Sefer, *Iețira, vezi Ber. 55a), căpătând un conținut mai pragmatic în lumea germanică medievală”³. Așadar, în imaginarul colectiv, *golem-ul* stăruie prin

---

¹ Mișna – Scrisă în Neoebraică, se consideră că a fost realizată în primele secole ale erei noastre, dar făcând referiri la tradiții evreiești din epoca î.H. Există trei variante ale ei: Mișna Talmud-ului din Babilonia, Mișna Talmud-ului din Ierusalim și Mișna Liberă. Conținutul celor trei este același. Mișna se divide în șase ordine (Sedarim), fiecare cuprinzând între 7 și 22 tratate, în total 63 de tratate (Masechtot), acestea împărțindu-se la rândul lor în 524 de capitole (Perakim), fiecare fiind divizat, mai departe, în versete sau paragrafe doctrinare (Mishnayot).

² Wigoder, Geoffrey, *Enciclopedia Iudaismului*, Traducere de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, București, 2006; p. 254.

³ Wigoder, Geoffrey, *Enciclopedia Iudaismului*, Traducere de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, București, 2006; p. 254.

funcția sa de robot util omului, și este de presupus că sub acest aspect a funcționat și imaginarul martorului din epocă, prin care E. Lovinescu este asimilat unui *golem*: pentru că, așa cum a fost zărit și descris Profesorul și criticul E. Lovinescu, din spate, de către naratorul – elev la vremea aceea¹ –, îndepărtându-se pe holul Liceului „Mihai Viteazul”, mergând cu pași mecanici și purtându-și cumva automat statura masivă, el păruse copilului un robot imens, un *golem* adică, în sensul cel mai fantastic al plăsmuirilor iscate din imaginarul cultural. Sensul comparației nu este, prin urmare, unul peiorativ, ci unul foarte strict și specializat. Amintirea aceasta revarsă asupra figurii lui E. Lovinescu și o anume încărcătură mesianică, explicabilă în contextul cultural descris mai sus.

Așadar precocitatea morală a copilului este încurajată prin educație, și atent șlefuită, la fel ca și investiția de formație literară și critică. Preocupările literare ale Monicăi Lovinescu sunt atent cultivate și încurajate de părinți. Pe la 7-8 ani copila scrisese acel basm fascinant, care apare în revista *Dimineața copiilor*. Cu un an mai devreme, schița unui roman scris de Monica îl tulbură nu numai pe tată, ci și pe criticul exigent. Acesta o atrage către exerciții de exprimare în latină, în paralel cu deprinderea limbii și a literaturii române.

Părinții au fost atenți să o îndrume și în problemele de viziune, care vor fi foarte importante pentru gânditoarea și militanta de mai târziu. De mică, este introdusă în marea simfonie a europocentrismului cultural. Nu i se refuză, însă, nici gustul vieții reale, de fetiță care merge la ceaiuri dansante sau la baluri și la evenimente mondene, alături de prieteni, împărtășind cu aceștia nevoile reale ale vârstei; însă tatăl o conduce cu grație și spre planul artistic prolific și al deliciilor livrești. Poate că mai ales acesta este responsabil de dezvoltarea imaginarii livresc al fiicei: stilul părintesc, puternic și original, va trece drept model pentru stilul de gândire al fiicei.

---

¹ Radu, George, „Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu”, în *România literară*, nr. 26 și 27 din 2004.

Din acești ani, când este educată să-și gestioneze interioritatea ca pe o carieră stimabilă (și notabilă) – date fiind mai ales personalitatea și gusturile mentorului tată ilustru (vom reîntregi traseul său intelectual cu detalii din propriile *Memorii*¹) – Monica își dezvoltă deopotrivă gravitatea ulterioară cât și cochetăria notațiilor jurnaliere, obiceiul de a consemna gustul psihologic al zilelor, pentru a surprinde unicitatea lor, nevoia de a fixa portretele persoanelor întâlnite, bucuria de a critica un text, savoarea de a surprinde alcătuirea alchimică a vieții prin păstrarea cioburilor care nu-și pierd niciodată culoarea și rostul. Totuși, observă și Doina Jela², există un moment istoric grav, producător de falii, când adolescența se va despărți destul de brutal de aceste amintiri, autocenzurându-se drastic, „distrugând cu voluptate și pe îndelete, *fâșiuită cu fâșiuită*, până la ultima pagină, toate caietele jurnalului de adolescență și tinerețe; jurnal pe care, totuși, la plecarea din țară, cu o valijoară și un trenchi, ca în filmele de război cu Ingrid Bergman și Humphrey Bogard, l-a luat cu ea, împreună cu „o cartușă de Carpați” și cu câteva lucrșoare. A distrus deci singurele documente care păstrau probabil despre ea încă o imagine decât cea pe care vrea ea însăși să o lase, pe care ea însăși și-a creat-o și pe care o ține sub control”. E vorba, totuși, de distrugerea a circa 900 de pagini³. Pe de altă parte, tânăra avea sentimentul că a distrus, pentru postumitate, și închipuirile luate drept amintiri, precum și orice amestec posibil de plăsmuire și de realitate pe care aveau să-l genereze paradigmele mnezice ale maturității, adică acele paramnezii⁴, care făceau deliciul tatălui ei: *a ajunge la profunda bucurie a lui David, la dansul literei regăsite, e un noroc ce nu e dat*

---

¹ Lovinescu, E., *Memorii*, Editura Minerva, București, 1976, p. 7, p. 21, p. 51, pp.58-59, pp. 127-188, p. 196, p. 241, p. 244.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 227-229.

³ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 7.

⁴ Vianu, Ion, *Paramnezii*, Editura TREI, cap. Regele David dansează, pp. 127-136.

fecăruia. Cine ajunge aici e Rege, va spune, peste ani, și Ion Vianu, meditănd asupra sensului memoriei și al literaturii. E. Lovinescu meditase la sensul memoriei și al literaturii cu mult înainte de Ion Vianu, așternând peste această cale regală o rigoare inegalabilă.

Gestul distrugerii de către autoare a propriilor amintiri din jurnalele *epocii puerile* face parte dintr-o maturizare abruptă și imprezvizibilă, cum este sortită adesea personalităților tinere cu inteligență nativă înaltă, dublată de afecte tumultuoase. Pe de altă parte, e vorba și de o intuiție a tragediei proprii persoane – născută pentru libertate, atât din punct de vedere al determinismului biologic, cât și cultural –, dar care se va confrunta la maturitate cu experiența tragică a opresiunii totalitare și a luptei cu stadiile cele mai dure ale demenței ideologice de care sufereau persecutorii ei¹. Un argument în favoarea acestei supoziții este atmosfera din casă, cea transmisă prin educație; am văzut deja, mult mai târziu, din *Agendele* lui E. Lovinescu că Monica Lovinescu împărtășea cu tatăl ei – implicat ideologic și cultural în viața Cetății – toate informațiile despre realitatea politică, militară și socială a României și a Europei, participând și la toate ședințele de cenaclu, unde asistă la modalitatea de a lua atitudine ce caracteriza atât pe tatăl său, cât și pe participanți. Cei maturi nu se ascundeau de copii și de tineri, oferindu-le astfel veritabile lecții deschise în spiritul libertății de opinie și al asumării ideilor, într-o perioadă istorică tulbure, de agravare a evoluției țării în contextul internațional plasat sub amenințarea a tot felul de crize, de apropierea celui de al doilea război mondial și de ascensiunea forțelor politice extremiste în Europa și, respectiv, în România. Toate acestea au făcut parte din mediul formator al fiicei, unde educația morală și civică se întemeia, într-o manieră directă, prin puterea exemplului de urmat. Tatăl, criticul, consemna zilnic evenimentele politice marcante sau situația frontului, neîncetând să comenteze și să opineze public asupra tragediei Europei de Est, avertizând în privința destinului României. De altfel, revăzând în anii 90

---

¹ Enăchescu, C., *Homo demens*, Editura Polirom, 2008.

însemnările datând din această perioadă, Monica Lovinescu va nota: *nu luasem încă măsura unicității în teroare a veacului XX, singurul suficient de demențial spre a încerca împlântarea utopiilor până atunci îngrădite între coperțile unor cărți*¹. La acea vârstă a inocenței absolute și a crizei de intrare în viața de adult, umorile adolescentine se pot decolora brusc, fiind însoțite și de schimbări radicale de atitudine. Inteligența fin cultivată a Monicăi Lovinescu e asociată din fragedă pruncie cu un psihism capricios, efect al dominației paternale și al fascinației pentru personajele și pentru atitudinile livești. Nu în ultimul rând, unele dispoziții umorale survin ca efect al inserțiilor sociale traumatice – se va vedea mai târziu rolul exilului și al asumării rolului de militantă anticeaușistă –, ori al luptei tinereii de a se desprinde – ea însăși o personalitate puternică –, de sub tutela unui părinte ilustru. Dominatoare prin pasionalitate, rigurozitate și ardoare va fi fost și iubirea generoasă, totală, dar și posesivă a mamei², o mamă care, obligată să se separe de soț (*de fapt, mama îl redase complet pe E. Lovinescu literaturii, dezbărându-l de obligațiile cotidiene ale unei banale vieți de familie*³) se proiecta mereu în fiică și, pe de altă parte, opera în mod sistematic asupra conștiinței acesteia cu rafinament enciclopedic și didactic, cu pedagogia paideică și cu tiparul etic, cu bisturiul unui chirurg demiurgic⁴. Dar și cu o tandrețe specială⁵, care se va regăsi nu numai în relațiile dintre mamă și copil, ci și, ulterior, în relațiile dintre mama rămasă ostatică în regimul comunist din România și fiica exilată în Occident: cel mai des, mama o va alinta – în corespondența ținută cu stoicism – cu

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 20.

² Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica*, 1947-1951, Editura Humanitas, București, 2012.

³ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 17.

⁴ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 7-45.

⁵ vezi Bălăceanu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica*, Ed. Humanitas, București, 2012.

cuvântul francez *mouette*, care înseamnă *peșcăruș*, proiectând mereu asupra celor două femei legate pe viață și pe moarte, deși separate de Cortina de Fier, zborul înalt al păsării ce nu a mai revenit la țărni... Este, de aceea, de înțeles de ce amintirea mamei este pentru fiică o efigie: *La fiice ananghie, mă scăpa mama. Îmi oblojea toate rănile, imaginare și reale. Grație fanteziei ei mereu proaspete, nu trăiam doar o existență, ci improvizam orice doream, în fiecare zi alta. Era prietena mea cea mai bună de joc și de serios, dublul meu înnobilit, conștiința mea cea mai înaltă. Profesoara din ea nu glumea însă cu educația. «Nu mă răsfăța, mă crea». Încrederea ei mă obliga să mă mențin, cât de cât, la înălțimea imaginii pe care și-o făurea despre mine. E chiar singurul lucru pe care l-am putut face pentru ea: să n-o dezamăgesc¹. Pentru Monica Lovinescu, părinții au fost coloanele edificiului existențial²: *pentru mine, mama și tata trebuiau neapărat să fie eterni*, iar această aserțiune nu este nici speculație din categoria imagine publică, nici ornament melodramatic. Amintirea părinților reprezenta pentru fiică o arhitectură de catedrală, care produce admirație, fior, o teamă fericită, aproape religioasă, precum și o senzație de durabilitate morală în fața tragediilor vieții. Îndârjirea fiicei față de propriile aspirații amenințate și față de elanurile de auto-construire își va fi tras seva din anumite contacte cu severitatea părinților, experimentate din primii ani de viață. Astfel, din amintiri, ies scene în care rigoarea educației oferite Monicăi e imbatabilă: nu copilul se va fi jucat nepăsător, în copilărie, cu pisica Djala, *adusă familiei Lovinescu de către prietena Cella Delavrancea, cu avionul, din Egipt*, ci numai tatăl avea voie să-și treacă mâna prin blana felinei exotice pe când scria la birou (în *Agende*³, există o notă*

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 14.

² Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 17.

³ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

a Monicăi Lovinescu asupra faptului că, totuși, criticul – fire introvertită și dedublă – se jena de ceilalți, atunci când era surprins în această postură de tandrețe, petrecându-și cu voluptate reținută mâna prin blana felinei, în chip de alint). În tot acest timp, copilul era obligat să se plaseze de partea cealaltă a *liniei pedagogice de demarcație*, acolo unde, la micul său pupitru plasat în camera de lucru a tatălui, era riguros supravegheat așa încât să repete lecțiile din abecedar. Edificatoare este o amintire care descrie panica Monicăi în fața literei C și în fața ipotezei de a fi pedepsită de tată, urmată, în acea zi fatidică, de greșita citire a cuvântului *cuc*, care devine, sub presiunea emoțiilor, *cioară*, așa încât, în amalgamul de culpabilități invocate mai târziu, dezastrul conjugal e gata: tatăl, oripilat de eroarea *cosmică* se duce și o cheamă pe mamă și, *din pragul ușii, arătându-mă cu degetul, a lansat: «ia-ți fiica de aici: e o imbecilă»*. Exit Monica cu pupitru cu tot¹. De altfel, copila se va fi confruntat cu efectele conflictului său cu litera C începând de la vârste încă mai fragede, când compune prima sa cântare: *Moș Pățum, Moș Pățum/ Nu mai ta pe dum/ Vin la noi apum*, urmată de întâiul exercițiu de... bildungsroman, publicat la *Dimineața copiilor* și în care autoarea, conform propriilor amintiri², dezvăluia cum *păpușile preferate, Berta și Apașu, își făceau de cap în Bucharest by night*. Bucureștiul *din mintea Monicăi Lovinescu și a păpușilor acesteia* era *acel* oraș exotic și tragic care, mai târziu – în epoca în care de imaginea României se vor interesa în Occident specialiști precum V. Goldsworthy –, va fi prezent și în imaginarul occidental despre anii interbelici bucureșteni 1939-1940, grație romanelor de notorietate internațională semnate de Olivia Manning sub titlul faimos de *Trilogia Balcanică* (mai ales primul volum, intitulat *Marea șansă*, original 1960, urmat de *Orașul distrus*, original 1962 și de *Prieteni*

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 13.

² Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 14.

și eroi, original 1965): un oraș al contrastelor, fascinant prin amestecul de civilizație și pitoresc balcanic, dar jalnic prin corupție și mizerie¹.

Tatăl Monică Lovinescu a fost cu totul dominant: prin prestigiu, prin calitățile de model, prin personalitatea sa, prin relația cu mama (o conexiune invalidată de timp, apoi din ce în ce mai slăbită și anulată ulterior prin divorț) și cu fiica, prin vocația culturală pe care o va proiecta și în copil, prin asumarea unui statut de tată-prieten. Toate acestea au determinat un anumit profil al afectivității fiicei, care o va marca pentru tot restul vieții, inducându-i o disponibilitate nemaiîntâlnită pentru *jertfe ritualice* (tipice pasiunilor culturale), pentru hiperbolizarea omului teoretic din ființa psihologică, pentru sacrificiul în numele unui ideal. În scopul unei priviri comparatiste, e binevenit exemplul unei alte celebre autoare de jurnale, trăitoare în exilul românesc și scriitoare recunoscută. Căci nu identice, bunăoară, vor fi fost relațiile cu părinții ale acestei alte autoare celebre, anume Gabriela Melinescu, în ale cărei consemnări diaristice² amintirea tatălui constă nu din rememorarea unui personaj aproape titanice, ci dintr-o evocare a unui personaj deloc eroic, ba chiar stingher, parcă cerșind tandrețe și protecție, iară nu energia rebeliunii. Iată

---

¹ Manning, Olivia, *Trilogia balcanică*, vol. I, Marea Șansă, Editura Univers, București, 1996. „Una din cele mai cunoscute sinteze epice din literatura engleză postbelică” a dominat pentru multe decenii imaginarul occidental despre Capitala României, care e „renumită” – pe filiera aceasta literară – a fi interesată numai de bani, mâncare, sex (*Orașul distrus*). În *Prefață* la volumul *Marea Șansă* – primul din *Trilogia balcanică* –, semnată de Dennis Deletant, acesta pune ușoara exagerare de percepție asupra Bucureștiului întâlnită la Olivia Manning pe seama șocului cultural indus de faptul că autoarea sărise din Marea Britanie direct în București, odată cu prima sa plecare de acasă, și astfel, după experiențele cunoscute nemijlocit din timpul agitațiilor legionare în anii 1939-1940, unul din personajele sale, Guy, surprinde și descrie *cauza succesului* legionarilor: „Cât de repede își găsesc însoțitori de aceeași teapă: desperați, neadaptați, brute... Și totuși, se gândea ea, erau singurii din acest oraș distrus ale căror idealuri erau ceva mai sus de bani, mâncare, sex. De ce nu i s-ar sădi brutei idealuri, de ce nu i s-ar da disperatului speranță și neadaptatului putere?” (*Orașul distrus*)

² Melinescu, Gabriela, *Acasă printre străini*, Editura Polirom, 2004, pp. 27-28.

ce notează scriitoarea exilată din 1975 în Suedia despre prima carte primită de la tatăl ei pentru colecția personală: *într-o zi, tata mi-a dat o carte mică, tipărită înainte ca țara mea să devină comunistă. Erau baladele lui Robert Burns. Un poet care a fost foarte sărac și care s-a autocreat din nimic, a spus mândru tata, ca și cum s-ar fi prezentat pe sine însuși.*

Pornind de la modelul acestor simple scheme de relații psihologice cu elementul masculin din constelația familială – o adevărată bază a contractelor dintre fiică și ideea de putere sau de autoritate –, se va schița mai târziu capacitatea de reacție față de autoritarismul unor regimuri politice pe care le vor impune, în Europa, traumatismele istorice ale secolului trecut. Ideologiile totalitare deveneau dominante și transformau încetul cu încetul, dar sistematic, mai ales după 1939, civilizația europeană într-un sistem de alienare cvasigeneralizat. Pumnul istoriei, strivind personalitatea omului liber, se izbea, dur și ucigaș, de chipul copiilor Europei, așa cum anunțase atât de tranșant, în *Discours de l'histoire*, și poetul Paul Valéry¹: „istoria este produsul cel mai periculos pe care chimia intelectului l-a elaborat. Te face să visezi, îmbată popoarele, dă naștere la false amintiri, le exagerează reflexele, întreține vechile plăgi, le chinuie în timpul odihnei, le mână către delirul măreției sau al persecuției și transformă nașionile în ființe amare, înfumurate, insuportabile și fudule”.

Copiii acelor timpuri nu știau că, în curând, fericirea lor va deveni un *obiect imposibil* tocmai datorită istoriei. Iar atunci când loviturile istoriei au devenit de nesuportat, au descoperit că jocurile politicienilor pot oferi oamenilor liberi o lume care nu admite decât două soluții: suicidul și genocidul².

---

¹ Valéry, Paul, *Discours de l'histoire*, apud Emil Cioran, *Valéry face à ses idoles*, L'Herne, Essais Et Philosophie, 2007.

² Soljenițin admite că soluția supraviețuirii în totalitarism ține de autohipnoză: una din metode este aceea „să-ți intre în cap că ești un om mort”. În această variantă, dispare frica, deci omul își poate dedica întreaga energie actelor sale concrete, nemaifăcându-și iluzii.

Între suicid și genocid – Răul secolului vine prin ciuma brună și ciuma roșie – Distrugerea jurnalelor și exorcizarea jucăriilor – Memorii și abordări cognitive neașteptate – Stalin și plaiurile semiozice – Ferestre prelingvistice și extralingvistice, scriitorii și paradigmele preliterare și extraliterare – De la prima întrebare înfiorată despre moarte și până la comandoul exterminist al lui Ceaușescu – Un *rebound* al evaziunilor

O problemă care se poate ridica în chestiunea energiei de mai târziu investită în problema est-eticii este dacă Monica Lovinescu a avut în copilărie, vreodată, motive de revoltă față de părinți, față de familie, față de mediul de formare. (A doua problemă de fond în această speță, desigur, este relația sa cu dictatura comunistă, după cum se va vedea mai târziu). După evocarea unor episoade despre care mărturisesc biografii familiei, dar și *Agendele* lui E. Lovinescu, se pare că relațiile de familie nu au putut conta prea mult în declanșarea acuității morale a judecăților de valoare. Iar în cartea Doinei

Jela, capitolul intitulat *Convorbire cu Monica Lovinescu*¹ conține o tulburătoare apreciere asupra acestei probleme făcută chiar de scriitoare²: *...Eu nu mi-am permis, adolescentă fiind, luxul să adopt gidianul: famille, je vous hais, ca să mă revolt și eu împotriva a ceva. În adolescență te revolți, nu? or, eu nu aveam, ca alții, împotriva a ce să mă revolt. Împotriva a ce? Aveam un tată care era un fel de mentor al literaturii moderniste, ce era să fac? Să devin o pășunistă, o tradiționalistă, ca să mă revolt împotriva lui? Aveam o mamă care își făcuse din mine sensul existenței ei. Niște părinți pe care îi iubeam atât de mult, încât nu le găseam nici un cusur. Trebuia deci să mă revolt împotriva restului familiei și revolta mea se reducea la fraze gidiene, grandilocvente, false. Bineînțeles că nu uram pe nimeni, dimpotrivă. Ne vedeam o dată pe an, sau la doi ani, la Crușeț și la Fălticeni în timpul vacanțelor, mă simțeam foarte bine cu ei toți, o armată de veri, verișoare, unchi, mătuși, cu toții foarte drăguți. Dar trebuia să mă revolt, acesta era scenariul. Și mă revoltam. Îmi puneam întrebări majore: sensul vieții, al morții. Scriam versuri, proaste, mă lamentam, dar mergeam la «ceaiuri», unde dansam până la ziuă. De aceea, cum spui dumneata, statuia o cenzurează pe adolescenta de 16 ani...* Explicația oferită aici chiar de autoare vine să deslușească unul din motivele subtile pentru care Monica Lovinescu și-a distrus o anumită parte a jurnalelor de adolescență, nu și cauza pentru care, pe urmele lui Timothy Garton Ash – acel *făuritor de formule fericite*, trăitor în Berlinul de Est, dar și în cel de Vest, și fin cunoscător al Războiului Rece –, va susține și argumenta conceptul de est-etică. Pare esențial, în acest moment, să cuantificăm energia ființei și a revoltelor omului, în scopul conturării unui portret psihologic și al identificării unui cod de ipotetice predispoziții, dar nicidecum să investim cu această energie întreaga încărcătură reactivă a disidentei de mai târziu. Pentru că, între timp, se adaugă un potențial de

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 224-267.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 240.

experiențe care țin de istorie, dar și de toate determinările culturale, politice și sociale care vor interveni în viața omului adult. E, deci, probabil ca gestul distrugerii paginilor de jurnal – considerate ca adevărate *așchii de memorie* ce ar putea să întrețină cândva vâlvățiile unor interpretări echivoce – să echivaleze cu un gest de maturizare aspră, de exorcizare în condițiile exilului politic de mai târziu, poate pentru a-și reprima prin asprime orice formă de vulnerabilitate; e știut că, după emigrare, ființa ultragiată va deveni un lider de opinie care este obligat să se autocenzureze public nu numai prin natura profesiei, ci și din nevoia de a-și delimita un spațiu de comunicare cât mai mulțumitor și semnificativ pentru miile de ascultători care își urmau *idolul* devenit far de direcție; în fond, milioane de români o investiseră în secret pe *Monica națională* cu energia speranțelor lor, prin urmare, după logicele mulțimilor, așteptau de la apărătoarea generoasă numai certitudini și motive temeinice de filiație, nicidecum oscilații și imprecizii. Din această complicitate tăcută, care va submina încetul cu încetul, dar sigur, mecanismele propagandei ceaușiste și resorturile fine ale dictaturii, se vor alimenta deopotrivă o parte din forța Monicăi Lovinescu, dar și acumulatorii de curaj ai populației ajunsă la disperare și care o asculta pe jurnalistă, sorbindu-i cuvintele și făcându-și iluzii de dezrobire. *Vin americanii, deci eliberarea*, era mesajul subliminal și inducția de elan pe care o visa, în subconștient, orice român din acele timpuri, ascultând Europa Liberă.

Pentru Monica Lovinescu, distrugerea amintirilor din copilărie a avut și alte cauze, ceva mai speciale, ce au fost făcute publice în anii 90 chiar de autoarea *dezastrului*. La începutul volumului de memorii *La apa Vavilonului*¹, Monica Lovinescu își declară tardiva regăsire a poftei de reconciliere cu propriul trecut, pe fondul psihologic propice al întoarcerii la vatră a fiicei alungate politic din țară, *fîica cea risipită, și nu risipitoare* ca în cunoscuta parabolă a *fiului*

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 7.

risipitor. Altminteri, o reînnoadă a firelor vieții – cel timpuriu și inocent, cu acela de maturitate și senectute –, nu înainte de a se fi împăcat cu sine, în contextul revenirii în țara natală. E perioada când Monica Lovinescu a putut să se ocupe cu acribie și de ipote-ticele rămășițe pământești ale mamei (ucisă în închisoare de către comuniști prin eutanasiere pasivă și aruncată apoi în groapa comună de la închisoarea Văcărești), și de cripta familiei de la cimitirul din Fălticeni, și de proprietățile din Moldova și București, precum și de gestionarea destinului unor membri ai familiei. Autoarea își cenzu-rează cu onestitate jurnalele: *din 1941 până în 1947, Jurnalul este intolerabil de prost, romanțios, sentimentaloid, atât de penibil încât am simțit nevoia să rup și să arunc la coș pagină cu pagină, alegând să refacă numai o rubrică de repere necesare, deoarece decalajul între ceea ce credeam că am fost și ce-a rămas fixat pe hârtie este atât de mare încât mă pândește o «criză de identitate» (pentru a mă sluji de un stereotip al zilei)*. Autoarea chiar crede că Istoria a salvat-o, astfel, *nu numai de la un eșec, ci și de la un ridicol fantastic*, căci o păzise de reducționismul la nemeritata *caricatură a unei adolescențe* care, în fond, fusese normală, frumoasă și lipsită de griji, marcată de bune lecturi, de etaloane etice majore și de experiențe culturale înalte. În fond, copilăria sa nu fusese ancorată numai în realitatea unei Româ-nii ce părea că se rupe, politic vorbind, de lume, fiind predominant tradiționalistă și enclavată într-un *Est sălbatic*. Grație contactului cu lumea intelectuală europocentrică la care era racordat tatăl său, Monica Lovinescu are ocazia să intuiască de timpuriu nuanțele care definesc începutul de veac, evocate atât de sugestiv și de Andrei Codrescu¹, în memoriile sale: *prin anii 30, nimeni nu mai zâmbea. Ceea ce era uman trebuia apărat împotriva a ceea ce nu era: puternice ideologii războinice, războiul însuși, genocidul. Mormintele comune din spatele nostru adăpostesc mulți poeți. De la Max Jacob, ucis de naziști, la Paul Celan, care s-a sinucis ceva mai târziu pentru că*

---

¹ Codrescu, Andrei, *Noi n-avem bun-gust, noi suntem artiști*, Ed. Polirom, 2008, p. 139.

naziștii îi ucisese părinții; de la Osip Mandelstam, omorât de Stalin pentru o poezie, la García Lorca, ucis de fasciști în Spania – din spânzurătoare în spânzurătoare, nu prea ai de ce să zâmbești.

Primele impresii despre fractura provocată chiar de autoare în propriul parcurs diaristic și memorialistic conduc așadar la ipoteza că gestul a avut încărcătura unei crize psihologice puternice de adolescență, pe fondul unei anumite matrici cerebrale-morale-afective, definind o structură mai puțin dispusă la compromisuri și abdicări, devotată unei scări de valori asumată printr-o educație *burgheză* de prestigiu. Această ipoteză este recomandată de episoadele ce conțin rememorarea celor două perioade, din adolescență și respectiv din prima tinerețe, în care autoarea a vorbit și a scris despre sinucidere ca tentativă și fascinație culturală, cu interiorizarea unei conversii dureroase asupra conștiinței; aceasta pare a fi o moștenire structurală, genetică și culturală de la tatăl ei, E. Lovinescu, și identificată sub formula de *lucidité héréditaire* și de Emil Cioran, într-o scrisoare datată 27 aprilie 1966¹ adresată autoarei.

Petrecându-și cea mai mare parte a vieții în exil la Paris și ferecată adesea în capsula virtuală a sufletului hrănit cu dor de România, Monica Lovinescu a trăit mereu cu iluzia întoarcerii, exprimată și împărtășită, în grupul de prieteni, încă din vremea tinereții zbuciumate, cu forma de salut *La anul, la București*. În tot acest timp, a experimentat speranța, cu luciditate critică și cu scepticisme paradoxale. Dar crizele care au generat cristalizarea acestui tip de conștiință nu au fost nici puține, nici neînsemnate. Una dintre ele, cunoscând câteva marea și variațiuni, a fost ideea sinuciderii. Însă este util de observat că Monica Lovinescu nu a fost un sinucigaș, ci un om care a meditat asupra sinuciderii, mai ales a paradigmei culturale thanatofile livrești sau asupra capacității logice de a refuza loviturile destinului, atunci când acestea îi produc crize de conștiință. Literaturizarea meditației și a suferinței, posedând o cathartică

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 119-120.

virtute tămăduitoare, a sublimat orice tentativă eventuală a autoarei de a se îndepărta de experiența vieții. Este foarte adevărat că lumea literară și artistică este depozitara unei categorii destul de largi de sinucigași, datorită șocurilor culturale și epuizării mentale extreme la care se expun adesea, în condiții de stres conjunctural, creatorii; alteleori, de vină sunt decalajele dintre coeficienții de inteligență și cei emoționali, la aceeași persoană, sau descărcările cerebrale atipice de neurotransmițători, dar și popasurile prea lungi în imaginar – specifice actelor de creație –, care produc asupra activității de feed-back la stimulii primiți din realitate adevărate scurtcircuite ce pot destabiliza ființa artistului; nu în ultimul rând, meditația asupra sinuciderii a fost transplantată și livrată Monicăi Lovinescu și pe filiere culturale temeinic fixate prin studiu și mimetism, o personalitate fascinantă frecventată de Monica Lovinescu fiind Emil Cioran, care era un adevărat maestru al genului, dar respectând convenția că nu era niciodată dispus să treacă și la fapte sau să părăsească domeniul privilegiat al meditației și al rumației care transforma ideea morții într-o sursă de beatitudine și chiar într-un encomion rar.

Mulți dintre autorii care s-au livrat ideii morții voluntare au făcut ulterior subiectul unor cercetări savante care să furnizeze explicații morale, filosofice, estetice sau chiar paradoxale, cum ar fi cele umoristice¹. Sinuciderea este unul dintre cele mai cunoscute concepte, familiare individului normopsihic, fiind încărcat cu valoare afectivă și etică și purtând o semnificație existențială majoră, fie ea, în mod circumstanțial, subtilă sau șocantă. Conceptul de față, așa cum este vizitat și de Monica Lovinescu în împrejurări bine stabilite identificate în jurnale, cunoaște o abordare complexă prin interogarea culturală, medicală, psihologică, sociologică, istorică, filozofică și chiar juridică. Din Agendele lui E. Lovinescu, după o coroborare atentă cu notațiile și memoriile Monicăi Lovinescu, rezultă că aceasta frecventase, involuntar, atât în perioada cât se aflase

---

¹ Améry, Jean, *Despre sinucidere. Discurs asupra morții liber alese*, Editura ART, 2012, p. 5.

sub influența părinților la București, cât și în bibliotecile și cercurile exilului, și adevărata istorie culturală și a mentalităților suicidare de-a lungul timpului, începând cu Indiile, Antichitatea, Tibetul și China, codurile de onoare egiptene sau japoneze, Grecia și Roma antice, societățile creștine, mediile occidentale galeze și germane, Europa clasică prin Evul Mediu și Renaștere, apoi cea din timpul Reformei și al Epocii Revoluției; pare esențial faptul că modelele de etică, dar deopotrivă ale suicidului logic, i-au parvenit autoarei din stoici și din Platon (*din viață se iese simplu, la fel ca dintr-o cameră*), din școala cinicilor și din Diogene (care valorifică suicidul în plină forță existențială oferită de înțelepciune, cumpătare, dragostea pentru adevăr și curajul de a fi demn), din cunoașterea ascensiunii ereziilor și din Toma d'Aquino, apoi Montesquieu, Rousseau (*Nouvelle Héloïse*), Goethe (*Suferințele tânărului Werther*) influențat el însuși de *Tratatul sinuciderii ori al morții provocate*, semnat de pastorul Paul Dumas încă din 1773 ș.a. Modele literare și filosofice notabile au jucat un rol de înrâurire a anumitor matrici comportamentale ale autoarei, venind deci și pe filonul livresc, pe care ea însăși îl recunoaște și reclamă. Utilizat pentru prima dată în 1737 de abatele Desfontaines, termenul *sinucidere* a reprezentat pentru început, într-un mediu dogmatic riguros, o găselniță punitivă, dar va face obiectul intrării onorabile în dezbaterile științifice abia o sută de ani mai târziu, în secolul deschis tuturor marilor răsturnări ale ontologiei și abordărilor novatoare. În această epocă se înfruntă deja două școli¹, fiecare din ele „propunând o teorie asupra determinismului suicidar: una, psihiatrică, se afla în căutarea unei explicații în individ, alta, sociologică, în mediul social”.

Două sunt, așadar – la o primă analiză deloc exhaustivă – momentele din viața de adolescență și de tânără, când Monica Lovinescu a vorbit și scris despre ideile sale de sinucidere și despre abordarea sinuciderii ca o limită logică personală a capacității de conciliere cu

---

¹ Améry, Jean, *Despre sinucidere. Discurs asupra morții liber alese*, Editura ART, 2012, p. 12.

destinul, limita definind un tărâm subconștient – dar tangent și la spațiile vagi ale conștienței și, respectiv, ale conștiinței –, dincolo de care nu putea să accepte loviturile teribile ale vieții: întâi, la aflarea, cu totul surprinzătoare pentru fiică, a veștii că tatăl său a murit¹; a doua oară, când tânăra se afla deja la Paris, cu bursa statului francez, devoalându-și frământările prin solilocvii despre sinucidere^{2,3,4}, dar și prin meditații privind evoluția Europei de Est, dialogând cu cele mai deschise conștiințe ale momentului istoric, sau aflând cu stupeoare cele mai rele vești din țară. Erau știri care veneau în cascadă peste tinerii surprinși, ca și Monica Lovinescu, la Paris, în călătoria de bursieri, numai cu un geamantan la ei și posedând o educație care excludea, prin definiție, comunismul, cu toate aspectele lui, din orice accepțiune posibilă legată de țara lor: iar acum, contrar expectațiilor lăsate acasă la plecare, erau forțați să nu se mai întoarcă în țara care devenea în mod accelerat comunistă împotriva voinței lor și erau bombardați cu teribile vești despre ocuparea României de către sovietici, despre faptul că în România a început bolșevizarea și comunizarea; or, acolo, departe, în Micul Paris, rămăsese – precum un martor unic al unei vieți ce păruse perfectă, dar în chip de mărturisitor captiv în ghearele sistemului devenit inamic –, mama bursierei de la Paris, profesoara Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu.

Mai există, în jurnale, consemnarea unui episod thanatofil timpuriu⁵ (*prima întrebare înfiorată despre moarte*) – plasat undeva în jurul vârstei de 4-5 ani –, când Monica Lovinescu relatează cum își uimește mama prin precocitatea intuițiilor metafizice și prin capacitatea de a le trăi într-o stare de angoasă cutremurătoare. Nu era ceva obișnuit în uimirea și curiozitatea unui copil atât de mic care

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 18.

² Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 51.

³ Op.cit., p. 55.

⁴ Op.cit., p. 57.

⁵ Op.cit., p. 19.

se informa despre conținutul cuvântului moarte și despre vibrațiile lui propagate printr-o inimă nedepinsă cu suspinele sau cu poverile unei vieți de privațiuni. A fost, de aceea, uimitoare, încărcătura filosofică asociată nevinovăției fiicei care își interoga mama cu privire la rostul a ceea ce îndeobște numim *moarte*; era vorba despre conceptul de moarte abordat fără perspectivă euristică sau prejudecăți, ci în mod direct și cu o anume cruzime; copilul privește moartea cu seriozitate, ca pe furnizoarea unei ipostaze inedite de jucărie, eliberată de percepție tragică. Dar, cu asupra de măsură, șochează accesul copilului la această interogație, știut fiind că o face în lipsa oricărei forme de teorie a argumentării.

În cele din urmă, nu trebuie uitat un episod thanatofil final, care o marchează pe Monica Lovinescu foarte târziu, în ultimele luni de viață, și despre care relatează, între alții, Gabriel Liiceanu în amintirile sale¹. Sunt experiențe de viață trăite nemijlocit, la „căpătâiul bolnavei” ori prin intermediul convorbirilor telefonice foarte intime, de către cel care avea să-i editeze aproape integral opera, și în spațiul românesc, după 1989, la Humanitas. Astfel, amintirile editorului ei o evocă pe Monica Lovinescu în lunile de după pierderea soțului Virgil Ierunca; doborâtă la pat, e vizitată, în 2007, de unele plâsmuiri și halucinații legate de mama și de Virgil; i le comunică imediat lui Gabriel, telefonându-i²: „Te-am sunat, Gabriel, pentru că mi-a venit în minte o scenă petrecută în copilărie cu mama. Aveam 5-6 ani când mi-a povestit de Primul Război Mondial și, în marginea lui, de ce înseamnă o «existență istorică». Și-mi amintesc că, la un moment dat, m-am aruncat în brațele ei, plângând în hohote, de disperare că eu nu am parte de o «existență istorică»”. *Aidoma acestei vizite imaginare a mamei sale, decurge și una din vizitele pe care i le face, tot la modul imaginar, Virgil*: „Ciudat e că povestea asta

---

¹ Liiceanu, Gabriel, „Monica Lovinescu în căutarea mamei”, prima dată în *Cotidianul*, 26 aprilie 2008, apoi editat pentru web în *Scribd*. <http://ro.scribd.com/doc/66202317/3731366-Gabriel-Liiceanu-Monica-Lovinescu-in-Cautarea-Mamei> (15.11.2012).

² *Ibid.*

cu mama a venit după moartea lui Virgil. Parcă în viața mea se îmbulzea acum o nouă existență și o grămadă de lucruri legate de ea mi-au revenit acum în minte. Virgil a plecat și un mort îl aduce pe altul după el. – Dar spuneți că mama trăiește... – Nu știu cum să-ți explic. Lucrurile s-au complicat teribil. Mama a apărut ca un soi de prezență care nu e de ordinul fantomelor, iar treaba asta mă ia complet pe nepregătite. Și Virgil continuă să treacă de câteva ori pe zi prin dreptul ușii, dar nu ca fantomă. Pe de altă parte, plecarea lui a adus-o pe mama. Îmi e tare greu să explic, pentru că și eu, ca și dumneata, am o minte riguroasă, de factură diurnă. Mințile acestea se lasă greu amăgite. În clipa de față trăiesc un dubiu transformat în respirație. Un dubiu în care nu prea crezi. Cum să spun? E o îndoială care se îndoiește de ea însăși.” Față cu toate aceste întâmplări aproape *paranormale*, ce țin de o inteligență emoțională creativă și de o expresivitate ieșită din comun a puterii de evocare, ca și a imaginației salvatoare de care beneficiase toată viața din plin Monica Lovinescu, Gabriel Liiceanu povestește, datând amintirea cu dimineața de 22 iunie 2007, despre autoarea aflată într-o suferință din ce în ce mai evidentă, că a crezut că *mintea ei s-a frânt în două*¹. „O jumătate a rămas aici, printre noi. Cealaltă jumătate a plecat departe, într-un soi de călătorie în care nici unul dintre noi n-o poate urma. Să spunem, în căutarea mamei. Mama trebuie cu orice preț să trăiască și să fie invitată din nou la Paris, în camera aceea pregătită de mult și în care, cel puțin în jumătatea aceasta a minții, continuă să fie așteptată”. Jocul, plin de ceritudini și de iluzii, al acestei minți puternice – care nu contenise niciodată, timp de 60 de ani, să tânjească după mama rămasă în Gulag și apoi îngropată într-o groapă comună dintr-o închisoare politică – devenise mecanismul obsesiv-compulsiv de supraviețuire. Sublimând durerea psihică și morală, învingând pulsuniile thanatofile sau raptusurile de fugă, mecanismul adaptativ al supraviețuirii – față de atacul permanent dat asupra psihicului de mașină totalitară – era dotat cu

---

¹ *Ibid.*

toate variantele posibile de fixații psihologice salvatoare, specifice *sindroamelor de supraviețuire* care au colorat cazuistica bogată a psihologiei de după Auschwitz și de după Gulag, consecutive tragediilor Holocaustului și ale Gulagului. Pe 2 iulie 2007, din nou la telefon, Monica Lovinescu, de la Paris, îi spune lui Gabriel Liiceanu, aflat tot la București¹: „Mama și Virgil s-au unit. Mama a preluat povestea lui Virgil. Deunăzi, Virgil a traversat camera și m-a întrebat: *Dacă eu mă sinucid, te sinucizi cu mine?*. Apoi a apărut mama și m-a întrebat dacă am înțeles ce mi-a spus Virgil. Oricum, Gabriel, ei sunt interlocutorii mei secreți. Mama apare mereu. Vine de fiecare dată din camera de alături. E limpede că moartea lui Virgil m-a adus aproape de cel mai dramatic moment al vieții mele: moartea mamei.” Așa arată ultima evocare consemnată a compulsiiei mentale suicidale din viața Monicăi Lovinescu, și probabil că ea face parte dintr-un exercițiu cathartic personal, autoterapeutic, care instituisese deja, în etapa gerontică a vieții sale – după o îndelungată practică paideică –, un ritual purificator și eliberator. Poate că termenul de delir, adoptat de Gabriel Liiceanu, și care desemnează un cuvânt specific strict conotației medicale, nu descrie suficient de bine încercătura psihologică și culturală conținută de exercițiul defulator adoptat de Monica Lovinescu, fie în mod conștient, fie – după instituirea circuitului reflex de feedback mental –, în mod subconștient sau în registrul unei autonomii psihologice compensatorii. Dialogul în care, printre aluziile reale, interferează *vedeniile tămăduitoare*, continuă între cei doi, nu numai la telefon, între Paris și București, ci și în cursul vizitei pe care editorul o va face la Paris, în 2008. Dar timpul despărțirii sosise. Editorul *o privește* pe Monica Lovinescu, și vede de fapt, deja, personajul ilustru al propriei existențe istorice. „Acesta – constată Gabriel Liiceanu luându-și rămas bun de la Monica Lovinescu în 29 ianuarie 2008² – era omul cu care, alături de Virgil, obținuserăm de-a lungul anilor, în marginea unui anumit

---

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*

mod de a comenta existența – cu un amestec straniu de competență, indignare și umor –, o complicitate care ne scosese oarecum înafara lumii”. Peste alte trei luni, la 20 aprilie, Monica Lovinescu avea să se stingă. Acum, despărțirea dintre cei doi devenise definitivă.

Amințirile lui Gabriel Liiceanu despre aceste ultime anotimpuri ale Monicăi Lovinescu, dominate de remembrare nedisociată și de *dicteu automat al memoriei* – autoarea, ținută la pat și visând numai la mama ei, Ecaterina Bălăcioiu, cu o forță a plâsmuirii caracteristică deopotrivă visului și realității, dar și literaturii și disocierii –, sunt confirmate și de Nicolae Manolescu și de Mihnea Berindei. Astfel, Nicolae Manolescu¹ relatează la rândul său aceste episoade ce se îndesiseră în ultimele luni, definind parcă un culoar de trecere precum și un ritual de încredințare a conștiinței în lumea noii pozitivități ce avea să urmeze *după ridicarea sufletului*: „era tot timpul cu gândul la biata ei mamă și ne spunea, lui Mihnea Berindei și mie, că se făcea că aceasta o vizita din când în când în vis. Interesant, din punct de vedere psihologic, este că în această perioadă de confuzie, din cauza bolii, Monica uita uneori că Virgil murise, dar niciodată că vizitele mamei ei nu se petreceau în realitate. «Credeți că nu știu că a murit?», ne întreba ea, parcă mirată că ne putem îndoi de luciditatea ei, fiind vorba despre o moarte de care se simțea profund responsabilă”. Că luciditatea aceasta, dominată de o psihoplasticitate a introspecției, era extrem de histrionică și involuntară deja, transformându-și actorul – devenit captiv în propria memorie – și în scenarist și în regizor, nu mai reprezenta motiv de uimire. Așa trebuia să fie, devreme ce scena conștiinței Monicăi Lovinescu se îngustase mult după moartea soțului – prima oară procesul avusese loc după moartea tatălui, a doua oară după plecarea mamei, asasinată în închisoare; pe această scenă, cu vedere la un trecut fără vârstă, parcă extras din cronologia obișnuită, nu mai urcau, pentru a declama, decât Virgil, mama și Monica însăși; aceasta din urmă avea

---

¹ Manolescu, Nicolae, „Scrisoare către Monica Lovinescu”, I și II, în *Adevărul* din 2.11.2012 și respectiv din 9.11.2012.

foarte multe motive să le vorbească celorlalți doi, fapăturile din vis, ori de câte ori se arătau, dar în același timp era curioasă să urmărească pelicula psiho-cinematografică prin care amintirile, ființele, scrisorile, literele, conversațiile, literatura, traducerile și vocile îi transmiteau acea stare inefabilă de așteptare și de întâlnire neprevăzută. În sfârșit, omul, care avusese destinul și iluminarea de a iubi, în ciuda trăirii stării unice de explicitare a fiarei – ipostaziată în chip de rău politic cu care se luptase o viață –, începea să-și aparțină numai sieși, pe măsură ce bătăliile Războiului Rece și ale lumii exterioare se mutaseră în altă parte, lăsând soldatul ideilor la vatră, scoțând combatantul pentru democrație de sub lumina reflectoarelor, închizându-i microfonul. Revenit la sine, omul se dezleagă de idealuri și de teorii, își adună cu ultimele puteri firimiturile de viață și se lasă captat numai de ființele cele mai iubite: mama și Virgil. Din păcate, nu le mai poate îmbrățișa, devreme ce ele nu se mai manifestă decât ca forme de energie a evocării. Poate că aceasta este și clipa când are revelația că timpul nu există decât ca aici și acum, și nu există atunci când îl pipăi analitic. „Să nu cazi pradă trecutului și nici viitorului. Important este să fii cu totul prezent”, părea să-i repete Jaspers. Dar pentru mintea Monicăi Lovinescu, această iluminare nu mai venea decât ca o infiltrare de prezent, în timp ce se lăsa absorbită, cu tot cu vedenii, în propria istorie, despre care martorii – Nicolae Manolescu, Doina Jela, Horia Berindei sau Gabriel Liiceanu și câți vor mai fi, desigur – doar consemnau felurite ipoteze și analize. Un halou de iubire și de umanitate îi învăluia pe toți cei strânși mănunchi în această minune.

Se poate spune, după acest parcurs, că abordarea temei sinuciderii, de către adolescența și, respectiv, tânăra Monica Lovinescu, nu era lipsită de parcurgerea, fie și cu titlu simplu informativ, a aporiilor și dilemelor de logică sau de integrare a conceptului de libertate, nici de frecventarea liniilor tari din gândirea critică, la care începuse să aibă acces prin studiu, prin colocvii și prin lectură asiduă¹.

---

¹ Vezi John Stuart Mill, *Despre libertate*, Editura Humanitas, București, 1994; Karl Raymund Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura Humanitas,

Pe urmele tuturor magiștrilor gândirii liberale din secolul trecut, de la Mill, Berlin și Popper și până la Aron, Monica Lovinescu, pornind de la intuițiile sale timpurii și urmându-și vocația, va aprofunda, între altele, și metodologiile îndoielii, ale interogației, fiind foarte atrasă de toate scrierile despre libertate – de la Berlin la Soljenițin și Havel, alegând să ducă până la extrem explorarea disjuncției dintre libertatea pozitivă și libertatea negativă; liberalismul fricii îi va aduce imense beneficii, iar mult mai târziu va înțelege că *refuzul în sine de a impune unanimitatea unei credințe și omogenitatea normelor de comportament ar presupune o bogată capacitate de autocontrol. Asumarea cu perseverență a toleranței este cu mult mai dificilă și mai complicată din punct de vedere etic decât represiunea*¹.

Așadar, la Monica Lovinescu starea de adolescență și de tinerețe se forjează din punct de vedere psihologic simultan cu gândirea sa liberală, fapt care explică și lipsa de prejudecăți în ceea ce privește conjugarea tematicilor etice cu subtilitățile psihologice și cu problematizarea aspectelor grave ale existenței: de aici și observația că dreptul de a decide asupra libertății aplică o marcă inconfundabilă, la Monica Lovinescu, și asupra vieții și asupra morții. Autoarea merge pe urmele unor Raymond Aron sau John Rawls, învățând din mers să interiorizeze traumele, devenind chiar *un Berliner*², fie și prin evoluție nu de discipol, cât paralelă, consolidând prin opera ei calea teoretică trasată de Kołakowski, Havel, Tony Judt, Judith Shklar sau Vladimir Tismăneanu, care, așa cum observă acesta din urmă, semnalează *de fapt trista și dureroasa lecție pe care cealaltă Europă a lăsat-o civilizației occidentale contemporane*. Mai târziu, adoptarea conceptului de est-etică, în conjunctura unei efervescente politice (ce ține

---

București, 1993; Isaiah Berlin, Cinci *eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, București, 2010.

¹ Shklar, Judith, *Ordinary Vices*, Belknap Press of Harvard University Press, 1984, pp. 4-5; 56-78.

² Expresia *Ich bin ein Berliner*, adică un adept al lui Isaiah Berliner, este o altă *sintagmă fericită* a lui Timothy Garton Ash, parafrazând celebra formulare a președintelui John F. Kennedy.

de terapia procesului de *rebound* al evaziunilor de tot felul față de stilistica totalitarismelor), își va fi tras seva tot din această dorință de a angaja la modul total libertatea în actul cultural, în metabolismul literaturii și în gândirea critică, în discernământul literar, dar mai ales în funcționarea literaturii în societatea totalitară, asumându-i un necesar proces de cataliză a revizuirilor morale, atât de necesare în Estul Europei, cel în care ființa umană fusese îngenucheată de ideologii totalitare și de utopii barbare ce reușiseră distrugerea aspirației pentru libertate, discernământ și umanitate. Mai mult, reușiseră să răstoarne scala valorilor europene, modificând la proporții catastrofice tot ce era mai omenesc în evoluția modernității europene, precum și sensurile acceptării limitelor politicului. Este important să reamintim, în acest moment, viziunea enunțată de autoare la începutul *Jurnalului indirect – Unde scurte*¹, unde Monica Lovinescu face precizarea că *Jurnalul nu e numai indirect, pentru că scris și ținut la microfonul Radio-ului Europa Liberă, în vremea când în țară adevărul era tănuț sau spus «în bobote», ci și incomplet – pentru că „am reținut în el o perioadă – a liberalizării 1961-1971, sub presiunea unei obsesii – soarta literaturii române”*. Mai departe, e notabilă precizarea – nu suficient de bine înțeleasă de către detractorii Monicăi Lovinescu – anume că preocuparea pentru evoluția României în timpul liberalizării ceaușiste, *y compris* a literaturii române, e realizată, în acest volum atent încheșat, printr-o sinteză de *evenimente – oameni și cărți – care înconjoară și explică* prin câteva detalii ceea ce se petrecea de fapt cu România și cu oamenii ei reprezentativi pentru cultura și gândirea înaltă: „Vorbesc de literatură și să nu se înțeleagă critică literară². Pentru a pătrunde din nou în literatură – după zodia realismului socialist care o anulase – se cere un inevitabil popas pe pragul etic.

---

¹ Lovinescu, Monica, *Unde scurte – Jurnal indirect*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 7-8.

² Lovinescu, Monica, *Unde scurte – Jurnal indirect*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 8.

De pe acest prag am privit mai ales, fără a-l confunda însă o clipă cu un criteriu estetic.

Literatura va răspunde totdeauna de ale ei pe limba-i proprie. Dar mai întâi trebuie să reînvățăm a vorbi. Și vorbirea aceasta cuprinde întreaga condiție a omului strivită de vremurile sub care am stat. Și mai stăm încă”.

Literaturocentrism și angajare – Ierarhizarea culpabilităților – *Adio, nespălata mea Rusie* – Morțile părinților, nașterea autoculpabilităților și laptele negru – De unde a știut Orwell? – Teatru și iertare de sine – Din nou despre sinucideri, martorii Apocalipsei și teroarea revoluționară

Contextul mai larg în care se dezvoltă gândirea politică, literară, critică, psihosociopolitică și etică a Monicăi Lovinescu este unul în care, pe de o parte, societatea era literaturocentrică, iar pe de altă parte intelectualitatea – mai ales cea plasată în lumea liberă – se interoga la modul cel mai serios asupra faciesurilor politice tributare extremismului, fanatismului și exterminismului, într-un cuvânt totalitarismului. Într-o astfel de epocă istorică, definită de oficializarea culturii teroriste, fie ea de extremă dreaptă, ori de extremă stângă, lumea culturală și cea literară devin potențiale avanscene ale propagandei, disputate între blocuri politice ce construiesc inginerii politice și versiuni denaturate ale conceptului de democrație: de aceea, tributar mecanismelor creației, concomitent cu ierarhiile estetice, se stabilesc fără doar și poate și ierarhii ce stratifică nelegitimarea prin creație a evaziunii eticului și a civicului. În cazul lumii românești, ar fi absurd să alocăm scrierile Monicăi Lovinescu doar tezelor revizuirii est-etice, știută fiind atitudinea constantă a autoarei de

partea procesului de *ierarhizare a culpabilităților* la ieșirea din secolul totalitarismelor, proces asumat ca o carantină a mentalităților și a judecăților de valoare. Mai corectă ar fi punerea în dialog și în armonie de viziuni, deci nu în coliziune sau în antiteză, a necesității filoanelor revizioniste în orice cultură și, respectiv, literatură atunci când asumarea idealurilor de modernizare și de democratizare nu e ipocrizie vera; problema nu este existența acestor filoane revizioniste, cât măsura în care prezența simbolică a polemicilor, a rebranduirii și a definirii taxinomice ori canonice nu este negată cu vehemență, dovedind prin această repudiere o statornică afiliere la un terorism estetizant inadecvat și la o funcționalitate depășită de istorie în ceea ce privește definiția literaturii. După 1990, în literatura română au survenit două astfel de curente ce au mizat pe repunerea în discuție a eticului, fără de care anormalitatea lumii românești de dinainte de 1989 s-ar fi perpetuat, printr-o cantonare neverosimilă în amoralitate și printr-un proces ireversibil de spălare a creierului și de amputare a istoriei naționale. Eseul lui Norman Manea, intitulat *Felix culpa*, dincolo de discuția despre atitudinea lui Mircea Eliade față de nazism, a invitat la dezbateri publice și literare asupra atitudinii intelectualilor și a scriitorilor români din interbelic față de regimurile genocidale și față de holocaustul românesc. Monica Lovinescu, pe de altă parte, a devenit, în anii 90, motorul dezbaterilor asupra duplicității scriitorilor față de regimurile Dej-Ceaușescu¹; împreună, cele două curente de *revizuirii* pun, asupra anilor 90, amprenta tensiunii dintre *patetismul mitizării și fervoarea demascărilor, fie ele antilegionare, fie anticomuniste*. În loc să fie primite cu onestitate intelectuală, cele două direcții ajung să fie violent negate, atât fiecare în parte, cât și împreună, căci pentru ca anihilarea spiritului lor critic să fie mai sigură și delegitimarea mai vehementă, ele sunt adesea puse în coliziune. Contestarea celor două direcții etice postdecembriste alimentate de un anti-totalitarism autentic și

---

¹ Vezi și, recent, Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.

rațional vine, fără doar și poate, din direcția cea mai autoritară și opulent persistentă a lumii literare alcătuită din grosul de dinaintea de 89 – ce era vădit neinteresat de revizuirile ce îi amenință pozițiile consolidate, în plus, după 1989, și de neocomunism; acestei lumi ostile recitirii oneste i se alătură la ora actuală noile generații, născute în deceniul al nouălea și după, care manifestă un dezinteres aproape total față de tragediile totalitare ale secolului XX și față de destinul literaturii române parcurs în deceniile dintre instalarea guvernului Goga-Cuza (29 decembrie 1937) și până la evenimentele din 22 decembrie 1989, adică de-a lungul unei epoci de terorism politic și cultural, când libertatea de expresie și de creație a fost perturbată radical dacă nu chiar anihilată de forța psihologic mutagenă a regimurilor totalitare și a propagandei sau represiei și cenzurilor aferente, în diverse paradigme istorice, politice și sociale. În lumea românească, însă, se continuă, din varii obstinări canonice parcă ieșite înafara timpului, negarea rolului pe care *politicul* îl joacă în modelarea *sensibilului*, dar și a faptului că *istoria* este, în fond, tot o formă de *ficțiune*, cu cel puțin două chipuri, precum un Ianus, la templul căruia, precum în vechime, trebuie deschisă poarta în vremuri de restriște, ademenind bunăvoința zeului să se arate. În acest sens, recente argumente demne de reținut pentru spațiul românesc pot fi captate, în spiritul metodologiilor de cercetare eclectică adoptate de cercetători precum Jaques Rancière¹, și din elaborările istoricilor privind noile concepte pentru Istoria României², între care merită reținut, în linia Monicăi Lovinescu, și studiul lui Gheorghe Schwartz despre *Cenzură, manipulare, libertate de expresie – interogații cu privire la științele comunicării din România*³. Acesta

---

¹ Rancière, Jacques, *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*, editare și traducere Gabriel Rockhill, Published by @ Gabriel Rockhill, New York, 2004. Original, *Le partage du sensible: Esthétique et politique*, La Fabrique-Éditions, Paris, 2000.

² Neumann, Victor și Heinen, Armin, *Istoria României prin concepte – Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010.

³ *Ibid.* pp. 479-508

concluzionează¹ (la fel cum o făcuse și Moncia Lovinescu în urmă cu mai multe decenii, și la fel cum o face, mai recent, și Angelo Mitchievici²), pe urmele cercetătorilor germani Ernst Wichner, Herbert Wiesner, în *Sensur in der DDR, Geschichte, Praxis, und «Ästhetik» der Behinderung von Literatur*, Berlin, 1991, p.17, că implicarea politicului în sfera literaturii a fost drastică, în regimurile totalitare, iar cenzura era orientată în primul rând împotriva tipăriturilor de orice fel, pentru că *cenșura slujește scopului menținerii monopolului asupra părerilor și a dominației ideologice a claselor conducătoare*. Tipuri ale cenșurii sunt: *verificarea conținutului înaintea publicării, persecutarea după publicare, precum și cea mai drastică formă: arderea cărților*³. Spiritul anilor 50, în România era acesta⁴: *dacă în timpul marii terori din anii 50 se făceau ani grei de pușcărie pentru o frază imprudentă, după 1956 s-a recurs la o cenșură preventivă, fiecare material trebuind evaluat înainte de a fi dat la tipar*. De aceea, concluziile cercetătorilor prezumă în mod semnificativ că orice formă de libertate era, la vremea aceea, pedepsită, iar pedeaspa era o recompensă a reeducării⁵: *libertatea de expresie a devenit, în perioada 1948-1989, un apanaj doar al acelor conștiințe apte să sfideze consecințele*. În faza de apogeu a luptei sale cu regimul totalitar – care era o luptă de idei

---

¹ *Ibid.* p. 481.

² Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011.

³ Neumann, Victor și Heinen, Armin, *Istoria României prin concepte – Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010. p.481. Ernst Wichner, Herbert Wiesner, în *Sensur in der DDR, Geschichte, Praxis, und «Ästhetik» der Behinderung von Literatur*, Berlin, 1991, p.17. Afirmațiile autorilor germani oferă o lumină comună – cu accente mai puternice sau mai slabe, în funcție de timp și de loc – întregii supravegheri instituționalizate în toate țările lagărului socialist, inclusiv în România, întrucât „verificarea conținutului înaintea publicării, persecutarea după publicare precum și cea mai drastică formă: arderea cărților” a reprezentat o practică generalizată și aici. Această practică nu a murit nici în România anulului 2012, ci pare să se intensifice, mai ales împotriva unor autori pro-democratici.

⁴ *Ibid.*, p. 481.

⁵ *Ibid.*, p. 485.

și o înfruntare pentru libertate – Monica Lovinescu a dat dovadă de această structură martirică rară a conștiinței, rămânând mereu lucidă în privința dublului sacrificiu făcut: sacrificarea de sine și sacrificarea, deopotrivă, a vieții mamei sale, Ecaterina Bălăcioiu. Chiar dacă martiriul fusese asumat, premeditat și construit, mental, spiritual și filosofic, de cele două femei, mamă și fiică, amândouă fiind foarte determinate pentru ideea de sacrificiu – pe care o dezvoltagează în decursul schimbului neîntrerupt de scrisori¹ ce avuseseră loc între ele, pe ruta București-Paris –, el rămâne tributul suprem, conjugând la modul simbolic cele două forme mentale de opoziție față de dictaturi: *exilul și emigrația interioară* (cf. Ioan Stanomir²). Fiecare secundă de suferință și de prigoană din partea regimului totalitar le apropia și mai mult, pe Monica Lovinescu și pe mama sa de momentul când aveau să iasă la lumină: iar această clipă, care reprezenta fără doar și poate o proiecție în primul rând psihologică, era cantonată în ideea de eliberare de sub tutela monstruoasă a stalinismului și a bolșevismului care le furaseră țara, arestându-le demnitatea de români liberi. Știuseră să se salveze singure în primul rând de la moartea spirituală, prin exercițiul livresc epistolar³, prin forma iubirii absolute și a hermeneuticii; la sfârșitul vieții lor, plăsmuiau în cheia surghiunitului etern eliberarea României de sub influența rusă și sovietică, și revenirea la o societate stabilă, prosperă, pro-occidentală și democratică. Nu degeaba Monica Lovinescu invocă adesea, drept izvor de inspirație, filonul liric romantic al lui Lermontov, poetul rus care a fost la rândul său surghiunit în Caucaz pentru că se ridicase împotriva spiritului totalitar și a nedreptății; poetul fusese

---

¹ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012.

² Stanomir, Ioan, *Umbre pe pânza vremii – Secvențe de istorie intelectuală*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 164.

³ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina: *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012.

adesea invocat și de Radu Mărculescu¹, la rândul său un model prețuit de Monica Lovinescu:

*Adio, nespălata mea Rusie,
Împărăție de stăpâni și de robi,
Adio, vouă-albastrelor-chipie,
Și ție, prea supusul lui norod!*

Atât pentru Monica Lovinescu, precum și pentru mama sa, realitatea și imaginarul au fost, împreună, un izvor de realitate și deopotrivă de imaginar, printr-un circuit inefabil și prolific, iar fervoarea cu care cele două femei s-au inspirat din el și au găsit *viață fără de moarte* în el, ne amintește de mecanismele unei adevărate mistici și ale unei cosmologii a autocreației, de coloratura și de intensitatea prezente la un Jakob Böhme², așa cum a fost el privit, prin prisma transdisciplinarității, de academicianul Basarab Nicolescu, și așa cum ne invită autorul să credem, anume că *treptele de realitate corespund Treptelor Imaginarului*³, ceea ce ne grăbim să facem, cu binemeritate consecințe asupra hermeneuticii. Iată, de exemplu, un pasaj din scrisoarea datată marți, 28 decembrie 1949, în care Elena Bălăcioiu Lovinescu îi scrie Monicăi Lovinescu, aflată deja în exil la Paris⁴: „chiar și dacă se întâmplă ce e mai rău, tu trebuie să fii o ființă rațională; va trebui să trăiești, nu pentru răzbunare, ci pentru cei care te-au iubit și care poate au murit, căci, dulcea mea copilă, dragostea mea e atât de mare, încât am să-ți urmăresc de dincolo, din ceruri, pașii, faptele, ascensiunea...”. Câteva clipe mai încolo,

---

¹ Mărculescu, Radu, *Pățimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, Editura Humanitas, București, 2010.

² Nicolescu, Basarab, *Știința, sensul și evoluția, Eseu asupra lui Jakob Böhme*, Editura Cartea Românească, Prefață de Antoine Faivre, București, 2007.

³ *Ibid.* p. 14.

⁴ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina: *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012, p. 289.

scrisoarea datată sâmbătă, 31 decembrie, 1949¹ aduce o ofrandă libertății și bucuriei de a trăi și de a iubi, fie și în condițiile de ruptură create de Cortina de Fier: „Ultima zi a anului, draga mea. L-am sperat bun pentru noi amândouă; într-o privință, a și fost: ne-am putut scrie, ne-am putut vorbi (vai!, așa de puțin!), tu ai putut să-ți câștigi existența, eu, la fel. N-am avut nicio boală gravă...”

Corespondența continuă alert, iar de la distanță mama își ghidează fiica, învățând cum să reziste și cum să înfrunte tentațiile care ar putea-o costa-o viața; astfel, în scrisoarea din 4 ianuarie, 1950, într-o miercuri, după ce avusese loc percheziția acasă la București și confiscarea cărților, acțiune care, pentru o clipă, îi crease Monicăi Lovinescu tentația de a reveni în trombă în Bucureștiul bolșevizat și agresiv, mama ei, îi scrie: „...îmi spui că ai vrut să alergi la Gara de est etc. Ce-i nebunia asta? Cum îndrăznești să-mi scrii așa ceva? Îți închipui că ai fi bineprimită? Că ești așteptată cu brațele deschise? (...) Fii bună și scutește-mă de ideea asta stupidă de a veni să te vâri în gura lupului. Și eu ce m-aș face? Crezi că aș mai avea curajul să mă bat cu ei? Acum sunt ca o lupoaică, în stare să facă față luptei fiindcă își știe puiul la adăpost, în vizuină, și atunci își arată colții (la figurat, în ce mă privește), gata să-și vândă scump pielea. Dar cu tine încurcându-te printre picioarele mele, la vreme de luptă, m-ar doborî imediat. ÎȚI INTERZIC SĂ TE ÎNTORCI ÎNAINTE DE A-ȚI TERMINA TEZA. Dispoziție testamentară”. În legătură cu acest episod, există o replică în oglindă pe care o va da și Monica Lovinescu, mult mai târziu, dialogând cu Doina Jela², căreia îi va spune ceea ce, atunci când fusese tânără, nu-i putuse spune mamei: „prima mea reacție, după ce mi-am dat seama de arestarea mamei, a fost: mă duc și mă predau lor. Dar, dacă mă predam eu, nu-i dădeau drumul ei. Aici, puteam să fac ceva, tot timpul, până în ultima clipă am crezut că pot să o salvez. Culpabilitate, nu, fiindcă știam

---

¹ *Ibid.* p. 289.

² Jela, Doina, Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat, Capitolul Convorbire cu Monica Lovinescu (pp. 224-267), Editura Humanitas, București, 1998, p. 261.

cine e culpabil și nu puteam răscumpăra. Dacă ar fi fost să-mi gădesc o culpabilitate, era că am plecat în 1947. Nu știam însă că nu mă mai întorc, altfel n-aș fi plecat”. La interval de peste cincizeci de ani, mama și fiica ajung, pe căi diferite, la concluzia că dragostea lor e pusă, în totalitarism, sub zodia *oamenilor-șobolani*: unul din ei poate deveni capcana care îl prinde pe celălalt și îl ucide involuntar. Forma de prudență care poate salva o astfel de dragoste în timpuri ostile iubirii și purității devine *îndepărtarea*.

Revenind la scrisoarea autoritară scrisă de Ecaterina Bălăcioiu către Monica: după ce lucrurile se vor fi liniștit, iar dorul fiicei de a-și revedea mama este potolit de tonul blând, ferm, dar și imperativ, al scrisorii mamei, scrisă în numele comandamentelor etice în care își educase de mică fiica, urmează alte și alte scrisori, pline de analize și de meditații asupra destinului tragic al României; astfel, într-o marți dimineața de 17 ianuarie 1950, Ecaterina Bălăcioiu îi scrie Monicăi, încărcată de resemnare și de luciditatea bunului român ce asistă fără putere la invadarea și la mutilarea țării sale: „O, scumpa mea, toți cei care își închipuie că trecutul se va întoarce exact cum a fost sunt orbi, obtuzi, inconștienți. N-au habar de uriașa muncă de propagandă ce se desfășoară aici. Ca și cum ai vrea să redai un ten ca crinul celor care au suferit de vărsat de vânt. Aș vrea, draga mea, să te pun în gardă împotriva speranțelor deșarte. Cu cât trece timpul, cu atât pierdem teren...”

La voi, mordibezza, hiperestetism – față de forța asta, de avalanșa care s-a pornit și n-o să mai poată fi oprită de nimeni și de nimic: asta nu din cauza justeței «geniale» a marxismului, ci fiindcă poporul s-a ridicat, e în plin marș și are să distrugă totul. «Proști, dar mulți» (Alexandru Lăpușneanu). Că vor fi păcăliți și că-și vor da seama prea târziu, asta-i altă poveste; dar forța s-a dezlănțuit și, ca o erupție de lavă ineputizabilă, are să culce la pământ și are să pârjolească tot ce întâlnește în cale”.¹ La începutul anului 1951, pe 6 februarie, Ecaterina Bălăcioiu îi scrie noi cuvinte de îmbărbătare

---

¹ *Ibid.*, p. 294

Monicăi, conștientă că, urmând propriile profeții, starea din țară se înrăutățea: „Un singur lucru contează: Tu! Trăiești spiritual aici, mai prezentă decât dacă ai fi prezentă. Orice gest al meu, orice vorbă, orice faptă îți sunt întrutotul dedicate ție. Fii vitează și puternică! Îngrijește-te, de dragul meu. Poate că, în vremurile astea în care nimeni nu mai crede în minuni, se va întâmpla totuși o minune: ne vom vedea! Crezi asta, draga mea?”¹. Primul volum de scrisori trimise de Ecaterina Bălăcioiu către Monica Lovinescu² se încheie cu această scrisoare, care reconfigurează impresia că cele două femei, deși situate de o parte și de cealaltă parte a Cortinei de Fier, continuau să trăiască totuși într-un soi de pernă psihică, de înveliș paradoxal al Pământului, ce le includea numai pe ele și le aparținea doar lor, în exclusivitate, experimentând una din formele de comunicare subtile, construită din absențe, din supraviețuire excepțională – și metapsihologică sau poate că, dimpotrivă, picopsihologică – pe care nu le cunosc decât cei ce au trecut prin Holocaust și prin Gulag și s-au întors printre noi pentru a povesti. Tot în 1951, Virgil Ierunca scrie pentru Monica Lovinescu poezia Decembrie, prin care îi va încredința viitoarei soții – de care se va lega definitiv cu un an mai târziu, la 3 mai 1952 – un tezaur format din elanuri intelectuale extatice, din sensibilitate heideggeriană, din înghețarea vizuală a armoniei ca la Egon Schiele și dintr-o logică a inimii albe, ritmice, gonite în stare de îngheț prin lume de un ropot interior ce urcă din celanianul Todesfuge. Textul anunță călătoria ulterioară pe care cei doi o vor face împreună până ce moartea i-a despărțit, o expediție la ieșirea din Egipt, bătând cu fruntea, amândoi, pământul de litere al exilului, în căutarea mântuirii și rătăcind neîncetat între drumul dinspre ființă spre literatură și drumul dinspre literatură spre ființă:

*Lăsați-mi doar nopțile
în ele nu aud și nu văd /*

---

¹ *Ibid.*, p. 366.

² *Ibid.*

*Vestea nefericirii pe care o aștept dimineața sau poate-n amurg /
Vestea e a voastră a celor necredincioși și fericite
rătăcitorilor a-tot-știutorilor /
Eu nu știu nimic nu vreau nimic nu aștept nimic /
Nimic și nimeni care să-mi arate că o veste poate veni /
Nimic și nimeni nu mă poate vesti nu mă poate numi.*

Laptele negru al vieții petrecute în deșertul exilului a avut și gustul acelei căsnicii exemplare ce învinge genocidul, prin acea uniune de intelectuali ce sunt în primul rând îndăgostiți mai ales de aceleași lumi și valori, pentru a se putea, finalmente, iubi și accepta pe ei înșiși, și ca ființe de hârtie, de la înălțimea unor criterii și axe de referință identice. În loc de a le otrăvi, laptele negru al exilului poate salva viețile, atunci când acestea decid să rămână împreună, la bine și la greu, acceptând să fie una și Tot, împotriva răului totalitar.

Revenind cu o observație la analiza rădăcinilor sufletești ale predispoziției psihologice față de rigoare și de etic, ca structură cantonată în premisele timpurii ale temei suicidare la Monica Lovinescu, dar și la conexiunea, peste timp, a acestei arhitecturi afectiv-cognitive cu obsesia ordinii morale și cu adoptarea est-eticii. Legătura puternică dintre fiică și tată a funcționat ca un releu psihologic de-a lungul căruia orice accident putea naște tragedii sufletești imense, la ambii actanți. În ce măsură moartea tatălui – după ce gravitatea bolii sale îi fusese tănuțită ficei de către mamă și prieteni –, îi va produce Monicăi Lovinescu un șoc urmat de multiple rumații intelectuale și de zbulcium, aflăm din paginile *Jurnalului* salvat: „Nu mă întorc spre Jurnal, la două săptămâni după incinerare, decât pentru a-i trimite tatei scrisori în care-l înștiințez că mă voi sinucide. Interminabile scrisori lacrimogene compuse pe când la pick-up pun repetitiv, până la exasperare, prima mișcare din Simfonia a V-a de Beethoven cu Furtwängler, aleasă de tata pentru ceremonia funebră spre a o pune sub semnul acelor «ciocănituri ale destinului» ce-l obsedaseră mai mult decât fusesem eu în stare să

pricep. (...) Îi explic tatei, în aceste scrisori, motivările gestului pe care intenționez să-l înfăptuiesc: nu numai absența lui intolerabilă, ci și teama că, fără îndrumarea lui, voi rata totul, voi fi nedemnă de el (vezi accidentul «alfabetic» din jurul literei C). Frazele sunt insuportabil de lirice și livrești, criza e însă autentică și... metafizică". Aceste gânduri ale autoarei datează din primele luni de după moartea lui E. Lovinescu, petrecută la data de 16 iulie 1943, pe când Monica Lovinescu se afla, „ca în fiecare an”, la Mangalia. În legătură cu uluirea resimțită, pe nisipul fin al plajei, la aflarea veștii, autoarea și-o va etala în primul *Caiet al Jurnalului* (1941-1943), descriind-o ca o stare „ce depășește limitele zise normale”. Monica își reproșează cu neputincioasă furie că, după externarea lui E. Lovinescu din clinica doctorului Lupu, nimeni nu o avertizase asupra gravității stării tatălui, care dezvoltă un icter galopant, începând din 19 mai, apoi e lăsat să se *odinească* acasă, dar, oficial, sub verdictul de convalescent, nu de bolnav terminal. Nimeni dintre prieteni sau din familie nu își asumase atitudinea de a o îngrijora inutil pe fiică, atâta vreme cât cei avizați știau că nu mai era nimic de făcut. O tacită acceptare a inevitabilului păruse soluția cea mai demnă. Așa se face că fiica fusese sfătuită să-și facă vacanțele la mare, ca de obicei, în timp ce tata avea să o aștepte acasă, în curs de vindecare. Vindecare care, după cum se va vedea, fusese iluzorie. La final, Monica Lovinescu înțelege, nu fără un sentiment de vinovăție, morala acestui episod: prețul sacrificiului unui părinte înțelept este întotdeauna imens, dovedind o capacitate uluitoare de a iubi.

Lección morală despre această capacitate uluitoare de a iubi va rămâne prezentă în conștiința Monicăi Lovinescu ca un drept câștigat, pe care îl va exercita neîncetat asupra relației cu excepționala sa mamă și cu România natală.

Poate că, alături de dragostea pentru carte și respectul față de cultură și onoare – darurile prețioase pe care Monica Lovinescu le-a moștenit de la tatăl ei –, trebuie așezate și afinitățile timpurii pentru democrație, care includeau atât respectul pentru valoarea autentică precum și oroarea față de gândirea totalitară și față de dictaturi.

În acest sens, stă o mărturisire de mai târziu, făcută de Monica Lovinescu în dialogul cu Doina Jela¹, de o uluitoare claritate și sinceritate²: *E. Lovinescu era un polemist înrăit și un om de mare caracter. În nici un caz nu ar fi semnat pactul cu puterea comunistă. Încă de tânăr, asistând, la Paris, la o manifestație pentru Jaurès, este dezgustat. Anticomunismul lui era – cum spun comuniștii despre dușmanii lor – visceral. Prima oară când i-am acceptat moartea a fost după instalarea la putere a comuniștilor... Nu cred că ar fi scăpat.* Acest episod vorbește despre o veritabilă demonie resimțită în teorie de E. Lovinescu față de comunism, pe care și fiica și-a însușit-o la rândul ei pe baza efectelor educației din familie și de la Cenaclu; dar nu e, în chestiune, un simplu mimetism, ci actul critic al comunismului la Monica Lovinescu se face de la nivelul unei existențe ce depășește acumulările de teorii și de doctrine cărora li se opusese tatăl, dar se bazează pe calitatea autoarei de martor la Gulag, de cititor al operelor scriitorilor victime ale Gulagului și pe calitatea sa de analist de mare competență al fenomenelor Gulagului.

Revizitând Parisul în care pășise bursiera Monica Lovinescu... În acele timpuri, ideea limitei se întâlnește cu protestul autoagresiv. Totul, în contextul unei răvășiri sufletești și etice teribile. Acest al doilea episod, consistent și stadializat cronologic, al meditațiilor juvenile asupra actelor suicidare și asupra fascinațiilor thanatofile are încărcătura culturală și filosofică maximă, prin care conștiința Monicăi Lovinescu se ipostaziază în mod unic și se maturizează; el se petrece la câțiva ani după stabilirea, deja, la Paris, într-un context pur intelectual, literar și cultural, sub marca disidenței anticomuniste declarate. În 1947, când se afla în pragul vieții pariziene, și când *de abia scăpasem de pe maluri de neant și mă las repede cuprinsă de maelströmul parizian*, purtată de elanul numeroaselor schimbări

---

¹ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 224-267.

² Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 243.

de domiciliu, Monica Lovinescu ieșea seară de seară să asculte concerte sau să asiste la reprezentații teatrale; încă nu se gândea la sinucidere. Dar situația se schimbă în 1950. Întâi, Monica Lovinescu este copleșită de mesajul cărții 1984 scrisă de George Orwell, *carte publicată absurd, de Gallimard*, pe care o citește, în mansarda sa din boulevard Raspail, în *zilele de vară cumplită din 1950*, când constată că este *cea mai realistă, mai intolerabilă descriere a stării de fapt și de coșmar* de care fugise din România. Cartea, care va păstra mereu pentru autoare *gustul disperării toride*, îi impune o stare psihică și o atitudine foarte radicală, anxioasă și deprimantă, așa încât Monica Lovinescu ajunge să se întrebe «*dacă nu cumva e poate mai normal să te sinucizi.*» *Îmi amintesc cu câtă luciditate bolnavă m-am gândit la sinucidere ca la unica soluție. Nu era aici loc pentru literatură, cartea lui Orwell orice refugiat din Est n-o citea, ci o trăia, se transforma în acel ultim «om» și o dată cu el se pregătea să dispară. Mult mai târziu, când vor sosi primii refugiați de la Budapesta după zdrobirea revoluției maghiare, se vor arunca pe acest roman ca pe descrierea cea mai exactă a tot ceea ce suferiseră ei.*

*De unde a știut Orwell cum arăta cotidianul nostru?*¹

Urmează alți ani de experiențe dramaturgice, teatrologice și scenice, alimentând afinitățile pentru experiment ale scriitoarei. Amatoarea de avangardă gustă *Antigona* lui Anouilh, pe care începuse să o pună în repetiție încă de la București. Dar preferă să renunțe la regie și să ducă piesa la Teatrul *de l'Atelier*, în regia lui Barsacq. Traversază apoi experiența cu *L'Annonce faite à Marie*, la Teatrul Hébertot; urmează, uluitor, Montherlant, de la *Le Maître de Santiago* până la *La Reine morte*; *Procesul lui Kafka*, pus în scenă cu Jean-Loius Barrault, cel care o uimise și în filmul lui Carné, *Les Enfants du Paradis*; apoi, notează Monica Lovinescu² decepția față de regia lui Louis Jouvet cu *Don Juan*-ul lui Molière, experiența din *Les Justes* a lui Camus,

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 51-52.

² Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 52-53.

Demonii lui Dostoievski, dezbaterele realizate cu Cioran despre suficiențele bulevardiere ale teatrului lui Sartre versus curajul lui Audiberti, mult mai inspirat decât Adamov. Căutările culturale și investigațiile teatrolgice care domină preocupările Monicăi Lovinescu din această perioadă nu sunt lipsite de aceleași febrile schimbări de domiciliu de-a lungul și de-al latul Parisului¹, dar mereu către *centrul* lui, întreținând o instabilitate și o atmosferă de teatralitate existențială care, psihanalitic vorbind, nu este străină de trăirile febrile ale exilatului, dintotdeauna ancorat în societate prin duble rădăcini: o dată, în lumea natală, la care nu mai are acces direct, dar căreia îi este atașat pentru totdeauna prin fire culturale și antropologice indeniabile, precum și, respectiv, în lumea de adopție, care încă îl tratează cu ostilitate și suspiciune, toate acestea pulsând în ritmul anxietății ce precede fie pulsuniile adaptative, fie pulsuniile thanatofile. Însăși viața scriitoarei devenise un fel de teatru absurd, unde scenele se derulau cu repeziciune și fără o coerență anume. Cât despre adevărata pasiune teatrală ce va precede următorul puseu meditativ suicidal, ea poartă un nume, după confesiunea făcută în jurnal la data de 7 mai 1949: Pitoëff. Ludmila și Georges. Prin care are mai întâi revelația unui Hamlet extraordinar, deși neverosimil, dar fascinant, apoi are revelațiile unor montări din Pirandello, Pascal sau Gérard de Nerval. Un adevărat șoc va avea prin Vilar, care, *deosebit de Pitoëff, redă teatrului un simț al onoarei contra căruia se dezlănțuise avangarda începutului de secol²*, și care montează *Le Prince de Hombourg* al lui Kleist; în textul acestuia din urmă autoarea declară că încearcă să găsească mai ales *pariul sinuciderii*. În fond, maturizarea Monicăi Lovinescu se petrecea pe acest fundal al *îndepărtării de sine*³, al misiunilor auctoriale și al jocului cu măști, iar acest background psihologic era dozat în mod neprevăzut, dar mântuitor, atât cât fracturarea personalității să nu fie totală, iar reîntregirea de după rapturile culturale suicide să fie

---

¹ Op. cit., p. 50.

² Op. cit., p. 54.

³ Op. cit., p. 55.

posibilă. Astfel, autoarea își dă seama că *sinuciderea revine prea insistent în Jurnalul acelor ani pentru a nu o repune în contextul ei: obsesiile mele recurente, moartea (încă din copilărie), fâșâitul timpului (il ocolisem cu grijă pe plângărețul Lamartine, ceea ce nu mă împiedica să-i caut ecoul în toate bibliotecile), ideea fixă a ireversibilei treceri*¹. Așadar, jurnalul din primii ani parizieni e plin de astfel de *ieremiade* pe aceste teme și de *citare din Pascal răscolit și consultat ca o Biblie*, în interiorul căreia tânăra scriitoare se ascunde de propriile temeri, își desăvârșește angoasele care o vor pregăti pentru incandescența viitoare conștiințe *de fier*, se proiectează în aspirații care vor transcende idealurilor personale prin asumția unui mesaj colectiv și a unei misiuni antitotalitare, pentru că ea luase totul așa cum era: adică război, fie el și rece. În toiul acestor secvențe obsesive înlănțuite în jurul marilor teme culturale și existențiale ce se întrepătrund în conștiința intelectuală livrestă care era Monica Lovinescu la acea vârstă, paradigma morții și a sinuciderii potențează trăiri afective intense; e, adică, pentru suflet, pretextul de a renaște din propria cenușă precum Pasărea Phoenix; dar, în același timp, e o avanscenă a identificării și a autocreației prin avatarurile structurilor temperamentale, cognitive și reactive, recognoscibile și asumate de scriitoare: *mi-am dat seama, în fața acestui vid, că de fapt nu agnostică sunt, ci jansenistă, dintre cei cărora grația le fusese refuzată*. Pentru prima dată, autoarea face mărturisirea că la mijloc a fost un act tranșant cu propriul ei stil de gândire, că a existat o decizie foarte personală, cu rol terapeutic, luată la limita de suportabilitate a suferinței imense pe care o trăise până atunci, căci conștientizase în sfârșit originile răului care o măcinase sufletește. Amputarea liniilor de forță ale traseului existențial este o soluție de sacrificiu. Pierduse într-un timp scurt cei trei piloni ai libertății: pe tata, țara de origine și pe mama (rămasă ostatică în țara pierdută, și aflată sub ocupație bolșevică). Singură acum, în fața unei lumi formată numai din pământ și din cer – construită doar din tărâmul fără granițe al exilului,

---

¹ Op. cit., p. 55.

ca lume imponderabilă și fără piloni de susținere –, copleșită de povara de a fi doar prin ea însăși ceea ce fusese menită a fi, dar încă nu putuse cuprinde, Monica are intuiția să renunțe la bocet, la auto-com-pătimire, la scâncetul interior al ființei speriate, „suprimând din *Jurnal* orice accent de jelanie”. Din slăbiciunile omului expus reim-plantării într-un mediu de cultură străin, deși nu tocmai necunoscut – căci asimilat prin educație –, Monica Lovinescu se va reinventa, după legi noi, care o opuneau sieși pe sine. *Plus d'états d'âme, ça suffit*, va nota autoarea, când în românește, când în franțuzește, deci-zând să o rupă cu «sufletul» *prohodit, să fie discretă, să elimine oglinzile și revoltele*. Monica Lovinescu avea să-și prescrie singură rețeta psihologică a supraviețuitoarei, căreia îi va adăuga mai târziu, drept corolar, componenta etică. *Maturizarea mea: îndepărtarea de mine*, va spune, cu tenacitate, scrâșnind din dinți. Prin urmare, va alege obiectivarea, estomparea introspecțiilor sterile, eliminarea autocon-templației și a dispozițiilor narcisice. Până la urmă, este vorba, de fapt, despre un lung exercițiu de iertare de sine, de acceptare a muta-țiilor care îi bulversaseră viața prin caracterul lor de forță – politic și de atitudine –, de deprindere a strategiilor de dezvoltare personală și chiar de autodepășire morală, prin ridicarea permanentă a pragu-lui de sensibilitate și prin adecvarea mecanismelor de apărare. În fond, sentimentele pe care le învingea acum, la maturitatea ce începea abrupt și nemilos, făceau parte din gama trăirilor decisive: sentimentul de copil orfan, sentimentul de culpabilitate al supravie-țuitorului, sentimentul de alungare al exilatului, precum și sentimen-tul de ireversibilitate a timpului trăirii. Figurau, evident, printre compulsiile adaptative ale Monicăi Lovinescu, și trăirile metafizice, ca la Louis Vincent Thomas¹; în fața morții – asimilată cu Marea Necunoscută –, expirul devine astfel o formă a non-cunoașterii, fiind neesențială, având ordin taxinomic de proces, dar numai *muri-tul* putând fi perceput de conștiință. Or, tocmai la acest *murit* avu-sese acces autoarea în rumațiile sale încredințate *Jurnalului*. Iar

---

¹ Thomas, Louis Vincent, *La mort aujourd'hui*, Editions du Titre, Paris, p. 13.

acest acces se făcea de pe pozițiile tuturor speciilor de extrapolări, plecând de la angoasele colective, nu numai personale, tipice pentru civilizația europeană. Se va vedea mai târziu că alte civilizații, cum este cea africană¹, nu au aceeași tendință, ca civilizația europeană, de a refuza moartea sau de a scrie cu oroare despre ea; la alte civilizații nu sunt evidente nici temerile maturilor de a invoca moartea în fața celor tineri. Dialogurile cu Cioran purtate de Monica Lovinescu în acea perioadă de adaptare la viața ei de exil, la Paris și la noul statut, au avut o funcție de panaceu; Cioran era omul care știa totul despre sinucidere, putea ține prelegeri timp de nopți întregi despre vocația suicidului, dar era, în tot acest timp, un om tonic, un blând dionisiac, *de la care plecai revigorat și aproape încrezător în virtuțile... optimismului*, după cum avea să constate Monica Lovinescu. „De la Cioran învățasem că cel mai sigur mijloc de a nu te sinucide este s-o dorești patetic *în scris*”, mărturisește autoarea, uitată de aparentul paradox la care era martoră – prin perceperea și înțelegerea, simultan și nemijlocit, a omului și a operei sale –, dar și de eficiența lui. În fond, maturizarea Monicăi Lovinescu prin reiterarea temelor suicidale și a jocurilor de impulsuri thanatofobe versus thanatofile descria ceea ce, mai târziu, și René Barbier avea să invoce drept mijloc ideal de *a evalua imaginarul nostru social al morții folosind o altă metodă culturală a vieții*². Vizitele la Luvru îi ofereau scriitoarei ocaziile unor proiecții introspectivă, prilejul unor deconstruiri, precum și veritabile simeze virtuale pentru exercițiile introspectivă culturale și autohipnotice – foarte persuasive – de care avea nevoie pentru a se vindeca de obsesia morții³: *după această cură de emoție mă odihnesc în sălile egiptene privind bărcile funerare în*

---

¹ Thomas, Louis Vincent, *La mort africaine, idéologie funéraire en Afrique Noire*, Payot, Paris, 1982.

² Barbier, René, „Cercetarea, educația și sentimentul morții: cugetări în spiritul lui Krishnamurti”, în Basarab Nicolescu (editor), *Moartea astăzi*, Editura Curtea Veche, 2008, pp. 152-163.

³ Lovinescu, Monica, *La apa Văvilonului*, Editura Humanitas, București, p. 57.

lemn, purtătoare, parcă, ale propriilor mele fantasme. De când mă știu: moartea, numai ea.

În fond, atracția față de tema morții reprezintă un liant subconștient-inconștient, de neevitat, între om, ca persoană, și omul creator, artistul: pe de o parte, persoana, aprofundând și sublimând pulsuniile thanatofile, se vindecă de anxietatea specifică vieții, transformând-o într-o neliniște suportabilă din care se vor hrăni mecanismele sale de feed-back adaptative; în tot acest timp, creatorul interferează cu mecanismele nevrotice și compulsiile thanatofile, din dorința irepresibilă de a extrage originalitate, substanță și energie pentru arta sa, ca produs idiomatic al imaginarului și al contorsiunilor memoriei, știut fiind că, îngroșând puțin, din punct de vedere științific, paradigma nebuniei este înrudită cu energia invențiilor și a genialității¹. Și oare nu e tentant a-i da, astfel, dreptate lui A. Cullèrre, care încă de la 1888² susținea că *nebunia joacă un rol în destinul omenirii pe care puțini îl bănuiesc. Ea este prețul plătit pentru progresul spiritului uman. Din momentul în care creierul se dezvoltă și se perfecționează prin exercițiu și efort susținut, ori de câte ori gândirea pătrunde în creier și se impune, nebunia o urmează, încercând să o tulbure și să-i distrugă opera. Istoria nebuniei este însăși istoria civilizației?* Cert este că procesul de maturizare – dureros și tolerat cu dificultate, descris de Monica Lovinescu atunci când invocă în *Jurnal* meditațiile timpurii asupra morții și a sinuciderii –, presupune o sumă de fenomene border care dau dreptate psihologilor ce susțin că adolescența și intrarea în tinerețe – adică exact vârsta la care tema sinuciderii izbucnește în memoriile Monicăi Lovinescu – pot fi asimilate adeseori cu un fel de maladie, nu cu o simplă vârstă a omului. Desigur, morbiditatea acestui proces nu are, în cazul de față, o cheie reducionista medicală, deși ea este, totuși,

---

¹ Enăchescu, Constantin, *Homo demens – O redefinire a nebuniei*, Editura Polirom, 2008, pp. 17-26, pp. 27-43.

² Cullèrre, A., *Les frontières de la folie*, Librairie J.-B. Baillières et Fils, Paris, 1888; pp. 317-348 (Chapitre X: Folie et civilisation– La folie dans l'histoire; La folie, le talent et le génie; La psychologie dans la littérature et l'art).

legată de așezarea axului hipotalamo-hipofizar într-o constelație de efecte neurosecretante și psihologice normo-funcționale, cât mai ales o cheie culturală, etică și metafizică, fiind direct conectată la capacitatea omului Monica Lovinescu de a se adapta la impactul unor tragedii existențiale, de a emite strategii de viață în noile condiții – ostile – compatibile cu propriile exigențe, de a-și asuma țeluri înalte, responsabilități, autoculabilizări și limite.

Pentru *Jurnalele* Monicăi Lovinescu, inventarul morții nu reprezintă o dominantă: nefiind vorba de pagini debordând de intimism pur, conținutul confesiv este strict drămuțat atât din punct de vedere al spațiului, cât și al nuanțelor. În cele câteva pasaje despre sinucidere menționate în *Jurnalele* de tinerețe, există o tranziție de la caracterul romantic al abordării morții, produs de mecanismele de receptare și de colorare afectivă tipice adolescenței, la spiritul revoltei etice și politice, propriu neadaptatului sau dez-adaptatului adult, auto-învestit cu un program politic antitotalitar – fenomen firesc pentru un exilat anticomunist care rămâne în contact cu România bolșevizată și care își asumă de la distanță, în calitate de combatant ideologic, lupta cu sistemul comunist. Proiectul intelectual al sinuciderii este în acord, la Monica Lovinescu, fie cu deconstruirile livrești, fie cu nucleul dur al *realității morale*, așa cum e identificată ea de Émile Durkheim: mecanismelor de rezistență psihologică le sunt contrapuse sisteme autonome de proiecție/ protecție, elaborate de funcțiile mnezice și cele de imagerie socială, care reprezintă o filieră adaptativă bazată pe creativitate psihologică. În altă ordine de idei, sinuciderea nu este luată în calcul de Monica Lovinescu decât ca „revelație” (precum în tratatul clasic semnat de Lev Șestov¹, invocat și de Mircea Mihăieș în studiile sale privind sinuciderea ca target al unor confesiuni intime²), iar nu ca „experiență” nemijlocită

---

¹ Șestov, Lev, *Revelațiile morții*, Institutul European, Iași, 1993.

² Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude – Jurnalul intim și sinuciderea*, Editura Polirom, p. 25.

(vezi Paul-Ludwig Landsberg¹, citat și de Mircea Mihăieș², invocat și aici). Este vorba despre o sinucidere invocată afectiv, dar apoi (de) construită și contemplată intelectual, în chip de mecanism cathartic posibil, dar nu obligatoriu (decriptat doar prin evocare și invocare), mai apoi disecată cu mijloace livești și, finalmente, analizată – prin ipoteticele consecințe – în termeni logici și raționali; în nici un caz nu este vorba despre un comportament ieșit de sub control, ori dominat de acțiunea fizică și de scurt-circuit mintal sau cu iminență de rapt și de punere în operă. Din punctul de vedere clinic, este în chestiune, în cazul de față, mai degrabă un releu de descărcări nevrotice obsesionale, compulsive – având un oarecare grad de înrudire cu traumele politice ale exilului anticomunist și cu șocurile culturale ale disidenței –, care nu va amenința însă niciodată psihismul auctorial cu imperioasa și temuta finalizare psihotică, ireversibilă și lipsită de discernământ. Cazul sinuciderii logice iese din discuție.

Pe de altă parte, nu poate fi neglijat faptul că atmosfera de teroare răspândită în Europa de stalinism și ulterior de efectele bolșevizării Estului a marcat-o și pe Monica Lovinescu, la fel cum a marcat puternic pe toți exilații români răspândiți în toată lumea și mai ales dintre cei care erau la curent cu fenomenul represiunii culturale și politice din Gulag, extinsă și asupra țării lor. Chiar dacă cifrele exacte privind situația din România au întârziat să apară (iar evaluările încă nu vorbesc nici la data actuală prin cifre și nume concrete, decât dacă o fac sporadic, eliptic și superficial), începuse să fie cunoscută situația scriitorilor din Uniunea Sovietică³, invocată și de Angelo Mitchievici în recentul tratat asupra scriitorilor români și francezi

---

¹ Landsberg, Paul-Ludwig, *Eseu despre experiența morții, urmat de problema morală a sinuciderii*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 92. Traducere de Mariana Varzaca.

² Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude – Jurnalul intim și sinuciderea*, Editura Polirom, p. 25.

³ Conquest, Robert, *Marea teroare. O reevaluare*, Traducere din engleză de Marilena Dumitrescu, Editura Humanitas, București, 1998; p. 359.

față cu Uniunea Sovietică¹: *În anii 1950 a rezultat că din 700 de scriitori reuniți la primul congres al Uniunii Scriitorilor Sovietici din 1934 numai 50 au supraviețuit pentru a-l vedea și pe cel de-al doilea, în 1954.* Marea literatură rusă și sovietică e traversată, sub totalitarismul roșu, de un val de tragedii, de sinucideri în cascadă ale marilor scriitori, sub presiunea lipsei de libertate, sub apăsarea persecuțiilor și a cenzurii, prin inducția profundă a invitației la autodistrugere provocată de schinguierea conștiinței și de viața sub permanenta amenințare sau suprimare, în condițiile suplicțiilor ce însoțesc procesul uzinal de formare a utopiei *omului nou*, proiect ideologic veritabil anti-uman și criminal. Despre toate aceste orori, Monica Lovinescu începe să aflu vești, disparate, dar sigure, încă de la începutul exilului parizian, ceea ce îi permite să înțeleagă rapid faptul că modelul teribil impus conștiințelor libere de către nomenclatura societății totalitare comuniste care cuprinsese și România e unul apocaliptic²: „Esenin se sinucide în 1921, Maiakovski în 1930, marile poet gruzin Iașvili se sinucide în 1937 «ca urmare a arestării altor personalități literare gruzine, în special a prietenului și egalului său, poetul Tițian Tabidze»³”. Maria Țvetaeva se sinucide la Ielaburg, pe 31 august 1941, „soțul fiind împușcat iar fiica deportată în Gulag, unde a stat 16 ani, Fadeev în 1956. Cei care nu se sinucid sunt deportați și mor în Gulag, precum Panteleimon Romanov, Mihail Kolțov, S. Tretiakov, Pavel Vasiliev, Osip Mandelștam, Isaak Babel. În 1938 are loc lichidarea teatrului Meyerhold, Vselvod Meyerhold este arestat și împușcat la data de 2 februarie 1940⁴”, după ce fusese torturat. În epocă, la Moscova aveau loc adevărate epurări de o sălbăticie greu de conceput de către lumea civilizată,

---

¹ Mitchievici, Angelo, *Umbrele Paradisului. Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, pp.474-477.

² *Ibid.*, p. 475.

³ Conquest, Robert, *Marea teroare. O reevaluare*, Traducere din engleză de Marilena Dumitrescu, Editura Humanitas, București, 1998; p. 364.

⁴ Mitchievici, Angelo, *Umbrele Paradisului. Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, p. 475.

iar cauza o reprezentau ideile pe care adevăratele elite culturale, intelectuale și artistice ale URSS le opuneau dictaturii staliniste¹: „acești scriitori nu reprezentau interfața potrivită pentru literatura sovietică și niciun scriitor român nu se întrebă în relatările sale de călătorie de ce nu i-a văzut, de ce tocmai aceste personalități, referindu-ne la cele de o notorietate internațională, nu reprezentau re-peretele semnificative în contactele stabilite cu lumea literară sovietică”. Scriitorii ruși din epocă deveneau *martorii Apocalipsei*, fiind marcați de *amprenta indelebilă a terorii revoluționare*². Aceasta era realitatea care ajungea, după un deceniu, la Monica Lovinescu și la ceilalți exilați români din Occident, dar care nu răzbătea și în Bucureștiul acelor ani, datorită faptului că România se găsea deja, la rândul ei, sub dictatura Moscovei, PCUS, PMR (PCR) și a comisarilor sovietici, iar elitele românești – cele care ar fi putut avea discurs critic și analitic – înfundau deja pușcăriile anilor *obsedantului deceniu*. Dominanta psihologică a conștiințelor libere era amprentată, de aceea, dincoace sau dincolo de Cortina de Fier, de perspectiva morții prin represiune sau a sinuciderii logice. Cauza rezidă în autismul puterilor comuniste, în lipsa de toleranță a statului totalitar față de expresia liberă a conștiinței precum și în refuzul de a promova omul real, cu toate formele sale de manifestare naturală. Dar această situație se regăsea numai atunci când *conștiințele așa-zis libere* nu erau deja înregimentate – așa cum s-a întâmplat cu o mare parte a intelectualilor francezi –, de partea unei stângi romantice, fericite și iresponsabile, sponsorizată de Moscova, extrasă din filiația revoluționară ce urcă de la 1789 către 1917 cu un anumit triumf iacobin, dar plasată și sub camuflajul unei propagande sovietice care înstrăina adevărul despre Gulag, exportând în Occident numai o variantă atent cosmetizată, de triumf al *omului nou*, din care lipseau elementele critice vizând genocidul, *omucidul* și *comucidul*, precum și alte forme de încălcare gravă a drepturilor omului. Conștiințe precum

---

¹ *Ibid.*, pp. 475-476.

² *Ibid.*, p. 117.

cea a Monicăi Lovinescu, însă, fiind prin educație atent structurate de arhitectura etică a liberalismului, a democrației și a libertății intelectuale autentice, decelau cu minuție între componentele ideologice, morale și afective dirijate prin propagandă și cenzură, care induseseră teroarea din Est, cu punct de plecare din marxism, din leninism și din derivatele lor. *Marea fantezie filozofică a timpurilor moderne* – citând aici viziunea lui Kolakowski despre marxism¹ –, „ar fi rămas o simplă doctrină sociologică, dacă Vladimir Lenin nu l-ar fi transformat într-o armă politică extrem de puternică”. Pentru tinerii exilați la Paris – alături de nu mai puțin tânăra Monica Lovinescu –, devenise evidentă distincția dintre leninism și bolșevism. Iar ceva mai târziu, exilul românesc din linia diplomației, rămas dincolo de Cortina de Fier, cu precădere în Franța, după abdicarea Regelui, avea să înțeleagă mult mai profund mecanismele răului politic ce se rostogolise peste România, în timp ce posibilitățile de organizare și de acțiune ale românilor din exilul anticomunist, dar de partea intereselor României, aveau să fie mereu zădărnicate sau destrămate². Exilul antitotalitar românesc se formase în anii celui de-al doilea Război Mondial, într-o serie de state vest-europene și provenea dintr-o majoritate de foști membri ai personalului diplomatic și consular rămași în pribegie (...) care au preferat să rămână în Occident după schimbarea regimului din țară, și au consolidat exilul care va căpăta o tentă net anticomunistă replică la procesul avansat de sovietizare a României³ și a instituțiilor ei democratice. Din păcate, exilul românesc anticomunist va deveni la fel de fărâmițat ca și matricea națională rămasă la vatră, dovadă vie a unei predispoziții românești pentru jocuri politice contraproductive, ineficiență

---

¹ Apud Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, pp. 27-33.

² Dobrinescu, Florin Valeriu și Pătroi, Ion, *Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc*, Ed. Vreamea, București, 2003.

³ Apud *Ibid.* p. 9: Marinescu, Aurel Sergiu, *O contribuție la istoria exilului românesc*; vol II, Editura Vreamea, București, 2002, p. 79 și urm.

națională și autosubminare a propriilor interese¹. Leninismul va marca existența tuturor exilaților, atât pe a lor cât și deopotrivă pe a familiilor acestora rămase în România, „ca fenomen istoric-cultural și politic inițial rus, apoi mondial [...], fiind fundația sistemului care a luat sfârșit la revoluțiile din 1989-1991”². Iar exilul va cunoaște atât forme geo-politice de evaziune, constând din diseminarea prin prigoană a românității la scară globală, cât și forme psihologice de supraviețuire sub teroare sau de psihiatrie politică, de interiorizare a protestului antitotalitar și de asumare a deviației mecanismelor patologice de refulare. Distincția dintre leninism și bolșevism, așa cum începea să o perceapă și Monica Lovinescu, tână recent exilată – în faza când abundența scrierilor ce ajungeau la Paris devenea incontestabilă, tot atunci fiind mai directe și dezvăluirile despre fenomenele politice și culturale din spațiul sovietic –, îi va marca pentru totdeauna conștiința politică, filozofică, civică și percepțiile culturale³. Relațiile de putere impuse de leninism infirmău orice

---

¹ Dobrinescu, Florin Valeriu și Pătroi, Ion, *Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc*, Ed. Vremea, București, 2003, p. 14. „Un document al Ministerului de Externe al Franței, din vara anului 1948, vorbea de menținerea rivalității dintre cele două grupări românești (este vorba despre două tabere în care s-a fragmentat exilul românesc în decembrie 1947: una simpatizându-l pe generalul Nicolae Rădescu, fostul prim ministru, iar cealaltă avându-l ca lider pe Grigore-Niculescu Buzești – care a avut un rol nefast pentru întreg exilul anticomunist –, și care se considera singurul reprezentant legitim al P.N.Ț. și P.N.L. conduse de Iuliu Maniu, respectiv Constantin (Dinu) I.C. Brătianu, n.m.), de „luptele bizantine” dintre ele, precum și de constituirea la Paris a unui comitet reprezentativ al partidelor istorice”. Mai târziu, rivalitățile vor deveni intercontinentale, dar se vor mai potoli după decesul lui Buzești, survenit în 1949.

² Apud Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 28.

³ Apud Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, pp. 27-33. Apoi vezi pp. 27-28: „leninismul, în calitate de construct ideologic presupus coerent, omogen și autosuficient, a fost o creație de după 1924 – a fost de fapt rezultatul eforturilor lui Grigori Zinoviev și Iosif Stalin de a-i delegitima pe Leon Troțki,

tentativă de democratizare intrapartinică sau civică și persecutau radical orice atentat, fie el doar simbolic, la dictatura proletariatului, evacuând din spațiul public și din tipologia umană conceptul de om care gândește liber. Valul necruțător de crime împotriva intelighenției ruse, însoțit de presiuni de înregimentare și de sinucideri din rândul aceleiași pături au reprezentat una din consecințele acestei etape. Însă la Paris, unde trăiau și se organizau – în teroarea expectației și a amenințării – reprezentanții exilului anticomunist rus sau român, linia politică oficială franceză, tradiționalist colorată de nuanțe de stânga, privea calm către Moscova unei realități roze, diferită de cea reală existentă în interiorul URSS. A trecut suficient timp până ce Occidentul a înțeles adevărul despre regimul bazat pe *comucidere* – deși niciodată Occidentul nu s-a grăbit să reacționeze –; iar adevărul mărturisirea nemijlocit despre faptul că tipul nou de politică impus de Lenin „era fundamentat pe elitism, fanatism, angajament neștirbit față de cauza sfântă și substituirea completă a gândirii critice cu credința în «avangardiștii» autoimpuși ai zeloșilor iluminați (revoluționarii de profesie)”¹. Rațiuni politice de acum știute au generat, pentru multe decenii însă, excesiva toleranță a Occidentului față de ceea ce se întâmpla în *lagărul de răsărit*, timp în care rolul de catalizator de opinie l-au jucat doar câțiva intelectuali nativi din Est, importanți și eficienți fiind mai ales dizidenții anticomuniști; iar între ei, cu adevărat eficienți au fost numai cei ce aveau și vizibilitate internațională, cum a fost Monica Lovinescu, de la microfonul Radio Europa Liberă. Cu mult înaintea unui politolog

---

născocind ceva numit «leninism», în opoziție cu erezia etichetată «troțkism». În același timp, bolșevismul a fost o realitate intelectuală și politică, o direcție totală și totalizatoare filosofică, etică și de politică practică în interiorul mișcării revoluționare mondiale”, vezi, apud *Ibid.* și Wolfe, Bertram, „Leninism”, în Drachkovitch, Milorad M. (ed.), *Marxism in The Modern World*, Stanford University Press, Stanford, 1965, pp. 47-89.

¹ *Ibid.*, p. 28.

și filosof de talia lui Ken Jowitt^{1, 2}, care descriesese atât de bine – ca și Alain Besançon^{3, 4} – relația gemelară dintre leninism și nazism⁵. Pe de altă parte, Monica Lovinescu intuise destul de repede și relația dintre, pe de o parte, formele perverse ale ideologiei și ale genezei ideilor în organizația totalitară, cu, pe de altă parte, paradigmele emoționale, fapt care conduce la dezvoltări și construcții psihice, intelectuale și culturale ce modifică în mod esențial orice hermeneutică a creației în regimurile totalitare, fără a extrage problema din generalitatea ori din universalitatea ei, cât mai degrabă contextualizând-o: în mod special, jocul dintre estetic și est-etic face obiectul unei atenții indeniabile. Merită citată aici definiția dată de Jowitt *leninismului*⁶ ca „sindrom organizațional, dar și istoric, bazat pe

---

¹ Apud. Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 29: „Jowitt se numără printre pușinii politologi care au înțeles cu exactitate atracțiile profunde ale leninismului ca fiind legate de apariția partidului de avangardă, ca substitut pentru cadrul de referință charismatic tradițional, de tip religios, în vremuri de profundă criză culturală și morală”.

² Apud *Ibid.* Kreisler, Harry, „The Individual, Charisma, and The Leninist Extinction”, din broșura *O conversație cu Ken Jowitt*, Institute for International Studies, Princeton, NJ, 2000.

³ Besançon, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, Ed. Humanitas, 2007.

⁴ Besançon, Alain, *Nenorocirea secolului, Despre comunism, Nazism și unicitatea «Shoah»-ului*, Ed. Humanitas, București, 2007.

⁵ Apud Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 29, vezi Kreisler, Harry, „The Individual, Charisma, and The Leninist Extinction”, din broșura *O conversație cu Ken Jowitt*, Institute for International Studies, Princeton, NJ, 2000: „Leninismul și nazismul au constituit, fiecare în mod diferit, încercări perverse de a sprijini și reface un etos și o viață eroice, în opoziție cu sistemul burghez liberal individualist... Principiul definitoriu al leninismului este de a face ce este ilogic, iar aceasta înseamnă a face ca impersonalul să fie charismatic. Carisma este asociată de obicei cu un sfânt sau cu un cavalier, fiind un atribut personal, iar ceea ce a făcut Lenin este remarcabil. El a făcut exact ceea ce a pretins că face: a creat un partid de tip nou. A făcut ca partidul să fie charismatic. Oamenii au murit pentru partid!”.

⁶ Jowitt, Ken, *The New World Disorder: The Leninist Extinction*, University of California Press, Berkeley, 1992, p. 49; Apud. Tismăneanu, V., Howard Marc M.,

impersonalismul charismatic; o strategie bazată pe o «eroare ingenioasă» ce conduce la colectivizare/ industrializare și un bloc internațional condus de un regim dominant, cu aceeași compoziție ca și părțile constituente, care acționează ca lider, model și sprijin”. În România, „linia leninistă, adică aceea bazată pe un cult mesianic, sectar, ultradisciplinat, axat pe respingerea pluralismului și pe demonizarea «Celuilalt», nu și-a pierdut atractivitatea”¹ nici la ora actuală, la fel ca și în Rusia sau aiurea, însă trebuie admis că *obsedantul deceniu* și adaptarea ulterioară a formelor organizaționale dejiste sau ceașiste au constituit perioade de apogeu al unei suferințe care a produs un număr imens de victime, directe și indirecte, iar astăzi din păcate se uită prea repede natura și intensitatea acestor efecte în plan politic, social și cultural, creându-se premise pentru reiterarea mecanismului care le-a generat, restaurându-le forța și, chipurile, din nou, necesitatea, ca formă de ciclicitate scuzabilă istoric, devreme ce condamnarea fenomenului comunist pe plan internațional se izbește de diverse tipuri de lașitate, de eșec ori de perversă disoluție. La începuturile exilului ei, Monica Lovinescu era mult prea tânără pentru a accepta o realitate politică ce părea ireală, iar pe de altă parte venea dintr-o Românie a libertății și a moderației, așa cum o învățase de la ilustrul tată și de la mama sa, pe care recentele editări epistolare și biografice ne-o restituie ca pe o ființă excepțională, deopotrivă eminent filolog, filosof al culturii și un desăvârșit moralist. În primii ani de exil, marcată de șocul cultural pe limita româno-franceză, dar ulterior și pe noua linie de demarcație și de antiteză româno-română (tipică fratricidului întreținut de Războiul Rece), Monica Lovinescu abia intuisese iraționalitatea terorii impuse în Gulagul din Est de acest mecanism bazat pe forță și pe

---

Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 29.

¹ Apud. Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 30, vezi citatele privitoare la Lenin și teroare din antologia lui Kostas Papaioannou, *Marx et les marxistes*, Gallimard, Paris, 2011, p. 314.

reprimare; intuițiile sale culturale și politice, venind din educația democratică perfectă, anticipau, însă, teoriile de mai târziu ale lui Jowitt sau, înaintea lui, ale lui Besançon, asupra leninismului. Monica Lovinescu își făcuse toate updatările anticomuniste intelectuale din mers, citind autori ruși sau studiind cu atenție evoluțiile politice răsăritene. Trecuse, în adolescență, și prin viziunile romantice ale politicii românești, până și prin cele semnate de analistul politic Mihai Eminescu¹, știut fiind că repudiau ascensiunea socialismului dinspre Rusia și Germania precum și a mecanismelor politice aferente care încuviințau nihilismul, anarhia și teroarea. Monica Lovinescu vizitează, de asemenea, de timpurie în exil gândirea unor Raymond Aron, Jules Monnerot, Jeanne Hersch, Thierry Maulnier

---

¹ Eminescu, Mihai, «Din Petersburg ne sosește știrea», din *Timpul*, 6 august 1878. *O serioasă tulburare socialistă amenință Europa. Cetățenii liberi, independenți și înfrățiți ai republicii universale, care la noi sunt reprezentați prin partidul roșu, încearcă a răsturna toate formațiunile pozitive de stat, și dacă n-o vor putea face aceasta, ceea ce e de mai nainte sigur, totuși vor încerca s-o facă pe calea lor obișnuită a atentatelor, scenelor de ulițe, tulburărilor etc., iar acele încercări încep a-și arunca umbrele de pe acum. Noi, care suntem siguri că «victoria principiilor liberale-socialiste însemnează moartea oricărei culturi și recăderea în vechea barbarie», vom combate tendințele lor, ori în ce punct s-ar fi ivind, scria tânărul de numai 28 de ani. «Iluziile economice a sectei socialiste s-a lătit însă și în state în care n-au rațiune de a fi.» În Rusia, comunismul are o mulțime de adepți, și unora dintre aceștia pare a fi căzut jertfă generalul Metzentsow. La noi în țară socialismul are asemenea adepți. A început a apărea foi periodice care, scrise fără ortografie și fără primele cunoștințe gramaticale, totuși cred că cu acest minim capital de creieri și învătătură se poate reforma universul. Cum că liberalii noștri se bucură de progresul ideilor se înțelege de sine. În *Timpul* din 27 martie 1881, Eminescu face observația că nu e dar de mirare dacă mișcarea socială, cu aberațiunile ei politice, e atât de profundă și de primejdioasă, pentru că fondul ei e economic. Cine va urmări bine firul istoriei va observa că toate reformele și revoluțiile numite politice au o origine socială, că războaiele au cauze economice, că nașterea sau stingerea religiunilor chiar stă în legătură cu motive economice. În vederea dar a măsurilor propuse de Germania pentru suprimarea mișcărilor socialiste, cari în Rusia au firma specială a nihilismului, nu se vor uita fără îndoială cauzele asupra fenomenelor, căci ideile politice eronate, deși există pretutindenea, nu prind rădăcină și nu au vigoare decât acolo unde cauzele economice le dau un teren priincios.*

și alții, „fără de care anumite trăsături aberante ale epocii ar rămâne de neînțeles pentru oamenii viitorului”¹. Studiind cu acribie rușii, Monica Lovinescu făcea cunoștință cu o lume dominată de irealitate și de asasinat, de uciderea în efigie a logicii și a minții umane normale precum și a facultăților normopsihice. Citește studiul scris de Hannah Arendt despre *Sistemul totalitar* (partea a III-a din versiunea engleză a *Originilor*)² chiar în zilele când se împlinesc 20 de ani de la moartea lui Stalin și notează în jurnal impresii pe 15 martie 1973³, remarcând nu o dată *distincția făcută de Arendt între totalitarism și orice altă formă de tiranie sau dictatură*. „Doar două sisteme cu adevărat totalitare existaseră în istoria omenirii: Rusia lui Stalin și Germania lui Hitler”. Dorința de a trăi concordanța dintre prezență și realitatea în timp real devine un fel de profesiune de credință pentru o minte lucidă, condamnată să supraviețuiască în plină eră a delirurilor și a tuturor irealităților. Monica Lovinescu va afirma nu o dată că dorește să nu evadeze niciodată din realitate și să trăiască în perfectă adecvare cu valorile și cu etica, iar substratul acestei obstinații pare desprins din moto-ul *Originilor*, preluat de Arendt de la Karl Jaspers: *să nu cazi pradă trecutului și nici viitorului. Important este să fii cu totul prezent*⁴. De altfel, Monica Lovinescu va analiza cu acribie, în chip magistral, cele două trăsături *considerate de Hannah Arendt consubstanțiale unui astfel de regim (totalitar)*⁵: *uitarea forțată și crearea unui climat de irealitate*, observând că vom regăsi acest tandem responsabil pentru multiple efecte sociologice perverse – din specia anomaliilor și malformațiilor morale grave – într-un regim

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 59.

² Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București, 2006; scris 1948, prima ediție 1951.

³ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, pp. 58-61.

⁴ Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București, 2006; scris 1948, prima ediție 1951, p. 7.

⁵ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 60.

ca acela din România, unde frica nu mai are nevoie neapărat de lagăre și închisori pentru a funcționa. Deconstruirea mecanismelor care acționau cu o *extremă demență* în perioadele de epurări staliniste reprezintă un domeniu analitic în care Arendt a excelat¹ iar aceste metabolisme politice diabolice, care sublimau peste noapte capitole imense de istorie colectivă și personală cu ușurința cu care un căp-căun mitologic digeră și spulberă civilizațiile arhaice, țin adesea de domeniul evident al barbariei. Monica Lovinescu trage concluzia că² „de aceea, fără îndoială că momentul determinant de trecere dintr-un sistem totalitar într-unul de dictatură a fost acela al apariției primelor mărturii asupra lagărelor, închisorilor și supraviețuitorilor”. Cea mai fină analistă a sistemului comunist, Monica Lovinescu, remarcă faptul că „*O zi din viața lui Ivan Denisovici* s-a dovedit tot atât de importantă în Rusia ca și *Raportul Hrușciiov*, iar coticura reală în procesul de democratizare de la Praga a fost constituirea Clubului 231, grupând victimele neocomuniste ale terorii staliniste din Cehoslovacia. În România, revizuirea procesului Pătrășcanu anunța un început de recuperare parțială a memoriei (foarte prudent, deoarece se limita la victimele comuniste), dar în loc să inițieze un curent, a fost oprit. Iar în literatura română, după câteva excepții ale aluziei, tăcerea continuă să domnească, și tabuul e din nou instaurat”³. Făcută la începutul anilor 70, această constatare reconfirma adâncirea regimului de la București în procesul de restalinizare (neo-stalinizare) care avea loc după celebrele Teze din

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 60; Monica Lovinescu o citează pe Hannah Arendt care notează „ca un fenomen semnificativ că poliția secretă sovietică stabilea un fel de hartă, nu a complicităților reale, ci a tuturor celor care aveau vreo legătură – familială sau de altă natură – cu victima aleasă. Victima nu numai că urma să fie distrusă psihic, dar și amintirea ei trebuia să dispară. Țările cu adevărat totalitare nu-și pot oferi luxul cimitirului și al memoriei. În ideal, un om înghițit de un lagăr de concentrare sau de o închisoare de tip totalitar nu numai că dispare, dar *n-a existat niciodată*”.

² *Ibid.*, p. 60.

³ *Ibid.*, p.60.

6 iulie 1971, practic fiind în chestiune *Expunerea cu privire la programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educația socialistă a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității socialiste și comuniste*, ținută de Nicolae Ceaușescu în fața Comitetului Executiv al PCR; cele 17 propuneri vor marca pentru multă vreme stilul politic de la București, prin creșterea puterii și a controlului partidului-stat – după modelul nord coreean și cel chinez – și prin funcția de dominație a propagandei, care își însușește și subordonează presa scrisă și audio-vizuală, toate instituțiile de cultură (edituri, cinematograf, ansambluri de artă tradițională, teatru, operă, operetă, filarmonică, uniunile de creație ale scriitorilor, artiștilor plastici și ale muzicienilor etc.), invocând obligativitatea militantismului oficial. Lumea scriitorilor și Uniunea Scriitorilor din România sunt supuse unor campanii de divizare și de fărâmițare, de antagonizare și de manipulare, care se adaugă fenomenului colaboraționist, care este popular și foarte extins în România acelor ani. În epocă, Monica Lovinescu va cerceta și va urmări cu acribie, ipostaziind la rândul ei cele patru trăsături ale scenei literare din România, valabile pe durata dejismului și a ceaușismului, până în 1989: „curaj redus și intermitent; statutul social transformat într-un criteriu estetic; eficacitatea unor metode de corupere și o ruptură între generații, cu mulți opozanți tineri gata să compromită și niște scriitori bătrâni gata să reziste”¹. Monica Lovinescu era preocupată tocmai de acest atac asupra memoriei literaturii române, care generase în masă efecte ce vor face mult mai târziu – și în zilele noastre – obiectul unor mari dispute: stările amnezice și colaboraționismul²: „Avem o literatură fără memorie, în care încercările de transgresare hotărâtoare, cum a fost Ostinato, al lui Paul Goma, n-au putut să vadă lumina tiparului. Or, numai memoria e în stare să redea unei

---

¹ Bozóki, Andras, editor, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Central European University Press, 1999, p. 60.

² Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 60.

societăți peste care a domnit totalitarismul o respirație normală sau cvasinormală. A scrie despre ce s-a întâmplat în societatea totalitară din România de-a lungul stalinismului nu corespunde dorinței de a redeschide răni ce altfel s-ar cicatriza singure, ci e unica metodă de a trece cu adevărat pragul dacă nu spre un tip de societate liberă, cel puțin spre una de tip dictatorial. În acest domeniu, primordial, cenzura veghează ca să nu se poată ieși din structura tipic totalitară”. În timp ce tot ce era legat de cenzura comunistă avea rolul de a submina funcțiile mnezice, de a aboli orice sistem de referință rațional și de a modifica raportul dintre ființă și lume, mecanismul creației suferea la rândul său procese de degenerare ireversibile.

A doua caracteristică semnalată de Hannah Arendt – ca factor mutagen esențial implicat în mutilarea personalității în sistemele totalitare –, și reținută și de Monica Lovinescu¹, este „disprețul ideologic al faptelor, al realității. Numai într-un climat în care este distrus contactul cotidian cu realul, năzuința totalitară de schimbare a omului și a lumii poate să aibă șanse de succes”. În chestiune este deplasarea referențialității într-un sistem de axe virtuale și plasarea omului în centrul unui univers virtual, fie el ideologic pur²: „crearea unei a doua limbi (cea ideologică, din ziarele și cărțile de propagandă), limba moartă sau limba de lemn, a fost un element preponderent în ruptura declarată cu realul. Domnia totală a limbii moarte s-a mai fărâmițat, dar o regăsim lesne în discursurile oficiale (ale scriitorilor, ca și ale oamenilor politici), ca și în atâtea editoriale și articole năpădind presa la ocaziile festive. O semantică a limbajului de azi din România ca și în alte țări din Răsărit, ar putea, cu mare utilitate, să dezvăluie balastul cuvintelor moarte, ce adorm gândirea și se instalează ca tot atâtea ecrane între om și lumea înconjurătoare. Nu numai gândirea se atrofiază prin întrebuițarea lor sistematică, dar și realitatea, astfel ignorată, se estompează”.

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 61.

² *Ibid.*, p. 61.

Ideologie, comucid, homicid – Est-etică și estalgie – Literale de pe Cortina de Fier: *Scrieți adevărul, deci mințiți!* – Cuvânt, dedublare, psihism auctorial – De la limba de lemn la neostalinism, prin amnezie anterogradă și hipnoză media

Această analiză pune în evidență claritatea de viziune a Monicăi Lovinescu, atât asupra funcției homicide a ideologiei în societatea totalitară, cât și asupra implicării decisive a ideologiei ca revelator în cadrul judecății est-etice: căci, în fond, scriitorii, care își însușeau și asumau ideologia oficială, se exprimau asupra unei realități modificate genetic – prin omisiunea *zonelor negre* ale sistemului, interzise de cenzură; astfel, scriind numai despre aspectele convenabile, impuse de ideologie, scriitorii se sustrăgeau de fapt situațiilor de a fi scris despre adevăr așa cum este el, de a fi denunțat deci și adevărul injust, așa încât se poate spune că scriitorii de acest tip își luau măsurile de precauție pentru a nu fi pedepsiți de sistem. La ce duce, din punct de vedere estetic, restrângerea corpusului realității la o sumă de teze ce includ în egală măsură și ipoteze reale și ipoteze false, se rezumă de fapt la obținerea unor consecințe ca efect al unui fenomen în care procesualitatea pleacă de la premise eronate. Această abordare a privirii est-etice asupra literaturii, așa cum a aplicat-o Monica Lovinescu încă din anii 70, nu este întotdeauna corect receptată

de critică și de public, nici măcar la ora actuală: i se reproșează neadecvarea, când în chestiune este logica planurilor urmărite. Nu în ultimul rând, există și o teamă de analiză și de revizuire, prin care mulți autori, supraviețuitori de top ai acelor vremuri, încă se sustrag ei înșiși unui mecanism onest de reevaluare estetică, dar și de auto-analiză etică. Dar salvarea supremației estetice nu este alegerea oportună pentru a evita discreditul etic. Cât despre funcția homicidă a ideologiei, ca presiune sistematică și distructivă asupra psihismului, fie el auctorial, Monica Lovinescu remarcă¹: „Domeniile irealității sunt multiple în România. Mai ofensive sau nu, după momente. La sărbători, atât de vehemente, încât redevin totalitare. Desigur, nimeni nu crede în ele. Dar rostirea fără obiect, alături de obiect, împotriva obiectului, nu rămâne fără efect asupra psihismului. De consecințele ei se resimt mai ales scriitorii, cu toate că nu sunt singurele victime ale acestui scenariu al irealității, nici singurii ei actori”. Schizoidia limbajului și a asumărilor publice, însoțită de dedublarea comportamentului și de actele mitomane generalizate, au fost cele dintâi trepte ale distrugerii personalității. Monica Lovinescu menționează²: „Slujindu-se de cuvânt, scriitorii nu pot să nu sufere cei dintâi de dedublarea lui. Pentru ei, dănuirea sistemului totalitar, chiar atenuat în aspectele lui mai agresive, poate agrava schizofrenia ce amenință încă – la 20 de ani de la moartea lui Stalin – întregul corp social. Convalescența, trecerea spre stadiul unei dictaturi de tip clasic, se lasă mai departe așteptată.

Nu depinde ea și de mânuitorii verbului? Mai ales de ei?”

Cea care înțelesese aceste mecanisme precum și efectele lor perverse asupra literarității, și care scria acum despre ele cu o anume detașare, dar nu abdicare, trecuse prin fascinația sinuciderii și decisese să se ia cu monstrul politic în piept. Nu numai din rațiuni de defulare a unui rău ce îi afectase țara, familia, viața, sufletul și mintea, ci și din pornirea absolut eroică de a se lupta cu acest rău politic,

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 61.

² *Ibid.*, p. 61.

care primise o identitate concretă, de entitate monstruoasă¹, și putea fi, de aceea, învins: Stalin. În fond, Monica Lovinescu *vedea* deja, ca toți ceilalți iluminați politic la care avusese acces, esența acestui rău: Stalin. Identificase și cifrul de acces al răului la conștiința scriitorilor²; Angelo Mitchievici definește cu succes acest mecanism³ „cifrul se regăsește în răspunsul ezoteric pe care Stalin îl dădea scriitorilor care-i cereau servili opinia despre ceea ce ar trebui să scrie. Stalin le recomanda misterios: „Scrieți adevărul”. Nu numai scriitorii sovietici, dar și o mare parte din cei francezi și toți scriitorii români după 1945 au transcris acest „adevăr stalinist”. Înaintea lui Angelo Mitchievici, Monica Lovinescu va fi deconstruit mult mai direct și mai tranșant *străduința de terorizare semantică* aplicată de Stalin⁴, atunci când vorbește despre eforturile depuse de Sartre de a salva doctrina comunistă⁵: „nu se mai spune în stânga conformistă comunism, ci stalinism, acest termen din urmă tinzând să-l despartă pe înfierbântatul după libertate Lenin, de odiosul Stalin și să dezvinovățească doctrina, idealistă și universalistă, de punerea sa în aplicare criminală”.

Unul din argumentele științifice care îi dau întrutorul dreptate Monicăi Lovinescu, în chestiunea relației dintre dedublarea prin cuvânt, psihismul auctorial și valențele est-eticii, este *Dicționarul limbii române de lemn* (DLRL)⁶, op care adună cercetările unui grup

---

¹ Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011. pp. 498-499.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002, p. 173. „nu se mai spune în stânga conformistă comunism, ci stalinism, acest termen din urmă tinzând să-l despartă pe înfierbântatul după libertate Lenin, de odiosul Stalin și să dezvinovățească doctrina, idealistă și universalistă, de punerea sa în aplicare criminală”.

⁵ *Ibid.*, Sartre spunea că un *anticomunist este un câine*, p. 172.

⁶ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

de universitari conduși de Aurel Sasu. *Nefiind o lucrare de pură lexicografie, ci o sinteză de istorie culturală*, acest volum atinge două ținte: „pe de o parte, ilustrează modalitățile discursului totalitar, dar pe de altă parte, din perspectivă pur literară, e și o antologie, document de adeziune la o doctrină ucigașă, a cărei indecentă apărare nu pare să le fi provocat intelectualilor români, nici înainte, nici după 1989, vreun proces de conștiință. Alături de profesioniștii *logocrației* (cuvântului ca instrument al puterii), prezența lor în această carte e un argument în plus al *schizofreniei morale* (Matei Călinescu) de care a suferit profund, în perioada postbelică, societatea românească”¹. *Tezele din iulie*, constata într-o notă din 21 octombrie 1975² Monica Lovinescu, impuneau de fapt în România *paradigma narodnicismului rusesc, trecut prin filtrul realismului socialist sovietic – așa cum s-a inspirat din Cernîșevski, și cum a înțeles să-i aplice concepțiile în materie de artă*. Autoarea explică felul cum, trecând prin meditația lui Jdanov și osificându-se în sistemul public de mentalități, printr-o inerție culturală tipică sfârșitului rus al secolului al XIX-lea, teoriile lui Cernîșevski din *Ce-i de făcut* (1862) au pus bazele scopului militant politic și educativ al artei și al pedagogiei care vizau ivirea unui „om nou”; pe de altă parte, succesul acestor teorii, ca și al proiectelor utopice leninist și bolșevic, se explică prin adresabilitatea lor: Cernîșevski se adresase, în epocă, țărănimii, la fel cum Lenin se adresa mai târziu, în același registru, proletariatului. Așadar, teoriile lor se propagau cu succes „în sânul unei pături intelectuale alcătuite nu din marile personalități de tip liberal rus, ci din militanți obscuri și doctrinari de mâna a doua”. Aceste pături de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX își dau mâna pe linia de sutură dintre zonele inteligenței rusești. Monica Lovinescu preia o observație mai veche a lui Berdiaev asupra acestei inteligenței, observând că rămâne valabilă: „Prezentul, realitatea de care trăiește despărțită,

---

¹ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 6.

² Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 143.

ea le consideră ca încarnând răul. Morala inteligenței este cea fanatică a raskolului. Extrema intransigență constituie pentru ea o autoapărare, singurul mijloc de a face față unei lumi dușmănoase și a-și salva aspectul propriu”¹. Aceste asumptii, care reconfirmă și intuițiile de mai târziu ale lui Mark Lilla², își găsesc ascendentul într-o formulare inspirată a lui Sorin Antohi³: „de ce sunt intelectualii mai curând atrași de tiranie decât de libertate?”⁴, atunci când trece în revistă cazuistica extrem de bogată a patologiei tiranofile, începând cu „anticii, înainte și după vizitele lui Platon la Siracuză, Xenofon formulând în maniera dialogică socratică una din cele mai durabile analize ale tiraniei, *Hieron* – sau *Tyrannicus*, [...] apoi un Étienne de la Boétie (1530-1563), în zorii modernității, scriind celebrul *Discours de la servitude volontaire, ou le Contr’Un* [...] iar fără doar și poate trecând prin Montaigne, cu mult cunoscutele *Essays*, iar mai târziu prin Hayek, Mises”, dar și alții. Monica Lovinescu citise și scrisese mult în anii de exil despre acest *mesianism al totalitarismului* rus și sovietic, pe care propaganda și limba de lemn îl vor fi slujit cu eficiență, inducând distorsiuni de gândire și tipuri de personalitate alterată de schizoidism. *Omul nou* visat de Cernîșevski devine proiectul de humanoid al multor decenii de tiranofilie comunistă, etapizată: „bine serviți de trei decenii de „inginerie a sufletului”, sovieticii trecuseră pe scară largă și la „ingineria spiritului omenesc”, de la pedagogia concentraționară a lui Makarenko, organizată pentru reproducerea în masă a Omului Nou emblematic (după mărturisirea candidă a autorului *Poemului pedagogic*) de ofițerul CEKA, până la subvenționarea unei vaste rețele de agenți de influență în Europa și Statele Unite, iar mai târziu în toată Lumea

---

¹ *Ibid.*, p. 143.

² Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005.

³ *Ibid.*, p. 19.

⁴ *Ibid.*, pp. 7-45: Antohi, Sorin, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofiliilor moderne* în Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005.

a Treia”¹. Memoriile Monicăi Lovinescu conțin analize pertinente ce vin *după dezvăluirile anilor 1920-1930 privind ororile leniniste și staliniste, când au revenit la rațiune unii dintre adulatorii inițiali ai Uniunii Sovietice, după descoperirea pe cont propriu a adevăratei fețe a «societății fără clase»*². Efectul socio-traumatic al propagandei și al mecanismelor ei de bază induse prin limba de lemn și prin alterarea consecutivă a personalității s-a exercitat timp de mai multe decenii în toate țările din Lagărul de Răsărit, deoarece *«tovarășii de drum» erau bine finanțați și sprijiniți logistic de Moscova, iar pe de altă parte, după război, aceștia aveau și alibi-ul etic greu de demontat: antifascismul*³. Făcând referire la *tovarășii de drum* obsedați de construirea Omului Nou din România, Monica Lovinescu aduce, încă din 1975, un argument greu de demolat⁴: „Narodnicii de pe vremuri din Rusia aveau cel puțin scuza bunei-credințe, a idealismului, a generozității lor semidocte. La noi, ce-a mai rămas, dacă nu impostura? Experiența realismului socialist este prea recentă ca fiecare din noi să nu poată calcula singur spre ce duc astfel de metode. Cei care mimează azi – printre activiștii culturali, dar și printre scriitori – entuziasmul militant au pus în locul bunei credințe șiretenia, în locul idealismului, dorința de carieră, în locul generozității, setea de privilegii. Și pe deasupra a toate, ipocrizia”. Monica Lovinescu se întrebă *de ce să ne mai punem, protocroniști, sub semnul lui Mihai Viteazul sau al lui Ștefan cel Mare, dacă suntem obligați să copiem, o dată mai mult, de parcă nu ne-ar fi ajuns falimentul realismului socialist,*

---

¹ *Ibid.*, pp. 7-45: Antohi, Sorin, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofiliilor moderne* în Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005.

² *Ibid.*, p. 27.

³ *Ibid.*, p. 27: „Mulți dintre intelectualii occidentali și est-europeni fuseseră actori sau simpatizanți ai organizațiilor și guvernelor de dreapta sau de extrema-dreaptă, deci nu puteau reapărea prea ușor în public, iar responsabilitatea lor pentru dezastrul războiului și Holocaustului putea fi dovedită în numeroase cazuri, rămânând cel puțin o suspiciune plauzibilă în altele (...) Ce să faci cu atât de puțini intelectuali democrați scăpați de urgia secolului?”

⁴ Lovinescu, Monica, *Seismogramă, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 147.

pe un Cernîșevski sau pe un Pisarev? Autoarea observă că efectele dezastruoase ale *Tezelor* vor fi de neevitat și vor îngropa de vii mii de conștiințe, minți, caractere. Toate aceste calamități umane aveau loc după calapodul rusesc validat de experiența leninistă și bolșevică, dar și după modelul coreean și chinez, de care se contaminase Ceaușescu¹. În absența *Tezelor*, e sigur că ar fi existat mai multă detașare, dar *Programul* adoptat după *Tezele din iulie* consfințea regimul urgent de îndoctrinare prin care Ceaușescu forța și pentru România nota de maximă irealitate a modificării conștiinței și personalității umane, *cerând insistent literaturii să joace un rol mai important în «educația omului nou»... Acest «om nou» al lui Cernîșevski, după o prea lungă și neagră descendență, pare să-și mai caute strănepoți pe malurile Dîmboviței*². Geneza „omului nou” este exemplul cel mai recent de tiranie în politică, așa cum a fos ea prezentă în secolul trecut, care a produs doctrinele comunismului și nazismului, dar și *marximul în toate permutările sale baroce, naționalismul, tiers-monde-smul – multe inspirate de ura față de tiranie, toate capabile să inspire tirani odioși și intelectuali orbi la crimele acestora*³. În fond, *omul nou* era un concept ingineresc, un robot ideologic care își propunea să lupte împotriva tiraniei, dar sfârșea el însuși înecându-se într-un habitus sufletesc de tiran dominat de ură și de intoleranță față de *celălalt*. Pe urmele lui Platon, un prezumtiv *om nou* de succes, fie și în prototip idealizat, ar fi trebuit să adopte o doctrină etică limitativă: *Nu e nicio rușine să eșuezi sau să mori în politică, atâta vreme cât nu te*

---

¹ Mao Zedong, liderul comunist din China, care a murit în 1975, declara în 1958 la o ședință de partid, despre împăratul chinez celebru Qin (259-201 î.Hr.): „împăratul Qin e un model pe care l-am depășit. A îngropat de vii 460 de cărturari. Noi am îngropat 46.000. Voi (intelectualii, n.m.) ne acuzați că suntem întocmai lui Qin. Vă înșelați. Noi l-am depășit pe Qin însutit”. China comunistă a adoptat modelul imperial, spune Zhou: „Împăratul are putere absolută. Singura metodă de a conduce un astfel de imperiu este prin cruzime”.

² Lovinescu, Monica, *Seismograme*, Unde scurte II, Editura Humanitas, București, 1993, p. 147.

³ Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005, p. 235.

*lași cuprins de tiranie*¹. Un intelectual responsabil identifică mecanismele mutilării personalității de către doctrina politică, oricare ar fi aceasta, și decelează între momentele de luciditate filosofică autentică și clipele de derapaj prin tiranofilie. Monica Lovinescu a deconstruit adesea tipologia personajului Rubin din romanul *Primul cerc* al lui Alexandr Soljenițan. Modelul acestui personaj a fost Lev Kopelev, care mărturisește² despre *mintea comunistă*: „ca și ceilalți din generația mea, am crezut cu tărie că scopurile scuză mijloacele. Marele nostru țel a fost triumful universal al comunismului, și de dragul acestui țel totul era permis – să minți, să furi, să distrugi sute, mii și chiar milioane de oameni, toți cei care ne împiedicau munca sau ar fi putut să o împiedice, pe toți cei care ne stăteau în cale. Iar a ezita sau a avea dubii în această privință însemna să te dedai «mof-turilor intelectuale» și «liberalismului stupid», atribute ale oamenilor care «nu pot vedea pădurea din cauza copacilor»...” Desigur, acest model creionează o apoteoză a fanatismului, care surprinde în mutațiile cele mai fine rolul dereglării prin ideologizare a pragului etic al acțiunii umane prin exercițiu politic. Elanul ei distructiv putea să urmeze celebrei declarații făcută de Lenin în octombrie 1917³: *Istoria nu ne va ierta dacă ratăm această oportunitate*. Trecerea de la proiectul leninist către cel bolșevic a preluat toate exigențele de rigoare⁴: *absolutismul ideologic, sacralizarea scopului suprem, suspendarea facultăților critice și cultul liniei de partid ca expresie perfectă a voinței generale, anulând criteriile morale convenționale sau subordonându-le unui scop partinic de necontestat*. Leninismul împărțea cu marximul un principiu antiuman decisiv⁵, citat de Vladimir

---

¹ Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005, p. 234.

² Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 31.

³ Apud *Ibid.*, p. 30.

⁴ *Ibid.*, p. 30.

⁵ *Ibid.*, p. 31.

Tismăneanu și atribuit lui Steven Lukes¹: „viziunea emancipată a unei lumi în care principiile ce protejează o ființă umană de alta nu vor mai fi necesare”. Era, în totul, acel nucleu fanatic și sterp al *revoluției permanente*, conceput și inițiat încă de la 1789, prin Revoluția Franceză. În fond, nu trebuie uitat că și Lenin a avut *părinți*: pe Babeuf și pe Blanqui. Revoluția de la 1917 se trage din Revoluția de la 1789. Leninismul și bolșevismul reprezintă un iacobinism perfecționat. Revoluția franceză a premers și Gulagul (dominat de ură, trădare și delațiune, cum spunea Monica Lovinescu) și leninismul, învățându-și urmașii leniniști cum să-și inventeze Dușmanul etern: compus din *oponenți plus inamicul extern*².

La mult timp după ce Monica Lovinescu, în analizele sale difuzate de la microfonul Radio Europa Liberă, medita la mecanismele patogenetice ale totalitarismului, și Lukes – citat de Vladimir Tismăneanu³ – *sublinia structura ideologică și emoțională structural generativă a comunismului, care a făcut posibile crimele împotriva umanității*: „defectul în cauză, care provoacă orbirea morală la scară eroică, era congenital”. Autorul îl citează și pe Martin Amis⁴, pentru care Lenin era un *afazic moral, un autist moral*⁵, ceea ce pune din

---

¹ Lukes, Steven, *On The Moral Blindness of Communism*, in *Humain Rights Review* 2, No. 2, ianuarie-martie 2001, p. 120.

² Ca și la 1789, apoi la 1917, fenomenul e cât se poate de actual actual: fabricarea Dușmanului, inventarea lui, ca strategie de *revoluție (loviluție)*, de *progres* și de campanie electorală 2012. Nicidecum proiecția în doctrină și în programe de idei sau politici publice pe termen lung generate în scopul sporirii binelui cetățenesc.

³ Apud Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 31: Lukes, Steven, *On The Moral Blindness of Communism*, in *Humain Rights Review* 2, No. 2, ianuarie-martie 2001, p. 120.

⁴ Amis, Martin, *Koba and The Dread: Laughter and The Twnty Million*, Hyperion, New York, 2002, p. 90.

⁵ Apud Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 31: Amis, Martin, *Koba and The Dread: Laughter and The Twnty Million*, Hyperion, New York, 2002, p. 90.

nou în discuție prototipul original fanatic, paranoiac-schizoid, dar și homunculul ideologic artificial pe care îl poate genera sub totalitarism propaganda și siluirea minții prin clișee și mecanisme ingine-rești de creare a *omului nou*. Nu în ultimul rând, prin limba de lemn.

În 1992, în *Cuvânt înaintea* care deschide volumul *Seismograme, Unde scurte II*⁶, Monica Lovinescu surprinde mecanismul imploziei comunismului prin *reconstituirea viitorului de aur al utopiei* și prin nenumăratele ei mecanisme imprevizibile, deși diabolic puse în operă. Pentru România, Tezele din iulie 1971 au urnit o *mașinărie a repetitivității prin care regimul lui Ceaușescu distrugea nu doar societatea civilă, ci și cultura*. La douăzeci de ani după această remarcabilă analiză, lucrurile s-au limpezit, dându-i dreptate Monicăi Lovinescu în afirmațiile făcute în 1992 (*Paris, iunie 1992*), și nu contrazi-când-o: *anul 1989 a stat sub zodia imprevizibilului. Nici istoricii, nici filozofii, nici sociologii, nici observatorii avizați ai fenomenului totalitar n-au dibuit semnele spectaculare prăbușiri a imperiului comunist*⁸. Atât la momentul anilor 70, dar și la 1989, cât și 1992 sau în 2012, efectele ideologiei și ale alterării etice se resimt cu o putere ce nu a slăbit în intensitate, nici nu și-a alterat esența sau modalitatea de a opera asupra minții umane în societățile vizate. Cât despre efectul asupra primatului esteticii, prin distorsiune și pervertire, e o evidență, cu toate că asumările nu sunt depline și nici oneste. Monica Lovinescu reevaluează pozitiv și diagnosticul pus, în epocă, de François Furet⁹ care susținuse că „una din cele mai depline farse ale secolului XX e că regimul instaurat în numele marximului n-a

---

⁶ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, pp. 5-9.

⁷ *Ibid.*, p. 9.

⁸ *Ibid.*, p. 5: autoarea citează și „câteva excepții, totuși: Andrei Amalrik cu *L'Union Soviétique survivra-t-elle en 1984?* Hélène Carrère d'Encausse cu *L'Empire éclaté* și Emmanuel Todd cu *La chute finale*. În rest, nimeni nu a fixat vreo dată pentru explozia (a fost, de fapt, o implozie) sistemului sovietic. Cadavrul ideologiei, detectat de prin anii '70, își continua, ca în piesa lui Eugen Ionescu, «procesiunea geometrică»...

⁹ *Ibid.*, p. 5.

fost determinat de infrastructura economică și socială, și că nașterea, ca și decesul său n-au răspuns la criteriile-cheie marxiste, cele două date capitale, 1917 și 1989, purtând două nume de personaje istorice: Lenin și Gorbaciov”. Particularizând fenomenul pentru România, Monica Lovinescu remarcă, tot în 1992, un fenomen care s-a prelungit până la momentul 2012: dubla imprevizibilitate românească a imploziei comuniste a dus la evoluții perverse ale curentelor etice. Imprevizibilității din tot Răsăritul european i se adaugă, așadar, „neagra «originalitate» românească”¹, mascată de strategii din cele mai obscure ce s-au străduit cu succes să mențină la zi atât curente politice cât și personaje politice charismatice investite cu misiuni suspectate de opinia publică drept vehicule noi ale spălării creierului²; în timp ce Dennis Deletant, scriind despre *România sub regimul comunist* – având la îndemână imensa bibliotecă a cercetătorilor occidentali –, definise, în 2006, epoca 1970-1989 drept *neostalinism și teroare profilactică*, poate că nu e greșită evaluarea epocii 1989-2012 propusă de noi, aici, drept un *nou neostalinism, prin amnezie anterogradă*. În *Argument* la cartea citată, Romulus Rusan³ scrie că, imediat după 1989 – când s-a dorit eliminarea din atenția publică a interesului pentru cărțile de istorie contemporană –, „lipsa de voință politică în ceea ce privea cercetarea trecutului descuraja profesionalismul istoriografilor și frustra două generații de cititori”. Același aspect este menționat și de istoricul Tony Judt⁴: „Iliescu a încurajat lipsa colectivă de interes pentru scrutarea istoriei recente. În comparație cu Polonia, Ungaria sau Rusia, examinarea publică a trecutului comunist nu a mers prea departe”. Eforturile de înființare în România a unui organism similar „Comisiei Gauck” s-au izbit

---

¹ *Ibid.*, p. 5.

² Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 2006; p. 274: despre *Neostalinism și teroarea profilactică (1970-1989)* și pp. 5-6: Romului Rusan, *Argument* la ediția a II-a.

³ *Ibid.*, p. 5.

⁴ Judt, Tony, *Reflecții asupra unui secol XX uitat* – Reevaluări, Editura Polirom, București, 2011, p. 209.

de *obstrucții și opoziție de la cele mai înalte niveluri*. Așa se face că, spre deosebire de alte societăți postcomuniste, unde „o parte din membrii fostei nomenclaturi au reușit să recâștige poziții influente, în România, revenirea s-a produs cu mult mai mare ușurință decât în alte țări. Ca fost secretar al Comitetului Central, Iliescu a supervizat înlăturarea cuplului Ceaușescu (ale cărui proces și execuție, petrecute în ziua de Crăciun a anului 1989, nu aveau să poată fi urmărite la televiziune decât abia trei luni mai târziu). Iliescu a format «Frontul Salvării Naționale», care a preluat puterea sub conducerea lui, și tot el s-a prezentat sub înfățișarea reciclată a comunistului «bun» (prin comparație cu comunistul «rău», Ceaușescu)”¹. Așa se face că, iată, cercetările ulterioare îi dau dreptate iar și iar Monicăi Lovinescu, atunci când menționează, în iunie 1992²: „Confiscarea revoluției ne-a ținut, până în clipa când scriu aceste rânduri, între o *perestroika depășită chiar și în Rusia și o democrație cu accente de potemkiniadă*. Lipsa unei societăți civile ce ar fi reacționat ca în țările vecine ne-a dezis și sfidat certitudinea că, acolo unde a fost înscăunat, comunismul a acționat ca un vaccin anticomunist. Din 1989 și până astăzi nu vaccinarea a putut fi constatată în România, ci, dimpotrivă, o viroză prelungită”. În acest context – de perseverență politică în supraviețuirea utopiilor și a irealității prin manipulare și prin regresia în teorii uniformizatoare sau în doctrine anticritice –, Monica Lovinescu face, de fapt, aprecieri de valoare care preced concluziile din 2001 ale lui Mark Lilla³ privind metabolismul și geneza *flotiraniei*, dar și *șiretlicurile tiranilor odioși sau ale intelectualilor orbi*: „când le citim astăzi operele, străduindu-ne să le înțelegem acțiunile, e necesar să ne depășim dezgustul și să înfruntăm forțele *interne* mai adânci care acționează în mintea flotiranică – și,

---

¹ Ibid., p. 209.

² Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 5.

³ Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005, (prima ediție, 2001, *The Reckless Mind: Intellectuals and Politics*. New York Review Books); p. 234.

potențial, a noastră¹. Ideologiile secolului XX au făcut apel la vanitatea și ambiția pură a anumitor intelectuali, apelând totodată – în mod viclean și necinstit – la sentimentul de justiție și ură față de despotism pe care gândirea însăși pare să-l inducă în noi și care, necontrolat, ne poate literalmente poseda. Iar celor posedați, apelurile la moderație² și scepticism li se vor părea lașe și pline de slăbiciune, fapt ce explică de ce rarii intelectuali care le-au invocat – Aron e unul dintre ei – au devenit ținta unor atacuri detestabile, ca trădători ai vocației lor”. Uneori, așa cum sesizează Monica Lovinescu în memoriile sale din anii 70³, un singur om poate răscumpăra prin curaj, conștiință și spirit vizionar lașitatea unui popor întreg: „Rusia poate să fie recunoscătoare lui Soljenițîn: prin el, un popor întreg se spală de rușine, de supunerea în împilare, e salvat pentru că, odată, un martor a vorbit cu riscurile asumate acum de Soljenițîn”, care deși nu este singurul, între atâtea alte nume celebre din samizdat și din opoziție, devine însă o *stare de spirit*⁴: „a unei minorități, desigur, dar istoria n-a fost făurită deseori de minoritățile active?” Având multe în comun ea însăși cu Soljenițîn, Monica Lovinescu subliniază calitățile care îi dau charisma: *talentul, conștiința mărturiei ca datorie supremă dusă până la ultimul ei punct de incandescență*⁵, menționând împrejurarea remarcabilă care face ca o simplă carte să se confunde cu memoria unei națiuni. *Arhipelagul Gulag* se suprapune

---

¹ Aici mă întâlnesc cu Mark Lilla, în textul cărții mele: Furtună, Angela, *Îl văd pe Dumnezeu și nu mor*, Editura Axa, 2005: „Întotdeauna, la urmă, și mult prea târziu, aflăm că adevăratul dictator, cel din care își trage seva dictatorul vizibil, este dictatorul invizibil, cel care sălășluiește în noi, ca un plaur mental hiperbolic, secretându-și neconținut paranoiacopata cultură a sinelui. Dictatorul este un alter-ego colectiv și privat în egală măsură și care doarme liniștit în abulia noastră narcisică”.

² Vezi și Crăițu, Aurelian, *Elogiul moderației*, Editura Polirom, 2006.

³ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, însemnarea din 16 ianuarie 1973, p. 48.

⁴ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, însemnarea din 16 ianuarie 1973, p. 48.

⁵ *Ibid.*

peste memoria Uniunii Sovietice, ca *memorie în stare pură*¹, „deoarece Soljenițin renunță la veșmântul ficțiunii, spre a spune totul, cât mai repede și mai precis, mai exhaustiv. El numește această carte *un eseu de investigație literară*, dar cred că subtitlul ei cel mai exact i l-a dat un gazetar occidental atunci când a pomenit *monumentul deportatului necunoscut...*” Există o anume tehnică a urcușului și a crucificării prin care această carte, unde mărturia arestării și a detenției autorului coexistă cu alte 227 de mărturii ale altor deținuți, „explorează geografia concentraționară, urmărind etapele detenției, tot atâtea cercuri ale Infernului: arestarea, ancheta, tortura, prima celulă, procesele, închisorile, transferurile”². La data când scria toate aceste lucruri despre carte, Monica Lovinescu încă nu citise decât primul capitol, publicat în presa franceză de săptămânalul *L'Express* și intitulat „Arestarea”. Notițele sunt făcute, în jurnal, la 16 ianuarie 1973³. Încă de la acea dată, autoarea face comparația dintre Soljenițin și românul Paul Goma, „ale cărui opere n-au văzut lumina tiparului în România” (era anul 1973, n.n.)⁴. Se întreabă dacă amănuntele arestărilor, mai ales cele din perioada obsedantului deceniu (care a durat de fapt douăzeci de ani), au interesat și editorii din România, așa cum au fost ele scoase la zi în Uniunea Sovietică; crede că, *înafara celor arestați, ceilalți știu și nu știu*: „nu numai că nimic n-a fost publicat în România, dar oamenii care au ieșit din închisori, în halul în care au ieșit, au tăcut mai mult decât au vorbit. Unii vrând să uite, alții fiind prea oboseți, unii temându-se că nu vor fi înțeleși, alții dorind să se încadreze cât mai repede și să nu-și încarce «dosarul» cu astfel de mărturisiri. La noi, n-a existat nici măcar scurta pauză de adevăr care a fost pentru Uniunea Sovietică *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. N-a existat, deoarece singurele cărți ce-ar fi putut-o asigura, ale lui Paul Goma, n-au văzut lumina tiparului în

---

¹ *Ibid.*, p. 49.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 48-51.

⁴ *Ibid.*, p. 49.

România¹. Momentul Paul Goma, de altfel, a fost „amânat” de Dictator și *Organa* sa², cu concursul aplaudacilor și al colaboratorilor silitori ai regimului³, până după 1990, iar prin această manevră a Partidului, efectul Goma a fost aproape anulat politic – fiind decuplat de la o eventuală mișcare populară de amploare sau, ulterior, de la vreun curent consistent de gândire –, în orice caz redus la proporții care să nu reprezinte un real pericol pentru dictatură și *emanați*, care consideră că literatura nu este admisibilă decât ca propagandă favorabilă, iar cazul că ar fi liberă și critică – așa cum a fost la Goma –, ar reprezenta o formă de dușmănie față de regim. Pentru epoca sa, ca și pentru post-comunism, Goma ar fi trebuit să fie și în fapt, nu numai de drept, un Soljenițin al românilor – în orice caz, spre deosebire de lumea literară internă autistă la etica disidenței, presa străină îl receptează ca atare – drept un Soljenițin – ca și emigrația românească anticomunistă⁴ –, dar a fost transformat de către propaganda ceaușistă în fenomen liliputan, în disidență de nișă,

---

¹ *Ibid.* p. 49

² Stănescu, Flori, *Dialog cu Paul Goma*, Editura Vremea, București, 2008, p. 99.

³ *Ibid.*, p. 100. Paul Goma critică, după 2005, direcția Nicolae Manolescu: „Nicolae Canonescu recomanda studenților să nu se amestece în politică, să rămână doar la cultură... Vai, studenții lui au devenit «după revoluție» profesori, îndrumători, chiar părinți de studenți... [...] El, conducător de cenaclu intrat în legendă, chiar dacă niciunul din ucenicii săi, viitori poeți, romancieri, esești români nu îi pusese întrebarea de căpătâi: «ce facem: rezistență prin cultură, sau cultură prin... cultură?». Nicolae Manolescu a trăit și făcut rezistență-prin-cultură printre turnători notorii: Ivașcu, Ivasiuc, Buzura, Uricaru, Țoiu, Bălăiță...”

⁴ Ionesco, Eugène, *Paul Goma – Un Soljenițin român*, în *Le Monde*, 9 martie 1979, apoi preluat în *Transilvania*, 1/ 2 / 1992: „Cine este acest Paul Goma ? În ciuda atrocității faptelor la care e supus, el povestește totul la un mod ironic, zeflemitor, ceea ce face cartea (*Le tremblement des hommes*, Seuil, 1978) interesantă și pasionantă la lectură. Dacă Paul Goma n-a murit în închisoare, este poate în primul rând, datorită intervențiilor scriitorilor din Vest, americani, englezi, francezi, germani, care l-au susținut de la distanță și tot de la distanță au manifestat pentru el. Dacă Paul Goma se află în acest moment în Franța, faptul acesta se datorează opiniei publice internaționale; ea, opinia publică poate face încă lucruri importante; dar în mare parte ne este totuși frică în ciuda adăpostului în care ne

chipurile nereprezentativă. Pe de altă parte, dacă adepților revizionismului est-etic aplicat adepților *amestecului cernelurilor*¹ li se reproșează subordonarea judecății estetice față de normările civico-morale (chiar dacă se minimalizează deontologia profesiei de scriitor în regimurile totalitare), nu aceeași măsură este aplicată normatorilor de direcție contrară (unii apaținând de critica literară postdecembristă de raftul întâi) care, folosind o judecată pe dos, neagă din start și total valoarea estetică a operelor lui Paul Goma (refuzând multă vreme să aplice concluziile lui Harold Bloom², conform teoriei căruia *și memoria este artă, nu numai ficțiunea*), anulându-i astfel și valoarea etică, prin acest procedeu pervers de inducție, care se dovedește pe deplin răuvoitor. De altfel, strategia de convertire a conflictelor de interese în bătălie canonică a indus multă confuzie și noi resentimente postdecembriste, care, în loc să scadă, cu trecerea timpului au fost potențate. Constituirea și hermeneutica ideii de literatură, precum și gestionarea raportului dintre heteronomia și autonomia fenomenului literar, în cazul Goma, cel considerat în Occident pe drept cuvânt Soljenițin al românilor, dar marginalizat acasă la el în România, pune serioase probleme nu numai sub ceaușism ci și în post-comunism: Goma devine cazul tipic de tăgăduire publică a curajului de a fi înfruntat regimul comunist și prin literatură. Cu rare excepții, breasla literară din țară, înhămată la o veritabilă critică de front, a dezvoltat o dubioasă solidaritate împotriva lui Paul Goma, apărându-și astfel, prin procedee injuste, nu numai poziția deja dobândită, uneori ilicit, în ierarhiile literare – asigurată adesea prin asumarea literaturii doar ca instrument de propagandă sub dictatură –, cât și viitorul; tehnica utilizată de această majoritate resentimentară mizează pe desființarea lui Goma, în calitatea sa de reductibil reper ce

---

aflăm. Nu avem adevăratul curaj al lui Goma și al disidenților sovietici, trebuie să fim mai întâi loviți noi înșine pentru a-l dobândi”.

¹ Sintagma se referă la citatul din Monica Lovinescu: „Nu poți scrie cu aceeași mână delațiunii și capodopere”.

² Bloom, Harold, *Canonul occidental*, Traducere Delia Ungureanu, Editura ART, București, 2007.

ar putea fi plasat la originea unui sistem de referință valabil. Evident, bătălia se dă între școlile de critică și de gândire ce asumă societatea ca sistem literaturocentric în status diacronic; or, se știe că literatura este asumată diferit, de către sisteme politice diferite. Ea este considerată fie forță de propagandă, fie tribună ostilă numai de către sistemele totalitare (lipsite de libertăți civice), în timp ce rolul ei se diminuează mult în democrațiile autentice, unde societatea civilă are libertatea de a alege între diverse forme de expresie. Nu în ultimul rând, în post-comunism încă nu a fost reglată amplasarea autorilor în categorii ce se găsesc sub semnul ambiguității: scriitorii *colaboraționiști* (care au fost cel puțin ceaușiști, dacă nu și staliniști), nu se deosebesc net de cei ce slujesc *estetismul apolitic*, care este o categorie nouă, post-comunistă și probabil alocabilă unui curent de stânga conservator. Este demn de reținut, pe urmele Monicăi Lovinescu, un fapt incontestabil: persistența manihesimului post-comunist precum și marginalizarea exilului anticomunist întârzie receptările corecte din viața culturală și literară. Cazul Goma reprezintă o astfel de bornă a unei normalități de evaluare ce întârzie să se instituie.

Arestarea inocenților în filigranul autonomiei esteticului – Marxizări comestibile și naționalism de operetă – Între manifest și canon, între fanatism și rigurozitate – Anamneze, catamneze și mașini magice de scris

Revenind la studiul comparat efectuat de Monica Lovinescu pe modelul sovietic și cel românesc sub totalitarism (relația dintre criteriile intrinseci ale esteticului, ale culturii și ale literaturii, pe de o parte, și demisiile morale și restrângerea câmpului literar, efectele teroarei, lipsa instinctelor libertății în expresia literară, pe de altă parte): cele două culturi au vârste diferite, mai tânără fiind cea română. Era poate firesc, tocmai de aceea, ca pregătirea literaturii române pentru prima sa mare diviziune culturală să inducă necesitatea unui curent de instituire, în care eticul și militanța să fie vectori ce definesc o identitate în numele căreia pot fi ulterior abordate obiectul cultural, saturația sa estetică și perspectiva axiologică. Tocmai de aceea, analiza stărilor de urgență impuse de relația dintre scriitor și Putere sub totalitarism devine un revelator valabil. După ce trece în revistă cei doi factori care au stat la baza demisiilor etice ale intelectualității ruse („Motivele nerezistenței? Primul ar ține de temperamentul rusesc: lipsa unei tradiții a libertății și chiar lipsa gustului pentru libertate. [...] Al doilea motiv – și aici Soljenițin se

întâlnește cu Hannah Arendt – stă în faptul că teroarea în Uniunea Sovietică a fost dezlănțuită nu atât împotriva vinovaților, cât împotriva nevinovaților. După Hannah Arendt, aceasta este caracteristica dintâi a sistemului totalitar: *arestarea inocenților*¹ sau, după Vladimir Tismăneanu, forma de expresie cea mai tipică pentru o *religie politică*, definită de triada *miracol, mit și magie*²), Monica Lovinescu meditează la similaritățile dintre această temă cu variațiuni sovietice și situația din România, unde mecanismul formării *omului nou* a fost oarecum identic, metodele și factorii favorizanți reiterându-se, în circumstanțe aproape neschimbate. Identice, prin urmare, atunci când țin de natura umană și de considerațiunile antropologice sau culturale. Dar nu și când e vorba de condițiile politice: României, așadar, i s-a implantat totalitarismul de acest tip, cu tot cu premisele sale marxizante, leniniste, staliniste și bolșevice, în scop de punițiune, mai întâi ca stat ce avea de plătit datorii de război. Iar între mecanismele de psihopatologie politică știute, care au operat nemijlocit în Uniunea Sovietică și în România, se numără alterarea proceselor cognitive și de decizie, etice și de responsabilitate, prin funcționarea programării neurolingvistice malignizante furnizată de ideologie și de limba de lemn, fie prin inducerea unui psitacism irepresibil, fie prin alterări ale funcțiilor uzuale ale limbajului și ale proceselor decizional-cognitive, prin inocularea primatului utopiei asupra raționalității^{3, 4}. Încă din anii '60, continuând și în anii '70 și după, Monica Lovinescu sesizează alterarea mentală indusă de limbajul propagandistic: „nu știu exact cum am putea răscumpăra anumite

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, însemnarea din 16 ianuarie 1973, p. 49-50.

² Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, pp. 23-61.

³ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

⁴ Goma, Paul, *Amnezia la români, Capitolele Scriitorul și Puterea*, pp. 9-12, *Adevărul și (sau) credibilul*, pp. 56-60, *Istorie și cuvânt sau Istoria cuvântului în istoriografia comunistă*, pp. 97-101. Editura Litera, București, 1992.

cuvinte pentru a scrie despre Soljenițin[...] Ar trebui ca «mărturie», «martir», «curaj», «adevăr» să sune ca în prima zi când au fost rostite, să nu fi fost uzate nu numai de atâta literatură, dar și de atâta rea-credință și demagogie. Pentru că azi, în Uniunea Sovietică, *Alexandr Soljenițin clădește o etică prin fiecare din gesturile și cuvintele sale*. Drept care ale noastre ni se par aproape de prisos. Dar poți să nu scrii despre Soljenițin?»¹. Acest mecanism al inseparabilității dintre etica existenței și etica raportată la instituirea literaturității – deci la estetică –, în condițiile regimurilor totalitare (la care tema libertății de exprimare este expusă cu maximă rigoare), s-a aflat în atenția Monicăi Lovinescu, în numele unei vocații a libertății de expresie, fără ca autoarea să se îndepărteze, de fapt, de mecanismele literaturii propriu-zise și fără a genera ideologie. Mai degrabă a fost generat în jurul ei un nemeritat halou ambiguu, cu menirea de a-i delegitima judecățile de valoare, tocmai datorită faptului că a fost și un militant anticomunist vocal, susținut și recunoscut de Occident, iar împotriva ei a funcționat o propagandă asiduă a sistemului politic comunist de la București, slujit și de numeroși scriitori, jurnaliști, critici și pedagogi, cu misiunea de a induce ideea că normalitatea s-ar afla numai în România comunistă, ultranaționalistă, controlată de partidul-stat, decuplată de la spiritul critic, iar exilul românesc ar fi doar un appendice oricând invalidabil. Monica Lovinescu a trăit în plină epocă a contestării și a revoltării Estului împotriva totalitarismului sovietic, în timp ce România a fugit din calea acțiunii pentru libertatea conștiinței și a creației²: *la noi, se lucra cu migală la cuvânt, se încerca saltul în contemporaneitate nu prin tematică, ci prin forme*. Din zbuciumul inteligenței răsăritene se naștea o contestare radicală. Și doar câteva opere de valoare universală prin simbol mai mult decât prin șlefuire de imagini. Soljenițin, Pasternak, kafkaismul integrat în universul comunist de către Tibor Dery, umorul negru al lui Mrozek, interminabila procesiune de îndoieli

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, însemnarea din 16 ianuarie 1973, p. 51.

² Lovinescu, Monica, *Unde scurte*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 10.

la un Andreievski. În acest timp, la noi, nicio operă cu astfel de dimensiuni deoarece marile accente nu se obțin prin ignorarea unei obsesii. Și cine poate tăgădui că noaptea adâncă a stalinismului reprezintă obsesia majoră atunci când te întrebi asupra condiției ome-nești și te înfiori de treptele pe care a coborât în acest miez întârziat de secol. Nici o operă majoră deci. În schimb generalizarea talen-tului. Pluralul acesta înlocuind singularul reprezintă originalitatea cazului românesc. În uitarea astfel pogorâtă peste trecut, morții mor a doua oară”. Într-o țară dominată de stalinism, totul *venea de sus*: dreptul la un nume, dreptul la vizibilitate (omerta stalinistă funcțio-nează și azi în lumea literară românească), dreptul la memorie. *De sus* se decidea, prin mecanisme de cenzurii, ce era realitate și ce nu. Deci și ce avea dreptul să intre în atenția *fabricantului de estetică* și ce nu¹ (nu este, de aceea, întâmplătoare, graba multor confrăți de azi, din literatura și din critica românească, de a anihila eforturile mnezice de bună credință prin care operăm asupra trecutului nostru cultural recent, ce scoate la iveală abdicări deopotrivă estetice și etice neașteptate, n.m.): „În uitarea astfel pogorâtă peste trecut, morții mor a doua oară. Nu li se dă un nume sau un statut de victime decât atunci când se hotărăște de sus. Și, fiind aleși de sus, nu poate fi vorba decât de morți cu carnet de partid. Ceialți, care n-au avut legat de ființa lor firul roșu, al supunerii comuniste, putrezesc mai departe în uitare. Poate că niciodată nu s-a mai întâmplat așa ceva în istoria României fertilă totuși în încercări și nefericiri de tot felul: România nu mai are morți. Cimitirele reale sunt acoperite de giul-giul tăcerii. Fiecare a murit de două ori, odată în celula de închisoare sau pe pământul umed de la canal, a doua oară în amintirea care i se refuză”. Prezentul îi dă dreptate autoarei care deplânge efortul multora de a institui amnezia și asupra generațiilor de după 1989²: „Cât despre supraviețuitori, ei se pot întoarce dacă acceptă ace-eași lege a uitării: pocăiții de inocența lor, muți asupra trecutului,

---

¹ Lovinescu, Monica, *Unde scurte*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 10.

² *Ibid.*, p.10.

punându-se pe ei înșiși între aceleași paranteze ale camuflării. E ca o convalescență care n-ar fi fost precedată de boală. Ca un sanatoriu transformat în vilegiatură. Ca ceva nefiresc și amețitor în care rațiunea își pierde drepturile ei elementare de a porni de la cauză pentru a ajunge la efect. Trecutul e absorbit de neant, iar condeii fug în acest timp pe hârtie spre a umple neantul de vorbe.

Frumoase aceste vorbe – se naște o literatură și acest fapt reprezintă aproape un miracol – dar neesențiale pentru că paranteza a mâncat fraza și i s-a substituit”.

Trecutul acoperit azi de uitare ca de un camuflaj a fost bazat pe ideologie marxizantă pură¹. Și în România, după modelul sovietic, ideologia a făcut ravagii. În ambele țări, arată Monica Lovinescu – pe urmele lui Alain Besançon² –, după domnia autoritară a ideologiei de partid, au urmat, în anii 90, evoluții în care ideologia marxizantă a fost înlocuită cu naționalismul. Nici în Rusia, nici în statele sate-lit, comunismul nu a fost tratat la fel cum fusese tratat nazismul³. Statele occidentale nu au încurajat, nici ele, o etică a politicului în post-comunism. Iar noul naționalism la modă, orb și el în privința eticii, seamănă tot mai mult cu vechea ideologie, caracteristică bolșevismului⁴. Literatura română continuă să-i plătească un tribut costisitor, prin care amnezicii și abulicii risipesc bruma de șanse istorice ale României, inclusiv în chestiunea temelor literare, care reprezintă adevărata cale regală a unificării eticului cu esteticul, în însăși materia și ideea literaturii *vera*. Tributul nefast al amneziilor și al abuliilor referitoare la trecutul românesc recent se manifestă și

---

¹ Încă din 1974, Soljenițin denunțase ideologia ca principală forță a sistemului sovietic. Scrierile sale sunt aprobate și citate mereu de Monica Lovinescu.

² Besançon, Alain, *Eseuri despre lumea de azi*, Editura Humanitas, București, 2007, pp. 311-358.

³ În ciuda *Raportului de condamnare a comunismului*, prezentat în 18 decembrie 2006 în Parlamentul României, mentalul colectiv a rămas cvasi-imun la etică, iar cu excepția unui stat baltic, nicio altă țară din Occident sau din Est nu a urmat acest demers, manifestând astfel o nouă conspirație a lașității.

⁴ Besançon, Alain, *Eseuri despre lumea de azi*, Editura Humanitas, București, 2007, pp. 343.

în planul psihologiei de grup ori al unor stări de conștiință politică extinsă: ravagiile lăsate în urmă de o jumătate de secol de comunism „par a ne fi desfigurată pe fiecare în parte și pe toți împreună”¹. Monica Lovinescu e adesea exasperată de faptul că literatura a putut deveni armă de desfigurare psihică și politică, de mutilare etică, dar și de legitimare a dictaturii. Când a vrut să mustre pe scriitorii care au abdicat de la literatură, a făcut-o, prompt, prin analize severe. Dar la fel de prompt a reacționat, însă plasându-se de partea cealaltă a cernelurilor etice, și față de gesturile de curaj și de normalitate, din păcate atât de puține. Bunăoară, după ce vorbise atât de des în *Jurnale* despre curajul și despre memoriile lui Radu Mărculescu, Monica Lovinescu a salutat cu entuziasm apariția, în 2000, mai întâi la Albatros 2000, ulterior la Universal Dalsi 2007, finalmente la Humanitas² în 2010, a volumului acestuia intitulat *Pățimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, pentru care are un verdict precis: *primul document de amploare asupra soldaților și ofițerilor români prizonieri în Uniunea Sovietică*³ mărturisește cu acribie despre o realitate tragică ce provine din faptul că „de-a lungul a vreo 50 de ani, acest prizonierat urma să fie sau «potemkinizat», sau ascuns ca să nu-ți îngreuneze dosarul”, deci urma să fie, teoretic, pierdut pentru totdeauna pentru memoria colectivă antitotalitară românească, deci și pentru procesul complex și laborios al definirii identitare⁴. Monica Lovinescu remarcă, și în cazul acestei opere, felul eroic în care *iubirea*

---

¹ Lovinescu, Monica, *Trecutul restituit*, în *România Literară*, nr. 14/ 2001.

² Mărculescu, Radu, *Pățimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, Premiul *Magazin istoric* 2000 pentru cea mai bună carte de istorie, Editura Humanitas, 2010. Fragmente din carte, repovestite de autorul însuși, au fost incluse în filmul documentar *Prizonieri pe frontul de est*, realizat de Marius Hergehegiu.

³ Lovinescu, Monica, *Trecutul restituit*, în *România Literară*, nr. 14/ 2001.

⁴ Mărculescu, Radu, *Pățimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, Premiul *Magazin istoric* 2000 pentru cea mai bună carte de istorie, Editura Humanitas, 2010. Detaliul joacă un rol de excepție în această carte care recompune sufletul românesc prin punctarea în joc de puzzle a memoriei identitare a exilatului supus unui sistem de persecuție și de represiune redutabil cum e cel din URSS; merită vizitate, în acest sens, evocările exilatului român privind abdicarea regelui,

salvează vieți, în timp ce cultura poate să fie un remediu împotriva morții, iar solidaritatea umană universală poate fi un liant transcultural împotriva tuturor dictatorilor, care sunt inamicii comuni ai libertăților umane. Desigur, autoarea, neconținând să spere că instituția modelelor românești va reuși să se ridice, și-ar fi dorit ca literatura română să aibă cât mai mulți autori de tipul lui Radu Mărculescu –, din simpla rațiune că acesta, prin talentul și prin memoria sa perfect stăpână pe timp, a folosit exercițiul mnezic și literar în scopul de a reda sutele de nume de români – pierdute în anonimatul din stepele rusești de sub regimul totalitar – adevăratei lor condiții, aceea de personaje istorice¹. Monica Lovinescu a crezut în capacitatea literaturii de a funcționa pe un registru larg, nu numai în arhipelagul estetic, ci într-o universalitate desemnată de vastele paradigme deopotrivă descrise – parafrazând arta terapeutică –, de logicile anamnezei și catamnezei; a mizat pe autorii capabili să identifice bolile realității și să nu se atașeze numai de realitățile canonice privilegiate, dar vetuste, înțelegând, primii, că literatura urmează, ca epifenomen, traseul irepresibil de schimbare urmat de lumea însăși, iar literaritatea și ordinea morală nu se exclud, ci dimpotrivă. În fond, curentul filosofic de problematizare a literaturii și de gândire critică asumat de Monica Lovinescu a pledat în mod constant pentru abordările transdisciplinare care reconciliază domeniile nonficționale cu cele ficționale, evacuând orice limitare a conștiinței literare ca și orice rigoare ce subminează expresia liberă și suma tuturor discursurilor alternative. În fond, Monica Lovinescu era deja avizată nu numai în privința evoluției fenomenului literar din Gulagul sovietic, ci și a curentelor literare americane din anii 60 și începutul anilor

---

pp. 528-530, biblioteca de la Mihailovo, pp. 544-548, sau celebrarea în captivitate a Centenarului nașterii lui Mihai Eminescu, pp. 577-580.

¹ Lovinescu, Monica, *Trecutul restituit*, în *România Literară*, nr. 14/ 2001: „Îți vine să crezi că autorul-martor a uitat să îmbătrânească tocmai pentru a ne propune drept modele pe acești oameni care, în condiții de o extremă vitregie, au «învățat să-și iubească semenii». Și asta unde? Într-un sistem represiv ca Gulagul întemeiat pe ură, trădare și delațiune!”

70 din secolului XX, când prinde consistență expresivitatea conceptului conform căruia *romanul este o artă moartă*, iar scriitorii americani experimentau nonficțiunea, genuinul și directitatea neprelucrată¹, concentrate într-un *jurnalism intens*, o literaritate de racourçi, o explorare mai exhibată și nerăbdătoare deopotrivă a vieții și a artei literare – văzute ca un sistem de vase comunicate ce decurg unele din celelalte –, explorare întreprinsă cu armele intruzive ale sondajului și ale indiscreției prin flashuri și prin procedee invazive utilizate până la vremea aceea mai ales de jurnalism. Monica Lovinescu era la curent cu fascinația experimentelor oferite, bunăoară, de *The Magic Writing Machine*, teoretizată de Everette E. Dennis, care includea noile forme de nonficțiune ale reportajului *intens*, soluțiile jurnalismului alternativ de tip *modern muckraking*, amestecuri impure și interesante de jurnalism underground cu jurnalism clasic. Punctul de întâlnire ale acestor școli *new journalism* cu alte câteva zeci de școli de scriere literară nonficțională care cuprinseseră America anilor 60-70, a reprezentat o explozie a conștiințelor literare, cu violente consecințe canonice; adepții presei underground și artiștii nonficționali operau astfel o mutație în planul valorilor estetice, generată dincolo de ocean de lumea incandescentă a Americii revoltate împotriva războiului din Vietnam, dar și de reacția tot mai publică de revoltă față de revelațiile – ce începuseră să facă înconjurul lumii – despre Gulagul din țările bolșevizate. Sfera eticului

---

¹ Vezi, de exemplu, Robert Kaplan și literatura despre Balcanii recente, dar și linia *nonficțiunii creative*, cea numită *Gonzo Journalism*, *romanul nonficțional*, dar, poate că cel mai semnificativ, linia *new journalism* dată de Truman Capote, Norman Mailer, Hunter S. Thompson, Joan Didion, Gay Talese, Pete Hamill, etc., legată de mișcările psihedelice, fenomenele culturale atașate Războiului din Vietnam, emancipările ultrademocrate și expresivitatea augmentată a Războiului Rece. Intrarea lui Norman Mailer în lumea jurnalismului politic, de exemplu, are loc prin opera *Superman Comes To The Supermarket*, apărută în foileton în *Esquire*, 1960, dar forța de expresie depășește în mod evident standardele fixate de jurnalismul de până atunci, devenind clar că acest *jurnalism intens* își aroga pe bună dreptate aptitudinile și vocația romanului; din toate punctele de vedere, criticii au putut desemna această operă drept un roman despre J.F. Kennedy. Cu suspans.

interfera cu sfera esteticului, plămădind catalizatorii și presiunile ideilor care aveau să modifice standardele literare, critice, afective, intelectuale, spirituale și psihologice. Complexitatea acestui fenomen nu poate fi pusă în evidență fără o anumită structurare a discernământului artistic, moral, cultural, filosofic și estetic: e ceea ce o distinge, astfel, pe Monica Lovinescu de alți cărturari și oameni de cultură. Departe de lumea americană, dar deplin familiarizată cu toată cultura ei, și conectată permanent la realitățile din Franța, din Uniunea Sovietică, din România și din restul țărilor Gulagului bolșevizat, Monica Lovinescu se familiarizase mai ales cu operele *en vogue* ale unui Ryszard Kapusckinski sau ale lui Timothy Garton Ash, de la care preia conceptul de *est-etică*, ce nu reprezintă însă decât o localizare a fenomenului mult mai amplu inițiat de maeștrii genului în Statele Unite, în Europa Occidentală, în societățile autentice democratice. Evoluțiile politice ale Războiului Rece, în diversele sale stadii și formate, creșterea amplitudinii mișcărilor hegemonice și scara globală a dezvoltării sferelor politice de influență prin cultură și prin propagandă, toate acestea au propulsat o energie mutagenă care a produs transformări notabile atât în culturile contemporane cât și în mecanismele creației – bazate pe adaptativitate și reactivitate la deteriorarea cvasigenerală a condiției umane sau a libertății; au apărut și s-au impus în mod accelerat forme noi de expresie, de poeză, plecând de la noul jurnalism, intens și chirurgical, până la literatura nonficțională, vie, testimonială, etică. O lume bulversată de carnagii și de teroare ideologică avea nevoie nu numai de evaziuni, ci și de oglinzi, secretându-și în mod firesc arta cea mai apropiată nevoilor ei: esteticul absolutizat devine desuet în Occidentul traversat de apologia genocidului, unde experimentalismul și manifestele, protestul, jurnalismul și jurnalele de autor preiau inițiativa, așa încât critica ajunge chiar să proclame supremația absolută a receptorilor de literatură, atunci când susține, la extrem, că *literatură este ceea ce fiecare cititor crede că este literatura*. Canonul, văzut ca o sumă de principii rigide generatoare de tehnici de scriere, e repudiat, în perioada când se exprimă Monica Lovinescu; mai mult, el e văzut

ca o temniță ce încătușează energia subminării, de care e plină societatea atât totalitară, cât și subterana ei, și prin care comunitățile rezistente sau disidente își croiesc drumul împotriva dictatorilor de tot felul, dar și împotriva politicilor care fac apologia terorismelor. Monica Lovinescu a gustat din plin atmosfera de epocă generată de intersecțiile manifestului, văzut ca *manifesto* autentic, și formele poeziei. Gustul abjurației, inițiat în Europa la 1581, în Utrecht, prin semnarea Tratatului care declară independența Țărilor de Jos față de regele Spaniei Filip al II-lea, deschide o Cutie a Pandorei, prin care, rând pe rând, diversele tipuri de manifeste politice urcă în conștiința lumii, în istoria mentalităților și a gândirii, influențând cultura, evoluțiile psihologice, sociologice și tipurile de sensibilitate civică și artistică umană. Va urma, în 1776, tot ca manifest de răsunet, Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii, care va modifica în timp, peste tot în lume, atât în Europa cât și în Asia sau în America de Sud, întreaga filosofie politică, precum și reevaluarea conceptelor despre libertate, inclusiv cele din speța literarității. La 1789, un nou manifest, anume Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, marchează victoria Revoluției Franceze și schimbarea majoră a percepțiilor juridice privind drepturile omului; investirea cu vizibilitate a cetățeanului activ versus cel pasiv și obedient, admis de societățile de până la acea dată, a impus o formă de conștiință civică nouă, necunoscută până atunci, fascinantă prin asumări, dar și imprevizibilă, adesea avangardistă și dinamitardă. Manifestele lui Simón Bolívar, la 1812, sau Sir Robert Peel, la 1834, alături de manifestul Declarației Sentimentelor, din 1848, sunt urmate de Manifestul Comunist, din 1848, al lui Marx și Engels, de Manifestul Anarhist de la 1850 al lui Anselme Bellegarrigue; urmează apoi Manifestul Umanist, la 1933, cel de al II-lea Manifest Umanist, din 1973, precum și Manifestul Umanismului și al Aspirațiilor sale, din 2003, ultimele trei manifeste reprezentând forme de elaborare a unor gândiri filosofice menite a obstacula excesele de putere, legitimările filosofice ale ascensiunii dictatorilor și fenomenelor totalitare, precum și aspirațiile hegemonice și manifestările

conștiinței extremiste. Revoluția Rusă stârnește drept răspuns, tot în 1905, Manifestul din Octombrie, prin care Țarul Nicolae al II-lea încearcă să stopeze mecanismele anarhice ale revoluției; Hitler își propagă influența prin efectele produse de manifestul personal, *Mein Kampf*, în 1925, iar în același an, Benedetto Croce publică Manifestul Intelectualilor Anti-fasciști; vâlvă fac și Manifestul Oxford, în 1947, sau Manifestul Libertarian de la 1973, al lui Murray Rothbard, culminând cu Manifestul Conservator intitulat *Libertate și Tiranie*, din 2009, al lui Mark Levin, și cu Manifestul Revoluției, din același an, al lui Ron Paul, ș.a.m.d., toate manifestele invocându-i parcă – prin năzuința lor de *a secreta* prin idei o lume mai bună –, pe greci care, primii, fac saltul de la tribalism la umanitarism¹. Monica Lovinescu este așezată, biografic și cronologic, în miezul acestei lumi de catastrofe, manifeste, ideologii și curente de gândire violentă, toate implicate în ceea ce Popper numea ingineriile utopice², mereu însoțite de prejudecata *pe cât de larg răspândită, pe atât de vulnerabilă: că experimentele sociale, pentru a se efectua în condiții realiste, trebuie să fie de «anvergură», să implice întreaga societate*³. Nu o dată, Monica Lovinescu a criticat aceste inginerii sociale și politice utopice, care *planificau rațional întreaga societate*, așa încât, deși descrise ca niște lumi teoretice ideale, produsul lor final, *omul nou*, avea să fie de fapt un om mutilat, vulnerabil, amputat. Manifestele politice și sociale au fost însoțite sau urmate de manifeste ale artei și ale creației, adevărate răzvrătiri împotriva mecanismelor absolutului dezumanizat, subversive în jurul canonului și împotriva esteticului vid sau a estetizării prin cruzimea amorală. Manifestul Futurist, de la 1909, al lui Marinetti, Manifestul de la 1913 al lui Luigi Russolo în chestiunea Artei zgomotelor, Manifestul Dada de la 1918 al lui Tzara, Manifestul Suprerealist de la 1924 al lui Breton, precum și alte manifeste poetice sau dogmatice ori antidogmatice, culminând

---

¹ Popper, K.R., *Societatea deschisă și dușmanii ei, Vraja lui Platon*, Vol. I, Editura Humanitas, București, 2005, p. 230.

² *Ibid.*, p. 219.

³ *Ibid.*, p. 219.

în 1996 cu Manifestul Transdisciplinarității al lui Basarab Nicolescu, toate aceste câteva exemple vorbesc despre nevoile de schimbare iminentă a rostului creației și sunt forme de efervescentă intelectuală și artistică ce aparțin unei epoci în care gândirea creativă este puternic afectată de spiritul politic al vremii, de radicalismele politice de tot felul și de accelerarea schimbării lumii¹. Monica Lovinescu este contemporană cu toate aceste forme, conjugate, de revoluție și de evoluție sistemică, adesea prin forțarea schemelor ingineresti sociale și utopice, și care se produc simultan la nivelul limbajelor, al tehnologiei, al gândirii filosofice și politice, al creației inclusiv al creației literare; autoarea meditează adesea, într-un registru analitic și critic foarte larg și argumentativ, la teza conform căreia *niciun scop nu poate justifica vreodată orice fel de mijloace*. Arendt-iană, Monica Lovinescu a repudiat, cu multă convingere, orice formă de abordare utopică prin inginerie utopică și prin inginerie socială, întâlnite în sfera gândirii politice, inclusiv absolutismele estetizante, precum autonomia esteticului, întâlnite în sfera literaturii și artei.

O armonioasă (și firească) întâlnire se produce în judecata critică și literară, sub presiunea timpului și a istoriei în care a trăit Monica Lovinescu; are loc, astfel, joncțiunea dintre paradigme ce păreau cândva ireconciliabile, semnalând deopotrivă o reacție umană de apărare și de supraviețuire împotriva regimurilor totalitare, proprie omului politic, gânditorului filosofic și cetățeanului, simultan prin apărarea existenței și a gândirii nearestate, dar și prin apărarea libertății de expresie a creației, proprii artistului, hermeneutului și creatorului. Literatura, în fond, nu poate fi redusă doar la paharul de plastic al istoriei măsluite ori înghițite abulic de un consumator voit decupat de la conexiunea sa naturală cu lumea. Bunăoară, după apariția, în 1991, a primei ediții a cărții *20 de ani în Siberia*, semnată de Anița Nandriș-Cudla², Monica Lovinescu spune răspicat: „după o asemenea carte, orice complex de inferioritate a noastră ca

---

¹ Virilio, Paul, *L'accident originel*, Éditions Galilée, Paris, 2005.

² Nandriș-Cudla, Anița, *20 de ani în Siberia – Amintiri din viață*, Editura Humanitas, 1991, 2012,

neam ar trebui să dispară”. Însăși Academia Română a adus o confirmare „oficială” a înaltei prețuiri, acordând Premiul „Lucian Blaga” pe anul 1992, poate pentru prima oară, unei țărănci – autoarea – care nu avea decât trei clase primare, însă posedă o perfectă conștiință literară fie și numai instinctuală, și, în același timp, o conștiință antitotalitară rară, precum și știința inefabilă a unificării celor două conștiințe, aducând, prin opera rezultată, una din contribuțiile cele mai strălucite în plan universal asupra exilului românesc siberian, „comparabilă cu scrierile lui Soljenițîn”, în opinia Monicăi Lovinescu.

În altă parte, însuși îndemnul Monicăi Lovinescu la meditația asupra literaturii și a rostului sciitorului – făcut în introducerea la *Unde scurte II*¹ – rămâne un capitol însemnat din istoria conștiinței culturale și literare moderne românești. El este egalat de acuratețea analizei și a mesajului surprinse de Paul Goma în eseuul său *Scriitorul și Puterea*²: acesta din urmă, după ce enunță răspicat importanța libertății, dar și a libertății de creație, pentru scriitori, arată cu degetul mecanismul necruțător al comunismului: „potrivit principului comunist «cine nu-i cu noi e împotriva noastră», ereticii au fost, sunt pedepsiți fără milă: interziși de publicare, scoși din starea civilă, închiși, expulzați. Fiindcă, pentru un regim comunist, arta în general, literatura în special, este un mijloc de propagandă, iar cine crede altceva trage consecințele”³. Mai târziu, în 2008, Aurel Sasu⁴ va reuși, la rândul lui, o remarcabilă sinteză, deopotrivă de istorie culturală și de lexicografie, în care a înregistrat și exemplificat „toate mutațiile semantice ale cuvintelor, subordonate, prin sanctificarea clișeului, prin sloganuri imperative și prin stereotipii ritualic actualizate, unui sub-sistem ideologic cu rol de subminare a gândirii și de compromitere a identității formelor de limbă...[...] arătând și

---

¹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 5-9.

² Goma, Paul, *Amnezia la români*, Editura Litera, București, 1992, pp. 9-12.

³ *Ibid.*

⁴ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

urmărind, în timp, proliferarea metastatică a nețărmuritei imaginații privind, vorba lui Caragiale, *viritalul progres*¹.

Spiritul rusesc este foarte prezent în paradigmele comunismului românesc prin variantele impuse de dogmatismele leniniste de import. Iar logistica aferentă ideologiei și limbii de lemn a fost transplantată sistemului românesc pentru a-l modifica, pentru a-l reprograma. În fond, observă Monica Lovinescu², „dogma rămâne de import și e prima în istoria țării care a încercat o siluire a spiritualității noastre. Turcii ne luau tribut, rușii ne-au vrut pe noi înșine tribut. Și continuăm să-l plătim – mai la fereală – atâta timp cât ne slujim de ideologia lor. Nicio «revoluție» imaginară nu poate schimba acest blestem”. România este singura țară din Estul Europei care, observă Monica Lovinescu, „a pus teroarea stalinistă între parantezele tăcerii”³ și în care *literatura nu s-a ocupat de stalinizare*. Puțini scriitorii români conturează în romanele lor personaje care să fi trecut prin închisorile *obsedantului deceniu* sau care *să pomenească de colectivizare și de non-sensurile legilor*: majoritatea evadează prin ficțiune către o versiune epurată de cheia și de tensiunea ori de raporturile conflictogene dintre individ și Putere; relația dintre individ și lumea stalinizată e un subiect delicat, deși traumatic, pentru scriitorul român. Monica Lovinescu remarcă nu numai evazivitatea literaturii române în chestiunea asumării unei conspirații a tăcerii, ci și natura conștiinței care se sustrage percepției de profunzime a subteranelor totalitarismului. În acest sens, merită citată observația autoarei, conform căreia „România este una din rarele țări cu regim comunist în care intelectualitatea nu s-a transformat în «intelighenția». Dăm acestui termen din urmă sensul lui inițial de *elită a spiritului*, care devine și o *elită a curajului civic*. Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Rusia au cunoscut această acțiune a intelighenției care, punând în discuție crimele epocii staliniste, a pornit contestarea de jos în sus,

---

¹ Ibid., p. 6.

² Lovinescu, Monica, *Unde scurte*, Editura Humanitas, București, 1990, *Cuvânt înainte* scris în 1990, p. 9.

³ Ibid., p. 9.

transformând-o în zvârcoliri și luptă. Totul a început de fiecare dată prin mărturia unui supraviețuitor, prin revelații asupra lagărelor, proceselor, închisorilor”.¹ La scriitorii români, autismul față de lumea concentraționară stalinistă a fost aproape total: „din teroare s-a trecut la literatură”, observă laconic Monica Lovinescu acest fenomen de rară neparticipare a individului și a conștiinței sale la un mecanism al terorii publice². E un aspect care ar putea face obiectul unui veritabil tratat de complicitate cu răul și de schizoidie totală, prin cecitate morală și afazie etică, poate chiar de paralizie generală localizat în câmpul cel mai omenesc al minții umane. Lipsa de empatie și de asumare a unui feed-back, neintrarea în rezonanță cu o paradigmă estetică ce asumă integral, și nu selectiv, lumea care a monopolizat „mai bine de douăzeci de ani *obsedantul deceniu* românesc” nu pare a fi alocabilă, la rigoare, „procustianismului moral-ideologic”³, cum i se pare lui Paul Cernat, ci mai degrabă unei complexe evoluții, care include și o mutație culturală, și asumarea unui viciu antropologic, și o dezvoltare caracteriopată a psihismului auctorial integrat în logica unei patologii ce ține de spălarea creierului și de tentativele de modificare a istoriei civilizației. Drept argument ar sta tocmai faptul că această trădare a esteticii prin evazionism etic radical se produce numai la români, sub totalitarismul impus de Uniunea Sovietică, nu și la celelalte literaturi din Est. Forma de mutism adoptată de majoritatea scriitorilor români față de teme de supraviețuirii în sânul unei distopii staliniste perfecte pare să fie o negare a însăși realității, deci o devianță: așadar nu numai prin supremația esteticului vorbește opera literară construită prin delegitimarea cvasitotală a multitudinii de stimuli malefici din lumea totalitară, cât mai ales printr-o *complicare* a esteticului, agravată prin reduționism, prin refuzul realității și prin respingerea schemelor conștiinței; consecințele directe vizează o îngustare a câmpului literaturii

---

¹ *Ibid.*, p. 9.

² *Ibid.*, p. 9.

³ Cernat, Paul, *Iluziile revizionismului est-etic*, în *Observator cultural*, nr. 539 din 27 august 2010 și, respectiv, nr. 540 din 3 septembrie 2010.

și o falsificare a misiunii scriitorului. Conform lui Eco, *pentru a te apropia de literatură, trebuie să închei un pact ficțional*, dar nu trebuie uitată nici convenția lui Bloom privind capacitatea *memoriei riguroase de a fi literatură, dincolo de spațiul ficțional*. În această problemă, Monica Lovinescu și Paul Cernat pleacă de la premise identice, însă concluziile lor se îndepărtează prea mult una de cealaltă, când de fapt este vorba doar de un semiton care îi desparte: acesta va fi desigur regăsit, cândva, înveșmântat cu întreaga sa amplasare de coloratură pentru tânăra cultură românească, abia când logica politicului imediat va înceta să opereze asupra artei cu presiuni de modificare a teoriei, a istoriei naționale, a criteriilor valorice sau a taxinomiilor literare. Nu ni se pare că asumpțiile est-etice ale Monicăi Lovinescu țin de o *exorcizare terapeutică* sau de un *revizionism propriu-zis*¹, întâlnit în cadrul *scindării politice postdecembriste dintre apărătorii moștenirii critice lovinesciene (cu precizarea că fiecare tabără recuperează altceva)*, fenomen despre care vorbește Paul Cernat, dar nici de o *rinocerizare în condiții de libertate*, enunțată de Nicoleta Sălcudeanu² – mutații care chipurile ar amenința literatura română și pe scriitorii ei –, cât de un atipic, dar benefic, profetism cultural asumat de Monica Lovinescu: ni se pare că aceasta atrage atenția supra imaturității literaturii și culturii noastre contemporane și că vestește un stadiu istoric viitor ce va asuma, cu drepturi depline, și literatura românească a exilului născută în timpul Războiului Rece. Abia când conștiința istorică și literară a celor două Români, de dincoace și de dincolo de Cortina de Fier, se vor unifica printr-un proces de acceptare și de vizibilitate reciproc asumată, și abia când cele două se vor elibera de incongruențele ce dezbină tânăra civilizație românească modernă – aflată încă sub presiunea stadiilor incipiente –, se va atinge și un grad de toleranță acceptabil față de esența est-eticii. În fond, este vorba despre un viitor nu prea îndepărtat, când acel Est refractar la modernitate – la care se referă această

---

¹ *Ibid.*

² Sălcudeanu, Nicoleta, *A cincea posteritate a lui E. Lovinescu*, în *Revista Cultura*, nr. 333 din 21.07.2011.

direcție teoretică – se va fi vindecat de *teama de celălalt*, de anxietatea resimțită drept culpabilitate subterană în fața fratelui geamăn, și nu va mai crede că întâlnirea (și confruntarea) cu acesta reprezintă o revizuire, deci o amenințare, cât o aliniere la conceptele literaturii universale și la regăsirea fratelui pierdut, a valorii irosite (prin intercalarea unor false teme), a armoniei matriceale *ab initio* – unificatoare prin diversitate, și nu discriminativă prin uniformizare.

Închisori și ospicii, colivii și ecouri: *monopolul asupra opiniei* – Acasă în țară și acasă în exil – Posteritățile contemporane și dușmanii fabricați – Anularea realității din stup – Teratologie, limbă de lemn și limbă natală

Asumpțiile est-etice ale Monicăi Lovinescu au părut nu o dată, unor detractori ai săi, drept ceea ce, mult mai târziu, Mircea Martin asumase¹ – în legătură cu rolul criticului literar (alocându-le și valoarea de *beoșisme*) –, drept tendințe *de a controla și de a produce opinie*. Urmărind, însă, traseul de idei al scriitoarei, temele sale critice, itinerariul biografic și auctorial, devine mai nuanțat adevărul că, mai întâi, lumea misogină românească i-a refuzat femeii ceea ce nu acceptă decât ca apanaj exclusivist al masculinității, anume acea „luciditate care nu înseamnă distanță, ci implicare”². Iar în al doilea rând, o majoritate copleșitoare considera că, anume, *clanul Lovinescu* trebuia dus mai departe numai de tatăl autoarei; aceasta s-a văzut pusă dintr-o dată într-o delicată situație de a-și concura propriul tată în chestiunea celebrității, a notorietății critice și a legitimității. Nu în ultimul rând, apartenența sa la exilul anticeaușist și

---

¹ Martin, Mircea, *Singura critică*, Editura Cartea Românească, București, 2006, pp. 281-284.

² *Ibid.*, p. 281.

anticomunist o plasa pe Monica Lovinescu, în raport cu forța curentului dominant protocronist și naționalist, într-o categorie nu prea numeroasă și care a fost sistematic repudiată de cultura oficială. Această presiune de negare a drepturilor reprezentanților diasporei de a se implica activ în gestionarea (și) de la distanță a opiniilor și a mentalităților din țară a durat mai bine de cinci decenii. Continuă și azi. Era, de aceea, mult contestată public legitimitatea vârfurilor exilului de a analiza sau de a critica ori doar de a se exprima în chestiunea evoluției fenomenului românesc. Pe de altă parte, în ciuda repudierii oficiale, Monica Lovinescu rămăsese fidelă școlii de critică reprezentată de E. Lovinescu; iar deloc lipsit de importanță este și detaliul conform căruia, în virtutea realității istorice, Monica Lovinescu a început să se exprime critic, din exil, în perioada când *noua structură politică se impunea în România după august 1944, iar acea perioadă nefastă de stalinizare punea punct unei evoluții literare fără precedent*¹, care a definit România de până la ea, când cultura românească se aflase „într-unul dintre cele mai avansate stadii ale sale. Cu excepția generației maioresciene (marii clasici) și a scriitorilor care s-au afirmat în primele două decenii ale sec. XX, aproape toți scriitorii interbelici erau încă trăitori” iar bătălia în țară se dădea între «literatura nouă», *adică literatura angajată politic, și literatura neangajată politic*. De o literatură de contestare asumată public nici nu putea fi vorba în contextul stalinizării, iar cea din exil – anticomunistă –, era privită ca fiind cea mai dușmănoasă, fiind prin urmare cenzurată de sistemul totalitar prin folosirea de metode radicale. În țară, „adeptii literaturii angajate – cei care au pledat pentru necesitatea literaturii sociale – au fost mult mai mulți decât cei care apărau libertatea de inspirație și orientare literară, inclusiv pentru literatura eului, evazionistă, ermetică, livrescă etc.”² Monica Lovinescu era la curent cu toate bătăliile care se dădeau în România pentru suprimarea prin propagandă a libertăților democratice și pentru înlăturarea

---

¹ Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea Românească, București, 2005, p. 7.

² *Ibid.*, pp. 7-14.

lunii vechi; sunt cunoscute cele patru dezbateri crâncene, duse în lumea literară românească și prin campanii de presă¹, care au avut menirea *de a impune noua ordine culturală și noul rol al scriitorului în statul dominației proletare*. Contextul istoric și politic este teribil, consecințele nu sunt mai prejos. Momentul e nefast pentru literatură și cultură, și e compus din controverse care *se intersectează, coexistă, precumpănesc prin rotație*, ducând la cristalizarea unei epoci *foarte divergente, dinamice și trepidante*, precum și a unui *climat literar învrăjbit*. Aceasta e perioada când teoriile lui Mark Lilla își găsesc climatul cel mai fertil de a funcționa: e o epocă dominată de *evenimente care prilejuiesc extraordinara etalare de filotiranie intelectuală*². Dar a fost vorba despre o perioadă nefastă, din acelea despre care Tocqueville ar fi spus, cu siguranță, că e formată dintr-un abis în care *trecutul nu mai luminează viitorul iar spiritul își croiește drum prin beznă*. Cele patru dezbateri din epoca de impunere a *omului nou* – la care Monica Lovinescu asistă în țară, mai apoi din exil – debutează³, după cum se știe, cu *o campanie de epurări și demascări* (1944-1945); coexistând parțial cu aceasta, apoi înlocuind-o, are loc *înfruntarea dintre adepții «literaturii noi» (angajată politic, pentru «masse») și susținătorii literaturii neangajate, numită generic «literatura turnului de fildeș»*⁴. Aceștia din urmă sunt o minoritate față de majoritatea scriitorilor, care nu contestă o angajare oficială; așa *puțini cum sunt* (Al. Philippide, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Arghezi, C. Tonegaru, Tudor Teodorescu-Braniște), cei din turnul de fildeș încearcă să atragă atenția asupra marilor pericole, care țin de *îngustarea teritoriului literar prin reducerea la cel social*, și au apărut *varietatea formelor creatoare și libertatea de inspirație, inclusiv orientarea spre teme ne-sociale, spre literatura intimistă, evazionistă*,

---

¹ *Ibid.*, pp. 11-14.

² Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005, p. 236.

³ Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea Românească, București, 2005, p. 11

⁴ *Ibid.*, p. 11

*fantastică etc., în funcție de sensibilitatea și preferința estetică*¹. Simultan, demarează – inițiată de ziarul țărănist Dreptatea – și o etapă a procurorilor politici care inițiază dezbaterea *privind «trădarea intelectualilor», adică a relației creatorilor cu politica (pe fondul părăsirii sau aservirii misiunii specifice)*, cu trimitere spre implicarea directă în alegeri a unor personalități marcante pe listele Frontului Național Democratic, precum și în structurile guvernamentale. Înviniuirile de *trădare, ploconire comunistă, pecerizare, pierdere a libertății* înnesc pagina de ziar și pătează reputații². O altă campanie care a făcut vâlvă și care e susținută de scriitorii și publiciștii vremii, între 1946-1947, și care *privește tot conținutul noii culturi (implicit al literaturii), e așa-numita «criză a culturii»*³; pentru actanții criziști, această criză a culturii *însemna vasalizare, comunizare, dirijism ideologic, statalizare, tirania politicului, așadar un grav atentat la independența și condiționarea estetică a artei*. A mai existat și *campania împotriva decadentismului*⁴, acesta din urmă fiind „un concept larg, care viza literatura ne-socială, evazionistă, considerată anti-progresistă – de fapt, întreaga literatură modernistă, tradiționalistă, simbolistă, naturalistă etc.”; această campanie s-a desfășurat în anii 1947-1948 (de către *Contemporanul*, cea mai influentă revistă culturală a vremii – în direcția ideologizării). Ea va aduce aportul decisiv la „asănarea” interiorului literar, făcând loc noului model de sorginte sovietică: realismul socialist”.

Monica Lovinescu recepționa toate aceste „inovații” de climat și de curs al literaturii cu luciditate moderată de tinerețe, dar ca pe lovituri date bunului simț estetic și moral. Lecturile și experiențele culturale pe care începuse să le parcurgă masiv în exil îi aduceau o

---

¹ *Ibid.*, p. 11.

² *Ibid.*, p. 11-12. Frecvent, era folosit de Carandino sau Coposu – pentru contestarea colaboraționismului cu comuniștii – argumentul conform căruia „omul de cultură este prin definiție omul liber; și cel mai izolat este și cel mai liber. Statul constrânge”.

³ *Ibid.*, p. 12;

⁴ *Ibid.*, p. 12;

perspectivă panoramată asupra modificărilor de fond care aveau loc în România, și care însoțeau campaniile literare; căci ochiul avizat începea să observe cum *conținutul ideologiei literare a momentului respectiv nu se rezuma numai la aceste dezbateri și controverse; în paralel are loc o asiduă campanie de atragere a scriitorilor spre «literatura nouă», socială și combativă, atât prin publicarea ei, cât și prin cronici literare încurajatoare, prin înmulțirea fără precedent a articolelor de adeziune la noua formulă literară, prin lozinci mobilizatoare, bunăoară cea tipărită în Revista literară (1947, passim), condusă de Miron Radu Paraschivescu: «scriitori, faceți din carte unelte de muncă și arme de luptă»¹. Răul legat de pierderea libertății avansa lent și sigur, cu obstinația pe care politicul ce monopoliza lumea românească se instala peste tot la putere. Monica Lovinescu era unul dintre martorii lucizi la aplicarea întocmai, în România, după modelul Uniunii Sovietice, a mecanismului care strivea curajul oamenilor, cu atât mai mult al scriitorilor, de a resimți libertatea ca pe un drept. Invidios, acest mecanism anihila voința și pervertea conștiințele. Procesul de substituire este descris adesea de autoare în *Jurnale* în spiritul tezelor Hannei Arendt², atunci când pune problema falsei percepții a *coincidenței dintre politică și libertate* pe care o au unii gânditori. „Or, apariția totalitarismului, pretenția sa de a subordona toate sferile vieții cerințelor politicii și nerecunoașterea consecventă de către el a drepturilor civile, în special a dreptului la viață privată și a dreptului la libertate față de politică, ne face să ne îndoim nu numai de coincidența politicii cu libertatea ci și de însăși compatibilitatea lor”³. Monica Lovinescu ar fi avut, în cheie arendt-iană, aceleași frământări: *Suntem înclinați să credem că libertatea începe unde sfârșește politica deoarece am văzut că libertatea a dispărut acolo unde așa-numitele considerații politice au nesocotit orice altceva*. La urma urmei, spunea Hannah Arendt, *crezul liberal nu a fost «cu cât**

---

¹ *Ibid.*, p. 12

² Arendt, Hannah, *Între trecut și viitor – Opt exerciții de gândire politică*, Editura Antet, Filipeștii de Pădure, 1997; p. 157.

³ *Ibid.*, p. 157.

mai puțină politică, cu atât mai multă libertate?» Nu este, oare, adevărat că domeniul rămas libertății este mai mare cu cât spațiul ocupat de politic este mai mic? Or, în România care se staliniza în acei ani, politicul devenise totul. Scriitorii liberi, aproape nimic, la fel ca și libertatea.

Pierderea libertății scriitorilor români în cursul anilor 1944-1948 se derula nu numai sub presiunea subordonării politice totale prin retorica celor câteva campanii deja amintite, dar și grație exercițiului politic *de succes* soldat cu instituționalizarea ideologică și a vieții artistice¹; începută din 1945, *la comanda unei mega-structuri (calchiată la ordin după model sovietic) această instituționalizare și centralizare se intensifică după 1947, prin crearea Uniunii Sindicatelor de Artiști, Scriitori și Ziarști (USASZ). Era vorba de o sindicalizare mascată, deoarece sub aparența unei democrații culturale, se făcea cea mai pură politică de partid (comunist, unic, partid-stat) în arte. Momentul decisiv de instituire oficială a literaturii (și culturii) politizate, ca și semnalul pentru începerea înlăturărilor tacite și al prigoanei prin vehemente procese de presă, a scriitorilor exponențiali, îl reprezintă Congresul USASZ din 18-19 octombrie 1947: deja trecuseră trei ani de intensă muncă de recrutare, convingere și atragere a scriitorilor români ce nu se lăsau aliniați, iar împotriva lor, cu migală, cu teroare și cu înmiiță eficiență, se planificau acum gradele de persecuție. În ianuarie 1948, încep procesele și prigoana. Anul 1948 a fost *dramatic* și în cursul lui s-a desăvârșit *etatizarea culturii românești*². Monica Lovinescu se afla deja la Paris, de aproape un an de zile, din septembrie 1947. Cu uluire, dar și cu o tragică duminire asupra inexorabilei evoluții, pe diverse canale oficiale și neoficiale, afla știri despre procesul care avea loc în România, proces de instalare a dominației sovietice și a dictaturii comuniste (1947-1955)³. Situația*

---

¹ Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea Românească, București, 2005, p. 13.

² *Ibid.*, p. 13.

³ Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 2006, pp. 83-135.

internațională nu era roză, iar informările despre evoluția acesteia se aflau mult mai la îndemâna Monicăi Lovinescu, interesată de orice evoluție în acest sens, mai ales dacă viza și România. Este foarte posibil ca fiica lui E. Lovinescu să fi preluat chiar de la tatăl ei maniera aceasta de a contextualiza transcultural și europocentric cultura românească: lecțiile luate pe viu de fiică prin participarea alături de adulți la dezbaterile culturale, literare și politice care aveau loc la Cenaclul Sburătorul (până la dispariția fizică a tatălui), precum și, pe de altă parte, lecția urmată de fiică după lectura Agendelor *Sburătorul*¹ ale tatălui, au format un stil riguros. Monica Lovinescu e atentă la tipurile de dezbateri publice apărute în Europa după Conferința de la Postdam și receptează cu îngrijorare *divergențele asupra naturii regimurilor care urmau se stabilească în Europa Răsăriteană și în privința rolului forțelor de ocupație ale Armatei Roșii*². La Postdam, Alianții din timpul războiului tribulasera asupra destinului Germaniei, hotărând ca ea să rămână o entitate administrată de Comisia de Control, cuprinzând șefii celor patru zone în care Germania fusese împărțită din rațiuni administrative³. Ulterior divergențele privind rațiunile funcționării economice se ascut, astfel încât Marea Britanie și Statele Unite își unesc zonele în ianuarie 1947, iar Stalin își înființează și el, în mai, o autoritate economică separată în zona sovietică, *ceea ce duce la apariția Germaniei Occidentale din zona de ocupație britanică și franceză, și a Germaniei Răsăritene din zona de ocupație sovietică*. În fond, avea loc o bruscă schimbare a realității post-belice: *obiectivul comun, care îi unise pe aliați în timpul războiului, se prăbușea acum, dar acest proces va continua încă doi ani, timp în care*

---

¹ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

² Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 2006, pp. 83-135;

³ *Ibid.*, p. 84.

*relațiile interaliatate au fluctuat*¹. Nutrind în secret visul de a stăpâni, cu timpul, toată Europa mergând până la Atlantic, și de a nu se opri doar la influența asupra Germaniei postbelice, Stalin nu adoptă Planul Marshall (mai 1947), ci își elaborează o strategie bazată pe extinderea principiului dominației proprii și de esență totalitară: *este preocupat de accelerarea consolidării sferei sovietice din Europa de Est, prin constituirea Cominformului (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești), în septembrie 1947, cu scopul de a dirija politica partidelor comuniste din Europa și pentru a pune capăt ultimelor ambiguități din Europa Centrală, prin dobândirea controlului asupra Cehoslovaciei în februarie 1948*². Sub avalanșa de vești și de scrieri, de articole și de emisiuni, de jurnale de război sau de comunicate politice și de texte literare, se producea acumularea și masa critică prin care Monica Lovinescu lua în stăpânire din mediile jurnalistice și literare occidentale și rusești informațiile privind istoria accelerată a stalinizării Estului Europei și nașterea Războiului Rece³. O realitate bine încheagată – care fusese definită până nu demult

---

¹ *Ibid.*, p. 84. Monica Lovinescu e la curent, la Paris, pe filiera jurnalistică și cea literară, cu evoluțiile atitudinilor lui Stalin față de Europa: „Ocuparea de către Stalin a Europei Răsăritene și refuzul său de a slăbi controlul sovietic asupra acesteia au modelat politica externă americană și britanică după cel de al doilea război mondial. Țelurile lui Stalin în privința Europei au fost în modul cel mai spectaculos demonstrate prin atitudinea sa față de Planul Marshall, gândit de Statele Unite ca un program uriaș pentru ajutorarea procesului de refacere a economiilor zdruncinate ale Europei. Ajutorul prevăzut de acest plan era menit să fie aplicabil «peste tot la vest de Asia». Stalin l-a respins, motivând că îi primejduia propria stăpânire asupra Europei «sale», pe care, până atunci, Aliații occidentali o încuviințaseră”.

² *Ibid.*, pp. 84-85.

³ *Ibid.*, pp. 85. Războiul Rece este receptat de Monica Lovinescu și de exilul românesc prin resurse de informații credibile și nedенaturate. După ce fuseseră un timp în dialog datorită prezenței lui Hitler, diplomațiile și mediile militare sovietice, respectiv, americane, se despart. Astfel, „intransigența sovietică din acea perioadă a provocat, începând din 1948, o reacție americană exprimată în termenii doctrinei «îndiguirii», menită să sprijine o politică de limitare a expansiunii sovietice, prin trasarea unei linii geopolitice din Europa de Nord până în Europa de Sud-Est și din Orientul Mijlociu până în Asia de Sud și Asia Răsăriteană și prin

de viața simplă și decentă a scriitoarei în România, în familia distinsului ideolog liberal și critic literar E. Lovinescu, apoi de plecarea ei cu bursa franceză de la Paris, de asumarea exilului, dar și de asumarea destinului de disident anticomunist – era substituită, în cursul anilor 1947-1948, conform unui scenariu politic transcontinental și militar, de o altă realitate, cu totul nouă, bipolară, agregată sub presiunea ivită la înfruntarea forțelor democratice cu cele totalitare. La finele celui de al doilea război mondial, amenințarea lui Hitler încetase, dar locul acestuia din urmă în efigia totalitară ce pândea Europa și lumea e luat de Stalin. Nașterea stalinismului, din incertitudini hegemonice, din utopii și din plăsmuiri ideologice, i se relevă Monicăi Lovinescu la fel cum i se revela stalinismul – aïdoma unui decor teatral ce acaparează încetul cu încetul toată perspectiva europeană –, și cam în aceeași perioadă, lui Orwell¹, care se afla în Spania, înrolat în războiul civil: „cert este că Orwell are, în Spania, o revelație a cărei amărăciune îl va însoți până la moarte. Nu e însă aceea a unei boli fizice, ci a unui flagel de cu totul alte proporții care se întinde peste o întreagă epocă, o denaturează, amenință ființa umană în integritatea ei: stalinismul”. La fel ca în Uniunea Sovietică, suprimarea libertăților cetățenești în Spania, percepută și descrisă de Orwell, sau mai târziu în România, descrisă de Monica Lovinescu, avea similitudini incontestabile. Stalinismul venea peste sutele de milioane de europeni ca o sursă utopică politică standardizată deja prin intermediul instituțiilor și mecanismelor comunicării mondiale²: „În Spania, poliția secretă profită de războiul civil

---

crearea unor «situații de forță» bazate pe capacitatea de contracarare a Statelor Unite. «Îndiguirea» a acceptat ca un dat competiția postbelică dintre Statele Unite și Marea Britanie, pe de o parte, și Uniunea Sovietică, pe de altă parte. Ca atare, Statele Unite au stabilit baze militare în întreaga lume, în special de-a lungul granițelor Uniunii Sovietice, și a încheiat alianțe militare cu peste 40 de state. Alianța din timpul războiului se destrămasese în mod clar și începea să apară Războiul Rece”.

¹ Lovinescu, Monica, *Unde Scurte I*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 137-138.

² *Ibid.*

pentru a lichida pe «rătăciții» comunismului, pe revoluționarii care refuză să mai facă din Moscova o Mecă, pe anarhiști, pe troțkiști, pe disidenți, lichidarea la Barcelona a P.O.U.M. – ului a rămas în toate memoriile, G.P.U.-ul își alege victimele la stânga. Orwell, deși om de stânga el însuși, care era nutrit ca mai toată stânga intelectuală a epocii, cu iluzii și himere, descoperă în Spania realitatea. De atunci și până la moarte, această revelație va constitui principala lui obsesie”¹. În același timp în care ocupa, prin revelații subtile, câmpurile conștiințelor oamenilor lucizi, ca Orwell sau ca Monica Lovinescu, stalinismul acoperea și România profundă cu un giulgiu, transformând oamenii liberi în mutanți sau cadavre. Uniunea Sovietică era deja metamorfozată sub acțiunea acestui curent ce îi satisfăcea doar orgoliile de mare putere, dar nu și nevoile reale ale rațiunilor omenești, iar Europa amenințată mai mult sau mai puțin voalat, după modelul din romanul *1984* al lui Orwell². La fel ca toți refugiații politici români și ca toți disidenții aruncați în exil de marasmul istoriei staliniste a acelor ani, la fel ca toți alungații din toate țările Estului, și Monica Lovinescu se întreba: „Cum a putut să știe

---

¹ *Ibid.* Se cuvine a arăta acum cele câteva zvârcoliri prin care Orwell a încercat să se rupă de aceste obsesii, așa cum le descrie Monica Lovinescu: „Orwell scrie mai întâi *Ferma animalelor*, unde lupta lui Stalin împotriva lui Troțki este relatată la modul transparent, la adăpostul fabulei și în tradiția lui Swift. Transpunerea în lumea animalelor nu este o soluție, tragedia din universul comunist stând tocmai în desfigurarea condiției umane. O fabulă acidă, dar numai o fabulă, *Ferma animalelor* putea fi încă citită cu surâsul pe buze.[...] La lumina evenimentelor trăite în Spania, Orwell descifrează tot ce se va petrece apoi, în războiul pentru ocuparea de către sovietici a unei jumătăți din Europa, prin exportarea Procesului pe scenele Europei Răsăritene. Între timp, Orwell a devenit directorul săptămânalului laburist *The Tribune* (1943), apoi în 1945 va fi trimisul special al lui *Observer* în Franța și Germania. În acești ani, el scrie romanul *1984*”.

² *Ibid.* Merită menționată excelenta privire pe care Monica Lovinescu o aruncă asupra romanului *1984*: „Aparent, este un roman de anticipație, o utopie negativă. Privește viitorul, prevestește ce-ar putea deveni acest viitor. De fapt, *1984* rămâne oglinda cea mai exactă a stalinismului, a prezentului pentru Orwell, atunci când scria, a trecutului, acum, pentru noi, când îl recitim. Peste detalii, peste situații geografice, el ne redă acea realitate precisă”.

Orwell, care n-a trecut niciodată Oblonul de fier, că acesta a fost regimul sub care am trăit? Că aceasta era culoarea aerului pe care îl respirăm? Că acesta era gestul cu care ne feream de ziduri, zidurile care aveau urechi, zidurile trădătoare? Că ajunsese să ne fie frică de noi înșine? Că devenisem propria noastră cenzură, propriul nostru paznic și propriul nostru procuror? Mereu. Până și în somn. Cum a putut Orwell să cunoască atât de bine, fără a fi trecut prin ea, celula noastră de condamnați, nu la moarte, ci la desființarea, fibră cu fibră, gând cu gând, vorbă cu vorbă?” Această întrebare în legătură cu 1984 și-o puseseră toți primii refugiați din Est¹.

Acest determinism stalinist nu a făcut obiectul niciunei strategii care să poată fi evitată de România, dimpotrivă distopia a învins. Popasul făcut asupra mecanismelor și conjuncturilor ei are menirea de a lămuri, dacă mai era necesar, de ce crearea statului totalitar român – prin cumulul de inițiative prin care Partidul Comunist Român a angajat total societatea românească în starea de obediență față de Uniunea Sovietică – nu a lăsat loc niciunei alternative²: „totul s-a realizat prin intermediul sistemului politic, al sindicatelor și al sistemului de învățământ”. Cultura (incluzând lumea literară, muzicală, a artiștilor plastici sau a slujitorii cultelor) era considerată o funcție a Propagandei și a fost subordonată total³. Cineva în epocă își dorea ca această cultură națională să devină *o imensă uzină*⁴, acesta fiind clișeul gândirii oficiale, repetat cu obstinație pe toate canalele publice. Așa se face că puținii rezistenți care ridicau glasul sau emiteau teorii contrare curentului public rămâneau singuri, erau marginalizați, erau ostracizați și acuzați chiar de breasla literară – suspect de solidară cu inamicul public al conștiințelor libere –, apoi supuși campaniilor de presă, celor de linșaj mediatic comis de jurnaliștii

---

¹ *Ibid.*

² Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 2006, p. 85.

³ Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea românească, p. 13.

⁴ *Ibid.*

oficiali, în cele din urmă eliminați de *stupul* harnic în macerarea intrusului prin sterilizarea și mumifierea conștiinței sale la chemarea armatei de „procurori literari, politrucii, scriitorii laudați, congrese, organizații profesionale și sindicate”¹, toate subordonate partidului comunist. Anul 1948 în România a reprezentat anul etatizării culturii românești. În jurnalele sale și de la Radio Europa Liberă, Monica Lovinescu a comentat neîncetat această istorie socială și culturală dramatică și accelerată, care a proclamat în următorii anii proletcultismul și realismul socialist ca forme de artă a elitelor vremii²; autoarea nu s-a ferit de tentația abordării istoriei atât în cheie politică, precum și în cheie filologică. Pentru autoare, a fost întotdeauna important să afirme libertatea; iar în cazul pierderii libertății

---

¹ *Ibid.*

² Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism, 1949-1951, Întemeietori și capodopere*, Editura Cartea românească, București, 2007; p. 511-513; cele două curente literare specifice țărilor totalitare comuniste – proletcultismul și realismul socialist – sunt analizate cu acribie de Ana Selejan în postdecembrism, dar Monica Lovinescu descriese mult mai devreme, de la microfonul Europei Libere, ravagiile acestor forme de artă cu tendință, ca și distincția dintre ele, loc în care cele două autoare se întâlnesc: „ambele curente au debutat și s-au dezvoltat în URSS de unde au fost impuse. Cu aprobarea și susținerea locală a statelor socialiste din Estul Europei, care în gereal urmau modelul sovietic în toate sferele existenței: agricultură, industrie, viață socială și culturală”. În țările estice, bineînțeles și România, politizarea discursului literar începe în 1948, odată cu instalarea „realismului socialist” ca unică *metodă de creație*. Au existat diferențe între cele două, diferențe care tind – în mod nedrept – să fie anulate astăzi, ca și în anii dezghețului, când, prin spălarea creierului autorii culpabili încercau să-și ștergă trecutul: proletcultismul proclama și cultiva doar cultura proletariatului după ce afirmase că rupea total cu tradiția literară anterioară, în timp ce realismul socialist asumă că a preluat din tradiția literară „elementul progresist”, „revoluționar”, „de stânga”, „realismul critic”. Altă deosebire este că proletcultismul nu a acceptat conducerea literaturii de către partid, în timp ce realismul socialist a făcut din acest deziderat un principiu obligatoriu, călăuzitor, iar prin această partinitate a devenit primul curent literar oficial, de stat, având, ca orice curent, un program estetic, o durată (cam 15 ani), opere și scriitori reprezentativi și numeroși. Epoca a avut criticii săi, care au profesat critica marxistă normativă și de serviciu, impunând și înrolând scriitorii într-un front „larg și combativ” al „metodei metodelor”: realismul socialist.

să denunțe iar și iar mecanismele care au confiscat și etatizat logosul și celelalte entități de bază ale literelor și artelor¹. Mai târziu, ochiul mai rece al arhivelor și al perspectivei unor analiști vindecați de temperatura pasională din post comunism așeza istoria în conservarea și temperarea de care au nevoie adevărul și discursul științific. Cu toții observă rolul imens jucat în cursul stalinizării (și după) de presa oficială: stilul „violent, pamfletar, demonizant, sarcastic, ironic etc.” al celor mai multe articole din presa vremii (atât anii 40-50 cât și cei ceaușiști) se regăsește și în anii de după 1989²: *spectacolul continuă neîntrerupt*, observă bunăoară Argezi (a cărui operă fusese desființată, ca și opera altor scriitori, de Sorin Toma, prin pamfletul său intitulat *Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei*, și publicat între 5 și 10 ianuarie 1948 în *Scânteia*), în chestiunea vehemenței totalitare. Critica literară marxistă și presa literară a vremii practica o îndochinare agresivă, în ordinea identificării libertății de gândire și de expresie cu așa zisele atitudini dușmănoase față de regim³: *și cine sunt dușmanii, permanenți dușmani identificați de critica marxistă, care atentează la puritatea și specificul realist-socialist al «producției literare», subminându-i emoția și militantismul ideologic? Ei sunt, cu toții, rămășițe burgheze. Sunt rezultatul necunoașterii realității, al neadâncirii învățăturii marxist-leniniste, al lipsei spiritului de partid, al alunecării pe poziții primejdioase, al lipsei de unitate între tipic și individual (Lucian Raicu⁴)*. Fisurile de educație și de îndochinare comunistă erau judecate critic și desemnate într-o terminologie proprie: *lozincardism, schematism, platitudine, monotonie, formalism, proletcultism, individualism respingător, atitudine contemplativă, insuficientă*

---

¹ Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism, 1949-1951, Întemeietori și capodopere*, Editura Cartea românească, București, 2007; p. 511-513.

² Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea românească, p. 14.

³ Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism, 1952-1953: Bătălii pe frontul literar*, Editura Cartea românească, 2008; pp. 5-12.

⁴ Apud. Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism, 1952-1953: Bătălii pe frontul literar*, Editura Cartea românească, 2008; p. 7.

tipizare, spirit împăciuatorist (căci bunilor comuniști din literatură li se cerea să fie combativi), imagine ștearsă, inofensivă a dușmanului de clasă, idilism, reflectare palidă a realității, a eroului pozitiv etc.¹ Această viziune sacadată terminologică întărea mentalitatea comunistă și dezvolta la rigoare o *manieră de acțiune*. *Lumea în jos, lumea pe dos*, cum avea să exclame de atâtea ori Monica Lovinescu. La fel cum, dincolo de clișeele propagandei, surveneau malformațiile eticului, cu smuceala fripturistă, fierberea traseistă, retorica populistă găunoasă, lipsa de respect față de interesul real al alegătorului român, precum și politicianismul histeroid, toate sunt teme identificate și de Caragiale în secolul al XIX-lea, dar *reînscenate* și *rejucate* cu aplomb în Agora și în Parlamentul României până în anul de grație 2012; dincolo de o decodificare primară literară, se poate decela o alta, situată în planul moral și filosofic, în virtutea căreia par să anuleze iar și iar, pentru mult timp înainte, șansele românilor la democrație, la cultura libertății, la literatura eliberată de dependențele unui politic cancerigen. De altfel, înseși politicile antidemocratice sunt însoțite, în acei ani, de o violență fără precedent revărsată asupra culturii: astfel, la 1 septembrie 1948 sunt interzise oficial 8.438 de cărți, reviste, hărți, reproduceri grafice sau plastice, după ce alte 2.000 din aceste titluri fuseseră scoase din circulație anterior. Începând cu 23 mai 1949, propaganda intră în toate casele și instituțiile, prin eficiența stațiilor și a „difuzoarelor” ce aruncă neîntrerupt în eter numai programe de educație comunistă, atât la domiciliul fiecărui cetățean român (instalarea și funcționarea erau gratuite), cât și în spitale, școli, instituții, magazine, săli publice, cămine culturale, pe ulițele satelor sau pe străzile din orașe. În același timp, după lansarea cu succes a Direcției Generale a Radioficării și Radiodifuziunii, eficiența propagandei partidului comunist asupra media scrisă și audio fusese consolidată prin înființarea Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, ca organ de cenzură, sau a Agenției Române de Presă

---

¹ *Ibid.*, p. 7.

(Agerpres)¹. De altfel, nu trebuie uitat că politizarea radicală a culturii și literaturii românești din acea epocă de stalinizare a țării, la fel ca și eficientizarea acțiunii propagandei PCR, își trăgeau seva dintr-o realitate inexpugnabilă²: *toți conducătorii istorici ai Partidului Comunist Român, inclusiv cei exterminați în URSS în timpul Marii Epurări (1936-1939), erau mândri să-și proclame voința nestrămutată de a apăra «Patria proletariatului». N-au avut nici un fel de mustrare de conștiință în a susține pretențiile sovieticilor asupra teritoriilor istorice românești Basarabia și Bucovina de Nord și în subscrierea la dezastruoasa strategie cominternistă a «luptei de clasă». Tratau cu indiferență tradițiile politice ale țării și cu dispreț sentimentele și aspirațiile patriotice. În schimb, erau total aserviți «internaționalismului», camuflaj mistic al subordonării necondiționate față de URSS. Până la ocuparea României de către Armata Roșie, în 1944, Partidul Comunist din România a rămas o formațiune marginală și nepopulară, care, în momentul ieșirii din clandestinitate, avea aproximativ o mie de membri (mai degrabă ceva sub această cifră), incluzându-i pe cei exilați în URSS și pe cei care luptau în maquis-ul francez. Așadar, acest tip de politicieni loveau în cultura propriei țări prin ceea ce, cu ani în urmă, disidentul polonez Jacek Kuroń³ avea să numească drept *maladiile psihologice ale liderilor comuniști*, definindu-le drept pandantul formulelor agresiv-totalitare ale sistemului în care și-au făcut carierele: *totalitarismul, brun sau roșu*⁴, *are ca nucleu ireductibil oroarea de pluralism, de diversitate, de alteritate, de eterogenitate. Există, firește, diferențe semnificative între potențații comuniști din diferite țări și perioade, dar natura sistemului, rolul monopolist al partidului,**

---

¹ Rusan, Romulus, coord., *România în timpul Războiului Rece*, Fundația Academia Civică, 2008, pp. 5-142.

² Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, pp. 26-27.

³ Apud. Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 223.

⁴ Vezi și Wolton, Thierry, *Roșu Brun, Răul secolului*, Biblioteca Sighet, Fundația Academia Civică, 2001.

omniprezența poliției secrete, interzicerea opoziției și supremația unei ideologii utopice constrângătoare sunt elemente comune tuturor experiențelor inspirate de bolșevism.

Acum câțiva ani, filozoful Leon Wieseltier afirma că *dacă anumite forme ale răului nu sunt detestate, asta înseamnă că nu au fost pe deplin înțelese*. Ele țin de fapt de *perversul miraj al ideologiei*¹ enunțat de Milosz în *Gândirea captivă*, care explică și lecția *moralistului*, a *în-drăgostitului nefericit*, a *robului istoriei*, a *trubadurului* în totalitarism, precum și, în chip de apocalipsă a căderii, pilda *omului nou* după ce trece prin epurarea de homunculul său ajuns *dușmanul poporului*². Încă din primii ani ai exilului ei parizian, Monica Lovinescu – adeptă a gândirii etice și formată încă din familie pentru acest curent de gândire – asista deloc pasivă la apariția unui *rău în lume* pe care conștiința sa nu îl putea tolera: totalitarismul impus de Moscova în mare parte din Europa, și în țara sa natală. Pentru că structura autoarei nu era compatibilă cu *tăcerea abjecțiunii, nici cu lanțurile sclavului și nici cu vocea denunțătorului*³, își asumă până la capăt rolul de antigonică mărturisitoare⁴. Va medita la alchimia care a făcut ca marxismul să devină *mitul intelectualului de stânga, dar și mormântul lui*, câtă vreme, pe urmele lui Edgar Morin, se convinge din ce în ce mai mult, încă din anii 50, că „nu există un «intelectual marxist» – e o contradicție de termeni –, ci numai pre sau post-marxist”⁵. În timp ce lumina libertății începea să pâlpâie și să se stingă în țară, exilații de la Paris se familiarizau nestânjeniți în *chestiunea dinamicii experimentului stalinist în Europa de Est*, dar

---

¹ Czeslaw Milosz, *Gândirea captivă*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 5.

² *Ibid.*, passim.

³ Apud Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, *Cuvânt înainte «Hermeneutica libertății»* de Vladimir Tismăneanu, pp. 3-12; citat p. 12 Text de Chateaubriand: și mai departe, „când totul tremură în fața tiranului și devine tot atât de primejdios de a-i cerși favorurile cât de a-i merita dizgrația, istoricul pare însărcinat cu răzbunarea popoarelor. Degeaba prosperă Nero, Tacit s-a născut în Imperiu”.

⁴ *Ibid.*, p. 12.

⁵ Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 18.

și cu înțelegerea *rolului dominant al intervenției și intimidării sovietice*¹. Cultura și oamenii de cultură oficiali deveniseră trena rochiei de mireasă etalată de fiecare partid comunist din țările satelite la *nunta* cu alai încheiată cu partidul comunist sovietic: „partidele comuniste din regiune au declanșat campanii frenetice de transformare socio-politico-culturală, care imitau modelul «primei patrii a socialismului», provocând chiar augmentarea unora din cele mai reprobabile caracteristici ale sistemului totalitar sovietic”², între care se numără procesele-spectacol (show trials) ce *au avut loc și în România la fel ca în toate «democrațiile populare» în primii lor ani de existență*. Monica Lovinescu a parcurs în profunzime și a denunțat de la microfonul Europei Libere toată această perioadă istorică, precum a făcut-o și în jurnale; ca și alți analiști exilați în Occident, a fost preocupată de natura acestui mecanism ideologic al alienării care a pervertit în România, ca și în Rusia, și esența creației, și logicile literaturii: *necesitatea declanșării unui consens național față de elita comunistă și de a întreține o stare de mobilizare, panică și frică în rândurile populației*³. Iraționalitatea fals camuflată științific a marxismului venea în contradicție cu ideile din care fusese clădită conștiința Monicăi Lovinescu în vremuri când intelectualul era deprins ca mai întâi să se documenteze, să analizeze cu luciditate și să judece cu argumente, și abia apoi să se angajeze. Or, peste România venise tăvălugul sovietizării și al satelizării, ca produs politic al gestionării Europei postbelice și a păcii⁴. Jurnalele Monicăi Lovinescu sunt

---

¹ Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, pp. 55-70.

² Apud Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 67; Brzezinski, Zbigniew, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1967, p. 65. De altfel, Zbigniew Brzezinski a scris *studiul clasic privind deraierea naționalist-stalinistă a bolșevismului în Europa centrală și de Est*.

³ Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, pp. 55-56.

⁴ Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 54. La distanță, peste 50 de ani, desatelizarea

străbătute de febrilitatea de a consemna cu acribie și de a pune în context fiecare detaliu de fond ce demonstra că accelerata sovietizare a Europei Centrale și de Est (momentul jdanovist al stalinismului) – la care autoarea era martoră, fie și de la distanță, dar cu toate simțurile vigilențe și intelectual-emotive deschise ale unui tânăr patriot exilat – nu a avut loc în absența aceluși set obligatoriu de premise ideologice „care deși neclare la început, începeau să fie cu evidență percepute istoric”¹ ca o amenințare de moarte ce nu putea fi tăgăduită. *Stalinismul a fost o radicalizare a bolșevismului, care, la rândul lui, a fost [...] o fixă și prescriptivă idee asupra societății umane. În numele ei, mișcarea comunistă a eliminat un număr enorm de oameni, pe aceia care erau obstacole (obiective sau subiective) pentru transformarea radicală a societății*². Nu în ultimul rând, Monica Lovinescu a demonstrat în *Jurnale* acel mecanism al cultului personalității în tandem cu patrimonialismul intrinsec al comunismului, cuplu de forțe care a definit perioada 1945-1956, iar în unele țări a persistat și după momentul absolutist al Blocului Sovietic³. Pe acest vector, s-a dezvoltat *grotesca deraiere național-stalinistă a bolșevismului în Europa Centrală și de Est*⁴, paradigmă situată între mitologie și utopie și lăsând în urmă răni încă nevindecate. Multe cercuri politice contemporane, sub presiunea crizelor de tot felul, se simt ispitite să reviziteze aceste itinerarii și logistica aferentă: în zvârcolirile lor, încearcă din nou să racoleze conștiințele cărturarilor și ale scriitorilor, nu întotdeauna fără succes, din păcate. Față de acest fariseim ideologic histrionic, căruia i se adaugă mecanisme noi ale fascismului religios sau ale

---

are loc prin „accentuarea establishment-ului” (raportat de data aceasta la elitele neocomuniste) și „accentuarea rolului partidului, permanența ideologiei în sistem și nivelul de instrumentalizare al poliției politice (prin extrapolare, e vorba de fantele partidului comunist), care mimează astăzi, prin existența lor «de carton», un pluripartidism, imposibil de fixat în istorie, însă, căci inconsistente în doctrină”.

¹ Tismăneanu, Vladimir, *Despre comunism – destinul unei religii politice*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 54.

² *Ibid.*, p. 55.

³ *Ibid.*, p. 55.

⁴ *Ibid.*, p. 55.

structurilor politico-economice oligarhice și mafioate, lumea contemporană va avea resurse mai reduse de a riposta în mod eficient și ținut, așa cum se ripostase pe vremuri stalinismului prin Congresul pentru Libertatea Culturii.

În articolele sale din epocă, Monica Lovinescu explică nu o dată de ce *posteritatea contemporană* din străinătate¹ (termen care intrase în circuit spre a desemna perspectiva străinătății asupra literaturii și preluat dintr-un text din 1938 al lui Tudor Vianu adresat lui Basil Munteanu după apariția *Panorama de la littérature roumaine*) joacă rolul unui arheolog de serviciu al viitorului privind soarta unei literaturi²; mai departe, există o generoasă motivare, care scoate din afara oricărui dubiu acest mecanism: „dacă «posteritatea contemporană» din străinătate (deci din lumea ne-comunistă) a și înregistrat caracterul totalitar al experienței comuniste, a făcut-o fie prin operele unor scriitori disidenți (determinați să spună totul – și până la capăt), fie prin acele cărți – din Răsărit și din Apus – care, prin caracterul lor parabolic, fantastic, utopic, se dezbărau de aparența realistă și pătrundeau pe căi aparent lăaturalnice – de fapt reale – în miezul fenomenului. Adică, fenomenul Soljenițin și fenomenul Zenoviev”. Ceea ce nu se spunea în România, era cu minuție devoalat de Monica Lovinescu, iar adevărul era atât de dureros, încât a declanșat nu o dată furia confrăților din țară față de scriitoarea de la Paris, care nu se sfia să remarce că *miezul fenomenului stă în îmbinarea regimului concentraționar cu minciuna ca metodă de guvernământ și delațiunea ca instrument de atomizare a societății*. Astfel decurg lucrurile și se instituie, consecință a patologiei mecanismului de guvernare, o patologie a civismului și o patologie a creației: *rupturilor introduse în corpul social le corespund deci dislocări de pe terenul psihologiei colective și individuale, o psihopatologie de proporții și cu efecte nemaiîntâlnite*. Monica Lovinescu pune, prima, și o problemă majoră asupra necunoașterii literaturii române în lume. Nu

---

¹ Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 202-205.

² *Ibid.*, p. 203.

e, în chestie, numai lipsa traducerilor și a introducerii ei în circulație. Dar mai ales lipsa de teme interesante și de esență asupra fenomenelor din Est¹: „poate că «posteritatea contemporană» ar putea explica și un alt fenomen (oarecum minor, dar obsedând pe scriitorii români: nepublicarea sau insuccesul în străinătate al celor mai multe romane din România. Când vitrinele Apusului sunt pline de adevăratele mărturii asupra esenței fenomenului comunist, cum să nu-ți explici – chiar dacă o deplângi – lipsa de interes pentru acele cărți care (indiferent de valoarea lor) descriu cu instrumentele clasice doar rezultatele unui experiment fără precedent asupra omului și societății?”². Ca și Paul Goma, deși pe un alt teren psiholingvistic, Monica Lovinescu face parte dintre personalitățile la care existența, personalitatea și opera, atât prin idei cât și, deopotrivă, prin formele limbii și cele ale textului, nu numai că transpar în mod aproape inefabil ca un tot, dar se continuă și se completează în mod firesc, se juxtapun în chip inspirat, extrapolând *totul*, între om și operă. Ideea, dezvoltată pe opera lui Goma de către un psiholingvist reputat³ ca Tatiana Slama-Cazacu, și expusă apoi în cadrul celui de al șaselea Congres Internațional de Psiholingvistică de la Caen⁴, și-a însușit și integrat, drept replică, formula ulterioară găsită de Goma, anume aceea de asumare a extrapolării existență-operă prin conceptul de *viață-și-operă*⁵. Acest concept de *viață-și-operă* al lui Paul Goma întâlnește aici *est-etica* Monicăi Lovinescu, sau, într-un cuvânt spus,

---

¹ *Ibid.*, p. 205.

² *Ibid.*, p. 205, v. articolul „Posteritatea contemporană”.

³ Slama-Cazacu, Tatiana, *Viață, personalitate, limbaj – Analize Contextual-Dinamice*, Editura Minerva, București, 2006, pp. 181-226.

⁴ *Conferința plenară* de la 28 iunie 2000, vezi Slama-Cazacu, Tatiana, *Viață, personalitate, limbaj – Analize Contextual-Dinamice*, Editura Minerva, București, 2006, p. 223.

⁵ Slama-Cazacu, Tatiana, *Viață, personalitate, limbaj – Analize Contextual-Dinamice*, Editura Minerva, București, 2006, p. 182. În capitolul *Nonconformistul scriitor Paul Goma: limbaj copleșitor și limbaj interior* (pp. 181-226), este citat dialogul lui Goma cu Dan Silviu Boerescu din „Mai 1999” cu privire la *Roman intim*, prozatorul disident susținând că „nu trebuie judecat în funcție de biografia

efectele devastatoare ale *abținerii de la libertate* asumate de o majoritate a literaților români, prin cecitatea parțială asupra realității, ca și prin evitarea fondului lexical sau a raționamentelor care ar fi deranjat cenzura totalitară. Mai târziu, pierderea capacității autorului de a mai regla, prin opera sa și prin libertatea sa de expresie, homeostazia morală și axiologia paradigmei literare, e diagnosticată de Aurel Sasu, printr-o formulare antologică, atașată *Dicționarului limbii române de lemn*¹: *Mâna de ajutor oferită de obscuri sau de importanți scriitori ai vremii la consolidarea utopiei comuniste nu e de neglijat. Irealitatea paradisului egalitar e și creația metaforelor, a demagogiei hiperbolice și a dezertării multor intelectuali de la principiile morale ale profesiei. Un obiect compromis cu ideea de libertate!* Aurel Sasu duce mai departe analizele Monicăi Lovinescu din *Jurnale* și reflecțiile condensate ale lui Paul Goma², identificând mecanismul invocat de cei doi disidenți: „cuvintele îndreptăririi din credință ne-au fost furate odată cu dreptul de-a le putea rosti și gândurile ne-au fost înstrăinate cu mult înainte de a prisi în nădejdea celor nevăzute. Fără un temei de curaj și jertfă, conștiințele au fost transformate în instrumente. Ale minciunii, ale delațiunii, compromisiului, manipulării și paranoii politice”³. De altfel, Gulagul chiar fusese definit de Monica Lovinescu drept un sistem dominat de triada *ură, trădare, delațiune*, un malaxor al negativității etice absolute în care, plasat deasupra tuturor funcțiilor de comunicare și de

---

autorului, dar tot el afirmă net: înclin către luarea în seamă a înțelesului: *viața-și-opera*⁴. Conceptul lui Goma întâlnește aici est-etica Monicăi Lovinescu.

¹ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008; „De ce un astfel de dicționar?, se întrebă autorul. Fiindcă e limba în care, cinci decenii, am trăit, am scris, am suferit, am aclamat, am fost umiliți, am celebrat, am slujit răului, și am sperat. Fiindcă mulți au conoscut-o, dar puțini îi deslușesc deosebirile”. pp. 5-7.

² Vezi Goma, Paul, *Amnezia la români*, Editura Litera, București, 1992, articolele „La ce slujește poetul” și „Scriitorul și puterea”, pp. 5-12.

³ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 5.

creație, *logosul comunist devine creator de univers*¹: e un logos secretat ideologic și pervertit la funcțiile religiozității, inducând complicitatea dintre mecanismul delirant al fanatismului și practica scrierii literaturii. Cum majoritatea conceptelor critice sub comunism au funcționat cu diferite grade de devoțiune față de ceea ce îndeobște e asumat drept realism socialist, însuși estetismul adoptat de unii ca soluție de salvare a reprezentat, de fapt, o antiliteratură, căci bazat în primul rând pe evaziune, pe o evacuare supravegheată a libertății și pe o lacunarizare extremă a atitudinii critice față de totalitarism. Mai simplu spus, nu poți trăi timp de decenii în totalitarism fără să-l vezi și fără să vorbești despre el, câtă vreme logica lui e axată pe funcționalitatea unui factotum iar în cadrul lui utopia devine distopie, anomalogenă și morbidă; cu atât mai mult atunci când ești scriitor. Această omisiune cu bună știință este de fapt motorul complicității auctoriale cu puterea totalitară: și nu e doar o consimțire ocazională la abuz, cât o legitimare a unui sistem care a delegat orice formă de libertate umană. Se știe acum cât de departe a mers această identificare simbolică a majorității intelectualilor români cu puterea totalitară, pe măsură ce epoca cenzurii maxime începuse să anuleze înțelesul cuvintelor: iar pierderea înțelesului cuvintelor, remarcă și Aurel Sasu, demonstrează cum a fost posibil ca fie suprimată și gândirea². Limba de lemn, devenită dominantă, *a călăuzit sensul cuvintelor către climatul de înaltă răspundere al disciplinei partinice: erou providențial, om nou, realitate impetuoasă, operă de cutezanță, ideal de fericire, sarcini mărețe, înfăptuiri neabătute, partid nemuritor, gigantice eforturi, nobile virtuți, voință unanimă, energii descătușate*³. Efectele vizibile, în planul adevărului, constau dintr-o *anulare a realității* conținute în logos, o

---

¹ Stanomir, Ioan, *Umbre pe pânza vremii – Secvențe de istorie intelectuală*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 187.

² Sasu, Aurel, Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 6.

³ *Ibid.*, „iată, în varianta compromițător-grotescă, «teoria consensuală a adevărului», fundamentată de Jürgen Habermas pe ideea de competență”, p. 6.

modificare a percepțiilor desemnate și a funcțiilor enunțative sau adaptative, iar după *înghețarea limbajului* are loc o perturbare definitivă a mecanismului literaturii. Există, din păcate, și o consecință etică ireversibilă a acestei *autohipnoze*: „participarea deliberat-entuziastă a intelectualilor la vasta operă de manipulare, impetuos desăvârșită în colaborare cu aparatul de propagandă comunistă. Limba de lemn e doar partea vizibilă a unei vaste orchestrări a mesajelor, în care cenzura și autocenzura, exaltarea mistică și adevărul ca divertisment (spectacol reproductiv-improvizat) se ascund sub haina de protocol a clișeului, a stereotipurilor triumfaliste și a ambiguităților efervescente”¹. Nu poate fi contestat aspectul de *caz teratologic*, de anomalie în care se găsește limba de lemn în raport cu limba naturală²: dar cel mai grav este mecanismul care transformă, în societățile totalitare, limba de lemn în instrument de dominare politică – o consecință a dominației psihologice – și de abuz – ca efect al violenței mentale: „repetitiv, incantatoriu și profetic, cuvântul devine purtătorul de mesaj al unor ierarhii (adevăruri) totalitare”³. De asemenea, un astfel de *cuvânt modificat* și legitimat cu puteri absolute, preschimbă, la rândul lui, și într-o manieră definitivă, procesele logice și raționale, afectele și mecanismele ontologice, personalitatea umană. Memoria individului devine o anexă a partidului unic și a conducătorului absolut, fiindu-i suprimate toate variantele naturale de reglare a stării normopsihice: „dacă n-ar fi fost închisorile, domiciliile forțate, lagărele și suferința, frigul, foamea, teama suprimării fizice și cărțile topite, dacă literatura memorialistică n-ar fi depus mărturie pentru toate aceste sincope ale rațiunii secolului XX, comunismul avea toate șansele să rămână în istorie o simplă figură de stil”⁴. De aici rezultă că, în postcomunism, salvarea memoriei a mers mână în mână cu salvarea limbii naturale și a normopsihismu-

---

¹ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 5.

² *Ibid.*, p. 5.

³ *Ibid.*, p. 6.

⁴ *Ibid.*, p. 5.

lui, la a cărui dezvoltare statornică numai facultățile mnezice în tandem cu axiologia pot contribui. Pe de altă parte, procesul de salvare a memoriei care are loc în postcomunism a fost și mai este însoțit, în mod sistematic, de un proces de mistificare intelectuală, politică și juridică. Se știe că, spre deosebire de nazism, totalitarismul roșu nu a fost însoțit nici măcar de o soluție etică internațională, și cu atât mai mult de o soluție politică sau de una juridică finală internațională de tipul Procesului de la Nürnberg, care, în epocă, a stat la baza elaborării, în 1948, a Convenției internaționale privind genocidul, tot în 1948 a Declarației Universale a Drepturilor Omului, și apoi, în 1949, a Convenției de la Geneva asupra legilor și cutumelor de război însoțite ulterior de protocoalele adiționale din 1977. Comunismul nu iese din joc după epuizarea tuturor criticilor fanatismelor. Adeziunile și scuzele, devianțele și cosmetizările izvo-râte din paradigme idealizante și hiperbolic umaniste sunt transformate de propagandiști în argumente care să salveze întregul, după principiul excepția confirmă regula. Prin Benda¹, Aron², Kolakowski³, Furet⁴, Havel sau Monica Lovinescu, filonul acesta comunizant salvaționist, care pur și simplu a explodat, primește replici după replici. Oare cât de convingătoare, însă, mai sunt ele astăzi, pe fondul unei noi realități istorice și al unui trend de criză politică și etică planetară fără precedent? O subiectivitate ireductibilă la primatul colectivității pare să fie din ce în ce mai slăbită, în noile condiții, pentru a pune la adăpost ideea de libertate și valorile civic liberale.

---

¹ Benda, Julien, *Trădarea cărturarilor*, Ed. Humanitas, 2007.

² Aron, Raymond, *Opiul intelectualilor*, Ed. Curtea Veche, 2007.

³ Kolakowski, Leszek, *Principalele curente ale marxismului*, Vol. I, *Fondatorii*, 2009; Vol. al II-lea, *Vârsta de aur*, 2010; Vol. al III-lea, *Prăbușirea*, 2010; Editura Curtea Veche, București – 2009-2010.

⁴ Furet, François, *Trecutul unei iluzii*, Editura Humanitas, 1996.

Țesătura din război – 1935, 1984; ce an urmează logic? – De la entuziasmul juvenil la obsesia salvării memoriei – Transa în fața tragicului – Cu mama și tata pe divanul psihanalistului, dar și în fața temnicerului de serviciu din sistemul carceral – Hannah Arendt, Nadejda Mandelștam, Anna Ahmatova, Jeanne Hersch, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, Marina Tsvetaieva, Monica Lovinescu, Simone Weil, sau despre evul care asasi-nează prințesele spiritului: femeile-amnios ale memoriei antitotalitare – Vocea

Mai târziu, Monica va închide arcul reconstituirii dreptului la adevăr și se va ocupa și de recuperarea tuturor însemnărilor tatălui său făcute zilnic în faimoasele lui *Agende*¹. Dacă memoriile criticului E. Lovinescu din aceste *Agende* devin repede reperate esențiale pentru literatura română din perioada sa, amintirile și jurnalele fiicei

---

¹ Lovinescu, E, „Sburătorul”. *Agende literare*. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt. Editura Minerva: vol. I (Prefață și note de Alexandru George), 1993; vol al-II-lea (note de Alexandru George și Gabriela Omăt), 1996.

sale, Monica Lovinescu, publicate în România tot după 1990, conțin – în ciuda cronologiei respectate într-o manieră destul de corectă – un veritabil puzzle, un temei de investigare pentru o istorie comparată, cu tot cu metodologia mnezică și critică aferentă. E necesar să admitem aici că toate achizițiile de memorie se înscriu în acest capitol actual al restituirilor ce se află abia în stadiul revelațiilor, adică acel stadiu când amintirile tuturor celor ce sunt recuperați astăzi se întrepătrund, deschid capitole de interpretări, conjugări, cercetare științifică. Suntem contemporani cu *o zi atât de lungă*, dacă am parafraza titlul cărții semnate de Stéphane Courtois¹, *O noapte atât de lungă*. La fel cu istoricul care conchidea că *anul 1935 e anul acensiuunii puterilor totalitare în Europa și al afirmării spectaculoase a naturii lor totalitare, prin intermediul punerii în aplicare a ideologiei unei societăți fără clase, a unei purități rasiale și, respectiv, a unui nou Imperiu Roman*², e bine să adresăm fără încetare îndemnul preluat din Boileau, „de o sută de ori să repui țesătura în război”³. Nu de alta, dar un an 1935 e oricând repetabil, prin efecte, în lumea contemporană, chiar dacă premisele sale istorice de ieri au fost unice, respectiv: *premeditarea de către URSS a Marii Terori – după asasinarea lui Kirov, la 1 decembrie 1934, punerea în aplicare a legilor rasiale în Germania nazistă și aventura etiopiană a lui Mussolini*⁴. Atunci când vom ieși din această *zi atât de lungă a adevărului*, ce urmează *noptii totalitare*, și după ce puzzle-ul amintirilor va reface țesătura memoriei naționale, se va fi petrecut deja așezarea în operă și în viață, în post-istorie și în post-literatură, a rostului fiecărui detaliu ce va reda dreptul la viață al celor alungați din istoria României și din istoria literară românească, dar rechemați astăzi înapoi,

---

¹ Courtois, Stéphane (coord.), *O noapte atât de lungă, Apogeul regimurilor totalitare din Europa, 1935-1953*, Editura Vremea, București, 2008.

² *Ibid.*, p. 5.

³ *Ibid.*, p. 5. Cent fois sur le métier – expresie intraductibilă preluată de la Boileau, care indică necesitatea de a perfecționa în permanență rezultatul muncii.

⁴ *Ibid.*

prin redeșteptarea bunelor sentimente ale sensului culturii și a nevoii de etică.

Iată, bunăoară, o amintire pandant despre temperamentul juvenil al Monicăi Lovinescu, în 1948, când aceasta participă la Paris, alături de Alexandru Vona, la promovarea romanului acestuia, *Ferestre zidite*, scris în 1947¹ dar publicat și în România abia în 1993². Amândoi, având cam aceeași vârstă a entuziasmului (Monica e cu un an mai tânără decât Vona, iar pe atunci aveau cam 26, respectiv 27 de ani), promovau cu generozitate nu numai producțiile literare proprii, ci și romanul *La Chantatrice chauve*, răspunzând unui spirit ludic și cu solidaritate generoasă. „Eu mă plimbam cu afișe în spinare și Monica, îmbrăcată în țigancă, purtând o fustă pe care erau desenate niște banane, dansa în jurul meu”, își amintește Vona în dialogul său cu Irina Mavrodin și Irina Izverna-Tarabac³. Aceștii irizări de prospețime și de seninătate din viața Monicăi Lovinescu, li se asociază cu obstinație sindroamele de autoculpabilizare pe care le contabilizează autoarea atât după moartea tatălui cât și după moartea mamei, și care îi vor marca ființa și scrisul până la moarte. În acest sens, ne putem întoarce preț de o nouă privire contextualizantă la modelele care au marcat adolescența și tinerețea Monicăi Lovinescu. Tatăl și mama, deasupra tuturor. Tatăl și mama, adică cei care o făuriseră atât ca pe un copil frumos, dar și ca scriitoare, ca analist, ca o conștiință angajată în destinul comun, ca un critic cu discernământ.

Există, din acest punct, o interesantă perspectivă asupra scrisorilor adolescenței Monica Lovinescu: ideea sinuciderii, în orice caz a unei gravități în abordarea darului și a rostului vieții, coabitează perfect cu încrederea în viață și cu nevoia de caracter, pe care să te sprijini precum orbul de un baston salvator. Pare că nu una, ci două

---

¹ Jela, Doina, „În memoriam Al. Vona – Autorul unei singure cărți”, în *România literară*, nr. 44/ 2004.

² Vona, Alexandru, *Ferestre zidite*, Editura Cartea Românească, București, 1993.

³ Izverna-Tarabac, Irina și Mavrodin, Irina, *7 zile cu Alexandru Vona*, în *Observator cultural*, nr. 596/ 2011.

ființe – ce trăiau în mod miraculos în aceeași inimă și minte – îi scriau simultan tatălui dispărut, rugându-l și să vegheze asupra lor de acolo de sus, dar și să revină – dând timpul înapoi, pentru ca scena finală a agoniei părintelui să fie *jucată* altfel, cu Monica de față, iar nu pe plajă la Mangalia. Aceste scrisori sunt expresia dublului unei ființe care își trăia cu intensitate, și simultan, ambele ipostaze: de ființă reală și de ființă ideală. Scrisorile adolescenței – adresate tatălui decedat mult prea timpuriu, scrise imediat după moartea neașteptată a lui E. Lovinescu în iulie 1943, în timp ce fiica se afla împreună cu mama sa, Ecaterina Bălăcioiu, la mare, la Mangalia –, izvorau dintr-un acut și răvășitor sentiment de vinovăție pe care Monica Lovinescu l-a dezvoltat în contextul în care își reproșa faptul că nu rămăsese în București imediat după externarea tatălui din clinica doctorului Lupu, petrecută în luna iunie. Procesul acesta de autoculabilizare prin care a trecut Monica în lunile de după moartea tatălui – interval în care sublimarea durerii morale avea loc prin scrierea scrisorilor în care amenința cu sinuciderea sau etala posibilitatea sinuciderii ca pe măsura supremă a onoarei asumate –, a jucat un rol imens în structurarea unor trepte de *transă în fața tragicului*, care o vor face compatibilă cu primatul ideilor eticului și ale est-eticului. A fost primul pas în agregarea unui caracter puternic și uimitor. La această dată, soția și prietenii știau cu precizie că E. Lovinescu avea cancer hepatic, și că eventualitatea unei operații căzuse nu din cauză că pacientul se afla înafara oricărui pericol, ci tocmai datorită gravității stadiului terminal în care se găsea, unul metastatic extins. Numai fiicei sale, Monica, nimeni nu îi comunicase nimic în legătură cu inutilitatea unei operații – s-a dorit să fie protejată de anxietățile inerente; în vârstă de numai 19 ani și fără experiență medicală, Monica nu intuise că externarea pripită și fără nicio intervenție chirurgicală a tatălui ei nu însemna nicidecum vindecarea, ci dimpotrivă capitularea medicinei în fața evidențelor din specia *prognostic rezervat*. Mai degrabă sănătatea mamei o preocupa pe

Monica în acel moment¹ (căci aceasta suferise, tot în acea perioadă, o intervenție pentru tratarea unei apendicite acute²): „nu i-am fost de ajutor decât după o operație de apendicită, și doar o noapte albă am petrecut-o punându-i comprese – avea o criză de ficat. O singură noapte albă, când ar fi trebuit să i le dau pe toate... Mai ales acolo, în închisoare, unde a refuzat «oferta» Securității: eliberarea ei contra unei scrisori prin care m-ar fi îndemnat să colaborez cu «ei». Și s-a lăsat să moară pentru a mă naște a doua oară spre libertatea de a fi eu însămi. Despre coșmarul închisorii ei, din 1958 când a fost arestată până în 1960 când a murit, ca și despre felul în care a fost, în fond, asasinată, sânt mai departe incapabilă să scriu”³. În volumul al VI-lea din *Agendele literare – Sburătorul* ale lui E. Lovinescu⁴ există două mărturii ale criticului încredințate jurnalului său în ultimele săptămâni de viață, când așteptarea mării plecări îl luase oarecum pe nepregătite, iar iureșul gândurilor și interiorizările salutarilor de despărțire îl făceau să fie confuz și, în același timp, uimit, negăsindu-și expresia sobră, care îl caracterizase înainte. Distincția aristocrată și sentimentele reținute manifestate în exterior nu pot masca, însă, expresia frustă de decepție și de neajutorare (stare firească pentru un agonic, dar greu de atribuit staturii unui titan al culturii, ce era adulat și venerat, dar adesea văduvit de receptarea firească a condiției sale umane); această umoare tristă se desprinde din notațiile simple ale criticului, încredințate – cu binecunoscuta-i acribie – agendelor sale. Chiar în prima zi de iunie 1943, nota de jurnal indică faptul

---

¹ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, 1999, p. 14.

² Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica*, 1947-1951, Editura Humanitas, 2012, p. 11.

³ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, 1999, p. 14, Subsol: „A făcut-o, în locul meu, Doina Jela în *Această dragoste care ne leagă* (Humanitas 1998) iar recunoștința mea nu cunoaște limite”.

⁴ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt; Cuvânt de încheiere de Gabriela Omăt, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”), 1993-2002.

că „Monica nu era la curent cu boala lui”¹: „Marți, 1 iunie [1943] [...] Telef[onează] un preot [?] Tătaru, colegul Monicăi (cere să-i comunice «fetei» mele. Violentă ieșire a mea. Îi fac lecția de cuviință)”². Deși își dorise să o protejeze pe Monica de șocul apropiatei lui morți – pe care o intuia și a cărei apropiere o resimțea –, E. Lovinescu, tatăl, e sfâșiat între dorință și datorie, fiind afectat profund de dorul de a fi năzuit să-și petreacă ultimele sale clipe alături de copilul unic și foarte iubit, căruia îi dedicase un timp prețios din viață, multă grijă și o educație aleasă. Așa reiese din lapidarul *suspin* pronunțat în scris în *agende*, intuit în nota următoare³: „Miercuri, 30 iunie [1943]. Monica *tot* pleacă la Mangalia”⁴. Acest *tot*, e singura legătură dintre ultima dorință a agonizantului deprins cu lapidaritatea elocventă și muribundul care și-o interiorizează până la autocenzurare. Prezența notei în agendele literare ale lui E. Lovinescu, semnifică însă dorința puternică a tatălui de a-și fi transformat, dacă s-ar fi putut, nivelul intim al trăirilor în revelație obligatorie, deși subtilă, pentru fiică. Nu a fost să fie. Fiica *tot* a plecat. E. Lovinescu *tot* singur a murit. Între cei doi, în timp real, puterea gândului niciodată spus nu a fost mai presus de puterea cuvintelor rostite și rostuite. Energia acestui cuvânt *tot*, regăsit mai târziu de fiică în agendele tatălui, în contextul amintit, a crescut în timp, în suflul ei, cu o forță extraordinară și s-a amplificat până la încărcătura reproșului și a autoculpabilizării. Cuvântul rostit poate fi neputincios, dar cel nerostit poate deveni o forță invincibilă. Pentru Monica Lovinescu, personalitate structurată total de etică precum un *axis*

---

¹ Apud. Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Editura Humanitas, 2012, p. 11.

² Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt; Cuvânt de încheiere de Gabriela Omăt, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”), 1993-2002; Vol. VI: p. 305.

³ *Ibid.*, p. 321.

⁴ Apud. Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Editura Humanitas, 2012, p. 11.

mundi, această forță a *cuvintelor care zidesc* s-a adăugat celorlalte forțe modelatoare – pe care și le-a subordonat –, având rolul de a activa un sistem de referință axiologic: cheia inițială socratică a *Daimonului* ce i-a guvernat conștiința a fost, de aceea, dirijată permanent și de acele virtuți etice aristotelice localizabile atât în *nus patheticos*¹ cât și în *nus poieticos*.

Se știe că prețioasele arhive și agende literare ale lui E. Lovinescu (corespondența și cele 13 caiete-jurnal) vor fi parțial salvate de soția sa, redevenită, pe rând, Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu, după divorț, și, respectiv, Ecaterina Bălăcioiu, după decesul criticului. Viitoarele *Agende literare «Sburătorul»* vor ajunge, peste ani (pentru a fi ferite de ravagiile puterii comuniste), mai întâi la o ambasadă străină de la București, apoi la Monica Lovinescu la Paris, și vor fi editate mult mai târziu în România, între 1993-2003? E de presupus că Monica Lovinescu, în anii exilului, va fi stăruit cu obstinație asupra caietelor tatălui, asupra notațiilor fugitive care mărturisesc despre neliniștea lui în fața morții, dar și asupra propriilor amintiri de tânără fată, datând din acea vară toridă și tragică a anului 1943, când, pe plaja de la Mangalia, sub soarele arzător al Mării Negre, alături de briza și valurile spumoase, s-au rostogolit la țărnișă, alături de țipetele pescărușilor, veștile difuzate la radio despre tatăl ce se stinsese la București, singur... Natură obsesională și de o scrupulozitate etică aspirând spre perfecțiune, Monica se va fi frământat ca un vulcan tânăr sub fluidul regretelor de a nu fi intuit nimic din tainele și preludiile morții care îi răpise în mod brutal singurul sprijin. Regretul de a nu fi stat la căpătâiul părintelui în *acele momente fatidice* a încolțit în mintea copilului și s-a împrăștiat în sufletul său precum o plantă imensă, iradiind ulterior pulsunile suicidale din scrisorile romantice prin

---

¹ Întreaga *eudaimonie* a Monicăi Lovinescu s-a reflectat în gustul ei pentru înțelepciune, moderație, cercetarea adevărului, evitând plasarea Binelui în zona adevărului absolut, ca la Platon, dar alegând cantonarea Binelui în relativitatea înțeleasă aristotelic, ca o sumă de cauze și de efecte prin care se face simțită realitatea; de aici și nevoia de analize făcute cu Monica Lovinescu având premisele date de buna-credință și cu spiritul critic.

care fiica, jurând că-și va lua zilele pentru a-și demonstra dragostea, se va purifica vindeca dreptat de marea durere fără leac, scriind scrisori către cel ce nu mai era. Se poate spune că scrisul terapeutic din epistolele juvenile i-a salvat viața fiicei; în acord cu mentalitățile veacului trecut, expresia liricoidă epistolară, deși având mai mult o funcție post-traumatică, nu constituia o cale de defulare desuetă, ci o practică intelectuală absolut remarcabilă. Ulterior, aceste scrisori – stângace și considerate prea siropoase de autoare –, au fost, totuși, repudiate și îndepărtate de aceasta din câmpul posibilei emersii publice. Însă existența lor trebuie pusă pe seama stilului de comunicare și a tipului de sensibilitate în care se configurase personalitatea Monicăi Lovinescu: educația, modelele oferite de mamă și de tată, mediul frecventat în societate. În acest sens, Doina Jela insistă, ca și noi, pe accentul pregnant pus de ambii părinți pe latura majoră de cizelare a personalității copilului lor, *cea de formare intelectuală, etică și estetică*¹. Această dominantă sporise în perioada de pubertate a fiicei și în ultimii ani de adolescență; în fond, după divorțul părinților, pronunțat în 1934, când Monica avea doar 11 ani, cele două se mută în strada Wilson nr. 13, unde vor fi nedespărțite. Între cele două, mamă și fiică, aflate acum la distanță de E. Lovinescu – el continua să se dedice numai activității de cenaclu și literare, în casa sa din Bulevardul Elisabeta nr. 95 –, se dezvoltă, între anii 1934-1947, o atmosferă impregnată de o puternică feminitate aristocrată, întreaga relație fiind dominată de tandrețea infinită și de capacitatea uluitoare a mamei de a iubi și de a se dăruia în mod altruist. Despre esența princiară nobilă a atitudinilor Ecaterinei Bălăcioiu – față de soț, față de fiică și față de idealul anticomunist – există astăzi indubitabile mărturii; despre inteligența sa afectivă doar superlative. Dăruise cu zâmbetul pe buze destinul personal și puterea de sacrificiu, refuzând să accepte orice alterare a standardelor înalte de caracter, atunci când viața o va lovi. Mai întâi, înfruntă de tânără divorțul de soț, în 1934, la numai 47 de ani, dar considerând mereu – ca și

---

¹ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica*, 1947-1951, Editura Humanitas, 2012, p. 10.

fiica sa, Monica, mai târziu – că astfel l-a redat pe E. Lovinescu literaturii române. Apoi, deși conștientă că va rămâne singură și prizonieră în capcana regimului comunist, insistă ca Monica să plece cu bursă la Paris, iar ulterior o susține pe aceasta printr-o corespondență de o bogăție sufletească și de o frumusețe literară, stilistică și morală ce sunt unice în experiența de gen din Estul Europei¹. Nu în ultimul rând, în momentul în care Este aruncată în închisoare de către regimul comunist, cu scopul brutal de a fi determinată să o îndemne pe fiica sa să nu mai atace dictatura ceaușistă la Radio Europa Liberă. Dar Ecaterina Bălăcioiu îi scrie Monicăi la Paris și o îndeamnă să nu-și înceteze în ruptul capului demersurile, deoarece scopul ei patriotic era incontestabil și merita orice sacrificiu: chiar și viața. Iar peste câteva luni, după cum se știe, Ecaterina Bălăcioiu va muri în închisoarea Văcărești, prin eutanasiere pasivă (este lăsată fără terapia de susținere a bolilor cronice grave de care suferea), drept răzbunare pentru că refuzase colaborarea cu statul comunist. Nu în ultimul rând, procurorul care instrumenta cazul îi ocupase în mod abuziv și nelegitim apartamentul, adăugând așadar persecuției politice și caracterul de jaf. Așadar, Ecaterina Bălăcioiu arse și se topise pe picioare în temniță, se stinsese ca o candelă rămasă fără uleiul sfințit, murise de dor și tânjind mereu la draga ei *Christiane, Mamie, Mamy, Maniouschka, Mica, Micuță, Mie, Mimi, Moïca, Moicuța, Monique, Moș, Mouetta, Mouette, Serghil Cara-Căz*, apelativele adresate Monicăi în scrisorile și dialogurile cu mama sa². Că acest om minunat ajunge finalmente în groapa comună a închisorii Văcărești, este una din tragediile regimului totalitar, care în primul rând a detestat frumusețea, puritatea, inteligența, excelența și onoarea, iar deasupra tuturor a detestat omul real. De partea cealaltă a oglinzii în care s-au privit simultan, atâta timp cât au trăit, mama și fiica, echivalentul acestei tragedii se află în *blestemul și fericirea*

---

¹ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica*, 1947-1951. Traducerea scrisorilor din limba franceză de Gabriela Creția, Selecție și îngrijirea textelor, prefață, tabel cronologic și note de Astrid Cambose, Editura Humanitas, 2012.

² *Ibid.*, pp. 369-370.

căutării mamei, de care Monica Lovinescu nu va scăpa niciodată; astfel pot fi descrise pătimirile fără seamăn îndurate în temnița popoarelor de unul din acele o sută de milioane de victime și de condamnați pe viață prin care Stalin a lărgit cimitirele lumii după trecerea tăvălugului său politic.

Revenind la strada Wilson, unde locuiseră – după divorțul părinților –, Monica și mama sa (și unde se petrecuse o exorcizare a tuturor slăbiciunilor și tuturor vulnerabilităților teoretice pe care copilul părinților divorțați ar fi putut să le contracteze și pe care nu le-a contractat, din fericire), este lesne de înțeles că modelul de feminitate lucidă, rațională și totală, care se dedică necondiționat unei cauze, în mod programatic și fără limite, urcă în Monica Lovinescu de la Ecaterina Bălăcioiu; în unele stadii ale vieții sale de adult, Monica o va urma aproape identic pe mama sa, mai ales în ceea ce privește capacitatea de a fi stăpână pe sine și aceea de a-și asuma *poveri* ce sunt, din punct de vedere etic, titanice. Această mamă exemplară insistase ca bunele relații ale fiicei cu tatăl, E. Lovinescu, să continue aproape zilnic, prin vizite și ceasuri bune petrecute în compania tatălui, acasă la acesta, la cenaclu, la prieteni comuni, la restaurant, la plimbare ori la sala de concerte și la cinema. Intenția certă a mamei era aceea ca modelul de bărbat după care fiica își va forma propriile standarde masculine să rămână tiparul tatălui, rămas un statornic model și după divorț, iar pe de altă parte deprinderea manierelor sociale și a siguranței de relație a fiicei în societate să se fixeze sub atenta și proverbiala strunire paternă. Monica Lovinescu nu a fost numai *mândria și bucuria mamei ei*¹, care a reușit să-i ofere, în ciuda relativei austerități financiare în care trăiau, o viață de alint, un cuib cald și o înțelegere care aducea – cel puțin în ochii tatălui – cu o adevărată complicitate. Mama a vegheat ca fiica să nu ducă lipsă de un confort apreciabil, să frecventeze lumea bună a Bucureștiului – atât prin relațiile ce aparțineau prin excelență tatălui, cât și prin evenimentele mondene care aveau loc în timpul lunii de vară pe care o petreceau de regulă împreună, cele două, la Mangalia –, să

---

¹ *Ibid.*, p. 10.

aibă parte de viața mondenă a epocii, *cu ceaiuri dansante, excursii, nopți târzii*¹, iar când Monica a devenit majoră, *fumau împreună țigara de seară, comentând noutățile și picanteriile fiecărei zile*². Mai târziu, fiica va recunoaște că această înrăurire a mamei³ a generat un mecanism special care o ghida pentru a-și construi relațiile personale de prietenie, aspirațiile și încrederea: „mereu, la fiecare ananghie, mă scăpa mama. Îmi oblojea toate rănile, imaginare și reale. Grație fanteziei ei mereu proaspete, nu trăiam doar o existență, ci improvizam oricâte doream, în fiecare zi alta. Era prietena mea cea mai bună de joc și de serios, dublul meu înnobilat, conștiința mea cea mai înaltă”. În amintirile sale, Monica Lovinescu deconstruiește cu acribie acest proces subtil și trainic de dezvoltare a propriei maturități, așa cum fusese el conceput de mama sa: o gândire în racourci a prospețimii etice, sensibile, cerebrale și estetice, o arhitectură interioară în care ludicul compozit existențial se creează nu din lumină și din întuneric, ci din armătura noțiunilor de bine și de rău pe care se vor sprijini, la vârstele adulte, psihologia, capacitatea de decizie, aprecierile valorice, instinctele împlânzite și modurile previzibile de a acționa, prin care Monica Lovinescu își va apropria toate determinările vieții, în împrejurări mai prielnice sau mai potrivnice. Înseși tipurile optative de condiționări preferențial culturale ale comportamentelor fiicei sunt șlefuite de Ecaterina Bălăcioiu încă din aceste stadii juvenile de amicitie caldă și proaspătă – izvor nesecat de genilețe și de inteligență subtilă a situațiilor, din grădina de fericiri a relației fără egal dintre mamă și fiică. Monica va evoca toată această strategie a mamei prin care făcea dovada că poseda intuiția de a cultiva în propria fiică floarea perfecțiunii interioare și parfumul secret al femeii perfecte, care pornește întotdeauna din miezul sufletesc, din știința detaliului, din înțelegerea perspectivei și din reacțiile de adaptare⁴. Repunem în discuție pasajul din jurnale, cu intenția

---

¹ *Ibid.*, p. 10.

² *Ibid.*, pp. 10-11.

³ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, 1999, p. 14.

⁴ *Ibid.*, p. 14.

unei bune corelări cu o artă pedagogică subtilă și perfectă : „Profesoara din ea nu glumea însă cu educația. *Nu mă răsfăța, mă crea.* Încrederea ei mă obliga să mă mențin, cât de cât, la înălțimea imaginii pe care și-o făurea despre mine. E chiar singurul lucru ce l-am putut face pentru ea: să n-o dezamăgesc”. În timp ce E. Lovinescu o *antrena* pe Monica pentru a fi înțeleaptă, enciclopedică, universalistă, cultă, analitică, intuitiv-creativă cu acoperire savantă clasică și aptă pentru comparatism intercultural și critic, dar și pentru dialogurile dintre disciplinele pe care filosofia și arta le însuflețesc, Ecaterina Bălăcioiu avusese un rol esențial în finisarea caracterului fiicei, a voinței, a forței de a-și duce destinul teribil până la capăt. Ecaterina Bălăcioiu, în fond, fusese ea însăși plămădită din renunțări pe care le transformase în victorii morale, convertind durerea refuzului sau a respingerii în energie creatoare de esență tare: într-o perioadă totalitară, a trăit ca un martir, a sfârșit ca un martir și e vie în amintirea publică precum un martir a cărui stea începe să urce, mai ales astăzi, prin epistolele scrise către fiica sa, editate abia în 2012¹. Nicio umbră de îndoială nu-i străbate, însă, statura morală, evocată în memoriile de martorii din epocă sau de Monica. Surâsul triumfător și blând în acceptarea sacrificiului răzbate de dincolo de ziduri și de prejudecăți, ca o tușă actuală a unei Antigone nemuritoare. Monica își așează mama în efigia meritată²: *ori de câte ori e vorba de ea, îmi vine însă să mă precipit; mi-e teamă că nu voi ajunge niciodată s-o numesc destul, să-i dăruiesc chipul și firea de excepție celorlalți, ca să nu piară o dată cu mine, singura depozitară a minunii care a fost mama mea.*

Părinții Monicăi Lovinescu au reușit să transmită fiicei mesajul didactic al epocii și al condiției lor sociale: educația bună produce rezistență la frustrare, demnitate, entuziasm și capacitatea de a pune existenței întrebări care dau un sens etic individului. În acea perioadă, paradigmele privind esența comportamentului uman erau dominate,

---

¹ Bălăcioiu, Ecaterina, *Scrisori către Monica I, 1947-1951*, Editura Humanitas, București, 2012.

² *Ibid.*, p. 15.

în mediul frecventat de Lovinești, de modernele teorii adleriene^{1, 2, 3} asupra caracterului, definit drept *luarea de atitudine, modul în care omul se raportează la mediul său, o linie directoare impregnată de impulsul de afirmare asociat cu sentimentul de comuniune socială*. Pe această linie adleriană se propaga mai târziu și linia psihanalitică a „culturalismului” ce va domina Occidentul și America; aceste influențe se fac resimțite în natura dialogurilor libere dintre Monica și mama sa, care au loc în anii de plăcută amicitie și complicitate intelectuală feminină petrecuți în strada Wilson. La acea dată, lecturile Monicăi erau atent însoțite de ochiul matern, discuțiile pe marginea cărților erau însoțite în egală măsură de exercițiul critic⁴, dar și de savurarea plăcerii textului⁵, cu acel elan al bunului gust și al savoarei, căci „scriitorul – ca făptură de limbaj – este prins întotdeauna în războiul ficțiunilor (al graiurilor), dar nu e în el niciodată decât o jucărie, întrucât limbajul care îl constituie (scriitura) nu-și găsește niciodată locul (e atopic) [...] Scriitorul e întotdeauna pe pata oarbă a sistemelor, în derivă; e un joker, un mana, un grad zero, mortul de la bridge: necesar sensului (luptei), dar lipsit el însuși de sens fix; locul său, *valoarea* sa (de schimb) variază după mișcările istoriei, după loviturile tactice ale luptei: i se cere totul și/ sau nimic”⁶. Cum însăși Monica scria de la numai câțiva ani, e știut că aproape întotdeauna dreptul la prima lectură l-a avut mama ei⁷, care o pregătea adesea și

---

¹ Adler, Albert, *Menschenkenntnis – Understanding Human Nature*, Greenberg, 1927.

² Adler, Albert, *Cunoașterea omului: traducere, studiu introductiv și note de dr. Leonard Gavrilu, Editura Științifică, București, 1991, p. 131.*

³ Adler, Albert, *Cunoașterea omului: traducere, studiu introductiv și note de dr. Leonard Gavrilu, Editura IRI București, p. 168.*

⁴ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Editura Humanitas, București, p. 10.

⁵ Barthes, Roland, *Plăcerea textului*, Editura Echinoc, Cluj, Traducere de Marian Papahagi, Postfață de Ion Pop, 1994, pp. 52-67.

⁶ *Ibid.*, p. 55.

⁷ Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica I, 1947-1951*, Editura Humanitas, București, p. 10.

pentru lectura publică ulterioară, de la cenaclu, de față cu scriitorii și criticii neiertători, culminând cu propriul tată. În cele șase volume de ale agendelor literare *Sburătorul*¹, există sute de scurte însemnări făcute de E. Lovinescu despre aceste lecturi ale Monicăi. Uneori, ele sunt consemnări lapidare și seci, semn al cotării severe acordate textelor fiicei; alteori transpare entuziasmul, dar bine cenzurat, pentru că tatăl, un perfecționist riguros, și-a dorit cu orice preț un autentic copil minune, la a cărei cizelare a trudit. De altfel, Monica Lovinescu însăși își evocă tatăl ca pe un regizor auster, cu toate că *priceperea lui la copii era nulă*. Dar această portetizare nu este încărcată de ranchiuna ce desparte în mod normal generațiile și le antagonizează, ci cu o duioșie plină de admirație.

În fond, E. Lovinescu și Ecaterina Bălăcioiu stăruiau asupra modelării și cizelării unei personalități care să reușească să se îndepărteze la timp și în stare de integritate de anxietățile fiecăruia din cei doi părinți: cei doi proiectau asupra copilului metodologii prin care sinele, eul și supraeul Monicăi Lovinescu să intre într-un contract de bună vecinătate. Că au reușit, dovadă stă capacitatea de a se opune mediului ostil de care Monica Lovinescu s-a prevalat până la moarte. La acest rezultat, care e unul mai ales existențial, se adaugă tipul de sensibilitate și de inteligență culturală aparte, plasat la intersecția dintre analitic și tragic, etic și just, cerebral și empatic. Nu întâmplător, Monica Lovinescu se va oglindi adesea în Nadejda Mandelștam², alături de care trăiește, la modul livresc, dar profund, adevărate stări de identificare totală, simultană, pe de o parte cu istoria literaturii natale, pe de altă parte cu istoria luptei pentru eliberarea de sub totalitarism; scena acestor veritabile exorcisme – ca mecanisme de

---

¹ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, 1993-2002 (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt).

² Mandelștam, Nadejda, *Fără speranță*, Prima apariție, în engleză, 1970. Editura Polirom, 2003.

Mandelștam, Nadejda, *Speranță abandonată*, Prima apariție, în engleză, 1974. Editura Polirom, 2005.

creație și analiză – e, pentru ambele autoare, aceea a scrierilor testimoniale și a jurnalelor. Ca și Nadejda Mandelștam, Monica Lovinescu e preocupată de eul finței și de eul auctorial, așa cum sunt ele configurate și distorsionate, în totalitarism. Această obsesie vine să adauge încă un argument pentru fascinația pentru etică resimțită de cele două autoare. În fond, „oamenii care și-au pierdut «eul» se împart în două categorii, spune, lămuritor, Nadejda Mandelștam¹: unii, asemenea mie, se cufundă în amorțeală și nu trăiesc decât cu gândul: «cum să scapi de povara timpului». Ei ascund în suflet speranța nebună de a răzbate în viitor, unde se vor regăsi pe ei înșiși, pentru că acolo vor fi restabilite toate valorile în forma lor inițială. Viața capătă pentru ei forma unei așteptări neconținute a unor tărâmurii luminoase, cum n-au existat și nu vor exista pe planeta noastră, și ei nu mai văd nimic altceva”. Ei sunt amorțiții. Aceste mecanisme ale abuliei și ale spălării creierului care au loc în totalitarism sunt descrise magistral de soția poetului Osip Mandelștam, ilustrul reprezentant al școlii acmeiste, ce avea să piară de teroarea stalinistă. Există, însă, și o a doua categorie de persoane care și-au pierdut personalitatea, arată mai departe Nadejda Mandelștam²: „această a doua categorie arată cu totul altfel. Ei consideră că «eul» lor nu este decât o reușită întâmplătoare și efemeră și sunt în stare de orice numai să stoarcă o picătură de plăcere: de dragul vieții – totul e permis, trebuie să te bucuri de plăceri câtă vreme exiști. Un astfel de «eu» nu este un «eu», ci pur și simplu un fenomen amuzant, o senzație plăcută a materiei vii”. Ei sunt individualiștii. Pierderea „eului”, conchide Nadejda Mandelștam, nu este un merit, ci o boală a secolului. Cauzele bolii sunt politice. Atât amorțiții, cât și individualiștii fac jocurile dictatorilor, fiind personajele de figurație ce interpretează rolurile majore în utopiile totalitare ce au dominat secolul trecut. Ei și-au pierdut personalitatea, deci și valorile, și ideile proprii, și țelul. Deîndată ce a citit aceste opere ale Nadejdei

---

¹ Mandelștam, Nadejda, *Speranță abandonată*, Editura Polirom, 2005, p. 7.

² *Ibid.*, pp. 7-8.

Mandelștam, care impuneau Occidentului un adevăr tranșant despre ravagiile stalinismului, Monica Lovinescu a avut revelația faptului că nu va mai fi niciodată singură: Hannah Arendt, Nadejda Mandelștam, Anna Ahmatova o vor însoți petre tot, la fel ca și mama sa, Ecaterina Bălăcioiu. Prin aceste nume, Europa își definea o lume feminină plină de inteligență, de curaj, de rafinament analitic și cultural, de statornică situare de partea valorii, a eticului și a patriilor lor, meditănd și luptând împotriva regimurilor totalitare.

Monica Lovinescu adaugă o mențiune specială într-o pagină de jurnal din 1993 (*Călătoria în România*¹, de la 10 septembrie la 1 octombrie), punând – și nu e întâia oară! – lumină asupra faptului că îi displac exagerările și accentele nepotrivite pe care unii critici le-au adăugat paginilor ei. Consemnarea este adăugată în legătură cu apariția unei cronici semnată de Mircea Iorgulescu la FE despre volumul *Seismograme*². Verdictul Monicăi Lovinescu: „este infinit de exagerată. Pune paginile volumului pe același plan cu criticile lui E. Lovinescu. Profund nedrept. Cartea va plăti mai târziu entuziasmele acestea pripite și cam de circumstanță. Nu că nu-mi face plăcere, dar așa sunt eu, vorba lui Patapievici, prea «măsurată» pentru a mă lăsa în voia vântului acestuia de entuziasme nu cu totul explicabile, dar, bineînțeles, agreabile. Joc modestia sau am rămas – mai simplu – cu capul pe umeri?” În altă parte³, peste alți câțiva ani, autoarea se prevalează de știuta sa concizie, reiterând preferința pentru precizia și sobrietatea mesajului: *De la tatăl meu am învățat să mă feresc de beția de cuvinte*. În Convorbirea Monica Lovinescu și Doina Jela⁴, aceasta din urmă remarcă, din nou, elementele ce definesc stilul Monicăi Lovinescu: *nicăieri și niciodată n-ai găsi o asemenea*

---

¹ Lovinescu, Monica, *Jurnal 1990-1993*, Editura Humanitas, București, 2002; pp. 364-386.

² Lovinescu, Monica, *Jurnal 1990-1993*, Editura Humanitas, București, 2002; p. 386.

³ Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 224-225.

⁴ *Ibid.*, pp. 224-266.

*economie de cuvinte, nicio ambiguitate, nici o ezitare și nici o nelămurire. Nimic în plus și nimic în minus, în ciuda primei senzații scurte, de frustrare¹. Este interesantă comparația pe care o face puțin mai încolo Doina Jela între Monica Lovinescu și E. Lovinescu: *îți amintești, iar și iar, că fînțele cu adevărat puternice nu se tem să-și lase la vedere slăbiciunile și nu se construiesc dincolo de cele câteva detalii exterioare necesare schimbului numit politețe. Că frica de viață construiește oamenii de hârtie, iar cei mai desăvârșiți dintre ei, mai autoconstruiți – ca propriul ei tată – sunt cei cărora le-a fost mai tare frică de viața-viață².**

Înainte de a se preface în cărți și în texte tipărite – permise și în România atât de târziu –, pentru majoritatea românilor din țară Monica Lovinescu a fost mai întâi *vocea*, „vocea răgușită de tutun, mai degrabă bărbătească, aspră, pronunțând cuvintele rar și apăsate, impersonală, câtuși de puțin prietenoasă, fiind vocea cea mai ascultată din ultimii treizeci și cinci de ani de comunism românesc”³, iar această voce, conform Doinei Jela, „uimea prin neobișnuita concizie a mesajului”⁴... Căci în țara dominată de limbajul de lemn și de cultura expresivității găunoase și encomiastice care au definit epoca de cult maxim al personalității Dictatorului, tipul de mesaj și stilistica discursului de tip Monica Lovinescu erau detestate de oficiali. Înseși acuratețea expresiei intelectuale și frazarea coerent-critică veneau în contradicție cu retorica politrucă, singura promovată entuziast în public. Despre posesoarea acestei voci s-au spus, în epocă, dar și azi, *de toate*: fie, cu admirație, „că este o statuie, o instituție, un destin”. Fie, cu ură, că nu este. Dar, atunci când ura și campaniile de denigrare au alcătuit nota dominantă a serviciilor de propagandă ale regimului comunist de la București, s-au spus lucruri oribile și nedrepte despre posesoarea *vocii*, mai ales de către confracții scriitori

---

¹ *Ibid.*, p. 225.

² *Ibid.*, p. 225.

³ *Ibid.*, p. 224.

⁴ *Ibid.*, p. 224.

de la *Săptămâna* și de la alte gazete oficiale ceaușiste: *că este o cățea, o lepădătură, o jigodie*¹.

Vocea aceasta de la Radio Europa Liberă a fost, pentru o întreagă națiune aflată sub dictatură, vocea care trezea un sentiment de demnitate umană ce fusese anihilat, dacă nu cumva chiar extirpat de propaganda totalitară. Vocea ce definea *omul criteriu* și omul care salva direcția *nordului etic* într-un totalitarism ce indusese mutații psihologice importante². Ulterior *vocea* a trebuit să împartă gloria jurnalistică radiofonică în direcții noi, mai profunde, estetice și etice, pe măsură ce opera sa a fost tipărită în țară după 1990 iar privirea analitică mai atentă și mai obiectivă a scos la lumină încă un revelator, din specia celor neobișnuite, conținut în personalitatea creatoare a Monicăi Lovinescu; acesta e surprins foarte bine de Bedros Horasangian: *estetica Monicăi Lovinescu a fost un excepțional manual de etică superioară*³.

Vocea de la Radio Europa Liberă, *vocea* care trezea România din somnul de moarte injectat de Stalin poporului român, a străbătut Cortina de Fier după ce spărsese metodic, timp de decenii, Zidul Berlinului, a colorat cerneala gândurilor ce s-au adunat între timp în cărțile autoarei, a deschis cu onestitate arhivele, memoriile, odăile și criptele, revenind cu bucurie acasă pe firul unui dor de țară nepotolit și regăsind în sfârșit, la Fălticeni, brațele protectoare părintești, în care s-a cuibărit pentru vecie. *Vocea* s-a întors în pământul României și în inima resuscitată a unui popor pe care îl ținuse în viață, împotriva tuturor piedicilor. Deși s-a stins, *vocea* încă se mai aude, în conștiința celor care i-au prețuit virtuțile, oriunde se vorbește bine românește și unde patriotismul autentic nu rămâne tributار limbii de lemn.

---

¹ *Ibid.*, p. 225.

² Pleșu, Andrei, „Monica Lovinescu și Paul Miron”, în *Dilema Veche*, nr. 219, din 24-30 aprilie 2008.

³ Horasangian, Bedros, „Monica Lovinescu: Un destin împlinit”, în *Observator Cultural*, nr. 420-421, aprilie 2008. Invocat și de Mihăilescu, Dan C., în *Ideii cu zimți*, Editura Humanitas, 2008, pp. 230-234.

Bibliografie – Repere:

A. Lucrări teoretice

- Adler, Albert, *Menschenkenntnis – Understanding Human Nature*, Greenberg, 1927.
- Adler, Albert, *Cunoașterea omului*: traducere, studiu introductiv și note de dr. Leonard Gavriliu, Editura Științifică, București, 1991.
- Adler, Albert, *Cunoașterea omului*: traducere, studiu introductiv și note de dr. Leonard Gavriliu, Editura IRI București.
- Adorno, Theodor W., *Minima moralia*. Reflecții dintr-o viață mutilată, Traducere și Postfață de Andrei Corbea, Editura Univers, București, 1999.
- Améry, Jean, *Despre sinucidere. Discurs asupra morții liber alese*, Editura ART, 2012.
- Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of nationalism*, Verso, London, UK, 1991.
- Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Arendt, Hannah, *Făgăduința politicii*, Ed. Humanitas, București, 2010.
- Arendt, Hannah, *Între trecut și viitor – Opt exerciții de gândire politică*, Romanian Edition by Central European University Press, Ed. Antet XX PRESS, 1997.
- Aries, Ph., *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Éditions du Seuil, 1975.
- Aron, Raymond, *Opiul intelectualilor*, Ed. Curtea Veche, 2007.
- Auerbach, Erich, *Mimesis – Reprezentarea realității în literatura occidentală* – Editura Polirom, 2000.
- Austin, J.L., *Quand dire, c'est faire*, Paris, Seuil, 1970.

- Bachelard, Gaston, *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*, Traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1995.
- Barbu, Bogdan, *Vin americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite ale Americii în România Războiului Rece*, Ed. Humanitas, 2006.
- Barthes, Roland, *Romanul scriiturii*, Antologie, Selecție de texte și traducere Adriana Babeți și Delia Șepeștean-Vasilii, Prefață Adriana Babeți, Postfață de Delia Șepeștean-Vasilii, București, Editura Univers, 1987.
- Barthes, Roland, *Plăcerea textului*, Editura Echinox, Cluj, 1994.
- Barthes, Roland, *Le bruissement de la langue*, Essais critiques III-IV, Paris, Seuil, 1993.
- Baudrillard, Jean, *Strategiile fatale*, Traducere de Felicia Sicoie, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Beciu, Camelia, *Comunicare politică*, Editura Comunicare.ro, București, 2002.
- Beciu, Camelia; Perpelea, Nicolae, *Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional*, Editura Academiei Române, 2007.
- Benda, Julien, *Trădarea cărturarilor*, Ed. Humanitas, 2007.
- Berlin, Isaiah, *Cinci eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Berlin, Isaiah, *Puterea ideilor*, Editura Humanitas, București, 2012.
- Besançon, Alain, *Nenorocirea secolului, Despre comunism, Nazism și unicitatea «Shoah»-ului*, Ed. Humanitas, București, 2007.
- Besançon, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, Ed. Humanitas, 2007.
- Besançon, Alain, *Eseuri despre lumea de azi*, Ed. Humanitas, 2007.
- Betea, Lavinia, *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, Ed. Humanitas, 2006.
- Bozóki, Andras, (editor coord.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Central European University Press, 1999.
- Blanchot, Maurice, *Le livre à venir*, Paris, Gallimard, 1986.
- Bloom, Harold, *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*, New York, Oxford University Press, 1973.
- Bloom, Harold, *Canonul occidental*, Traducere Delia Ungureanu, Editura ART, 2007.

- Bruckner, Pascal; Finkielkraut, Alain, *Noua dezordine amoroasă*, Traducere de Luminița Brăileanu, Editura Nemira, București, 1995.
- Bukovski, Valentin, *Judecată la Moscova – Un disident în Arhivele Kremlinului*, Editura Albatros, 1998.
- Cauquelin, Anne, *L'Exposition de soi. Du journal intime aux webcams*, Paris, Eshel, 2003.
- Chapelan, Maurice, *Anthologie du journal intime*, avec une introduction et des notices par M. Chapelan, Paris, Laffont, 1947.
- Cicero, *De oratore*, Casa Școalelor, București, 1925.
- Clerc, Thomas, *Les écrits personnels*, Paris Hachette, 2001.
- Conquest, Robert, *Marea teroare*. O reevaluare, Traducere din engleză de Marilena Dumitrescu, Editura Humanitas, București, 1998.
- Corniș-Pope, Marcel, *The Unfinished Rattles. Romanian Postmodernism Before and After 1989*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Courtois, Stéphane, coord., *O noapte atât de lungă. Apogeul regimurilor totalitare în Europa, 1935-1953*, Ed. Vremea, București, 2008.
- Couton, Georges, *Corneille et la Fronde*, Clermont-Ferrand, France: Bussac, 1951.
- Couton, Georges, *Notice to Sertorius*, în Corneille, *Oeuvres complètes*, 3, Gallimard, Paris, 1987.
- Crăițu, Aurelian, *Elogiul moderației*, Editura Polirom, București, 2006.
- Cullèrre, A., *Les frontières de la folie*, Librairie J.-B. Baillières et Fils, Paris, 1888, pp. 317-348 (Chapitre X: Folie et civilisation – La folie dans l'histoire; La folie, le talent et le génie; La psychologie dans la littérature et l'art).
- Dascălu, Dan Ioan, *Personalitatea totalitară*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 2002.
- Davies, Ioan, *Writers in Prison*, Cambridge, Basil Blackwell Ltd., 1990.
- Deciu, Andreea, *Nostalgiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Ed. Fundația Academia Civică, București, 2006.
- Delumeau, Jean, *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisului*, Traducere din franceză de Horațiu Pepine, Editura Humanitas, col. „Istoria ideilor”, București, 1997.

- Demetrios, *Tratatul despre stil*, Iași, 1943.
- Dennis, Everette E., *The Magic Writing Machine – Student Probes of the New Journalism*; Publisher University of Oregon Press, 1971.
- Derrida, Jacques, *Scritura și diferența*, Traducere de Bogdan Ghiu și Dumitru Țepeneag, Prefață de Radu Toma, Editura Univers, col. „Studii”, București, 1998.
- Derrida, Jacques, *Despre ospitalitate*, de vorbă cu Anne Dufourmantelle, Traducere de Mihai Ungurean, Editura Polirom, col. „Plural”, Iași, 1999.
- Didier, Béatrice, *Le journal intime*, 3-ème édition, Paris, PUF, 2002.
- Djuvara, Neagu, *Există oare istorie adevărată?*, Ed. Humanitas, 2004, 2006, 2008, 2009; ediția a IV-a.
- Djuvara, Neagu, *Războiul de șaptezeci și șapte de ani (1914-1991) și pre-misele hegemoniei americane*; Ed. Humanitas, 2008.
- Dorna, Al., *Fondements de la psychologie politique*, PUF, Paris, 1998.
- Durand, Gilbert, *Figuri mitice și chipuri ale operei – De la mitocritică la mitanaliză*, Traducere din limba franceză de Irina Bădescu, Editura Nemira, București, 1998.
- Durkheim, Émile, *Despre sinucidere*, Traducere de Michaela Calcan, prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Institutul European, Iași, 1993, pp. 9-18.
- Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Harvard University, Norton Lectures 1992-1993, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1997.
- Eliade, Mircea, *Eseuri. Mitul eternei reînnoarceri. Mituri, vise și mistere*, Editura Științifică, București, 1991.
- Eliade, Mircea, *Littérature orale*, în *Histoire des litteratures*, Gallimard, Paris, 1955.
- Finkelkraut, Alain, *Memoria zadarnică, Despre crima contra umanității*, Ed. Hasefer, 2004.
- Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Traducere din franceză și note de Bogdan Ghiu, Control științific al traducerii Marius Ioan, Prefață de Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1997.
- Furet, François, *Trecutul unei iluzii*, Traducere Emanoil Marcu și Vlad Russo, Editura Humanitas, 1996.
- Furet, François; Nolte, Ernst, *Fascism și comunism*, Ed. ART, Colecția Demonul teoriei, 2007 (original, 2000, Hachette).

- Gabany, A. U., *Revoluția neterminată*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.
- Galtier, Brigitte, *L'écrit des jours. Lire des journaux personnels*. Eugène Dabit, Alice James, Sandor Ferenczi, Paris, Champion, 1997.
- Genette, Gérard, *Figuri*, București, Editura Univers, 1978.
- Girard, Alain, *Le journal intime et la notion de personne*, Paris, PUF, 1963.
- Glucksmann, André, *Discursul urii*, Ed. HUmanitas, 2007.
- Guimond, S., Tougas, F., *Sentimente de injustiție și acțiuni colective: privarea relativă în Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Editura Polirom, Iași, 1997.
- Gusdorf, Georges, *La découverte de soi*, Paris, PUF, 1948.
- Heinich, Nathalie, *L'élite artiste / Excellence et singularité en régime démocratique*, Éditions Gallimard, 2005.
- Hirschman, Albert, *The Passions and the Interests. Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, Princeton University Press, Princeton, 1977.
- Holban, Ioan, *O istorie a jurnalului literar românesc*, Vol I.-II, Ed. Tipo Moldova, 2009.
- Hoffmann, Eva, *Lost in Translation: A Life in a New Language*, E. P. Dutton, New York, 1989.
- Horney, Karen, *Conflictele noastre interioare*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Hutcheon, Linda, *Politica postmodernismului*, Traducere de Mircea Deac, Editura Univers, București, 1997.
- Ionescu-Ruxândriou, Liliana, *Narațiune și dialog în proza românească*, București, Ed. Academiei, 1991.
- Iosifescu, Silvan, *Literatura de frontieră*, București, Editura Enciclopedică Română, 1969, reed. 1975.
- Jankelevitch, Vladimir, *Paradoxul moralei*, În românește de Janina Ianoși, Postfață de Ion Ianoși, Editura Echinoc, col. „Săgetătorul”, Cluj-Napoca, 1997.
- Jowitt, Ken, *Noua dezordine mondială: extincția leninistă*, Editura Curtea Veche, București, 2012.
- Judt, Tony, *Reflecții asupra unui secol XX uitat*. Reevaluări, Ed. Polirom, Iași, 2011.

- Jung, C. G., *În lumea arhetipurilor*, Traducere din limba germană, prefață, comentarii și note de Vasile Dem. Zamfirescu, Caiete de psihanaliză nr. 4, Editura „Jurnalul Literar”, București, 1994.
- Kolakowski, Leszek, *Principalele curente ale marxismului*, Vol. I, *Fondatorii*, 2009; Vol. al II-lea, *Vârsta de aur*, 2010; Vol. al III-lea, *Prăbușirea*, 2010; Editura Curtea Veche, București – 2009-2010.
- Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*, Paris, Seuil, 1975.
- Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, București, Editura Univers, 2000.
- Leleu, Michèle, *Les journaux intimes*, Paris, PUF, 1952.
- Levinas, Emmanuel, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*, Traducere, glosar și bibliografie de Marius Lazurca, Postfață de Virgil Ciomoș, Edit Polirom, col. „Plural M”, Iași, 1999.
- Levinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Traducere de Ioan Petru Deac, Editura ALL, col. „Substantial”, București, 2000.
- Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Ed. Polirom, 2005.
- Le Bon, G., (1895), *La psychologie des foules*, PUF, Paris, 1963.
- Lungu, Dan, *Construcția identității într-o societate totalitară*, Ed. Junimea, Iași, 2003.
- Manolescu, Ion, *Literatura memorialistică*, București, Editura Humanitas, 1996.
- Marcel, Gabriel, *Jurnal metafizic*, Traducere de Dorin Ștefănescu, Editura „Amarcord”, Timișoara, 1995.
- Mauron, Charles, *De la metaforele obsedante la mitul personal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- McCauley, Martin, *Rusia, America și războiul rece, 1949-1991*, Ed. Polirom, 1999.
- Mc, Kenna, Terence; Sheldrake, Rupert; Abraham, Ralph, *The Evolutionary Mind: Conversations on Science, Imagination and Spirit*, Monkfish Book Publishing Company, New York, 2005.
- McKenna, Terence, Sheldrake, Rupert; Abraham, Ralph, *The Evolutionary Mind – Dialogues at the Edge of the Unthinkable*, Trialogue Press, 1998.
- Milosz, Czeslaw, *Europa natală*, Ed. Univers, București, 1999.
- Milosz, Czeslaw, *Gândirea captivă*, Ed. Humanitas, București, 2008.
- Milosz, Czeslaw, *Privind dinspre Golful San Francisco*, Editura Paralela 45, 2007.

- Mill, John Stuart, *Despre libertate*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Miller, Hillis J., *Etica lecturii*, Editura ART, 2007.
- Moron, Pierre, *Le suicide*, PUF, Presses Universitaires de France, 8-ème édition, 2006.
- Nancy, Jean-Luc, *Comunitatea absentă*, Ed. Ideea Design&Print, 2005.
- Nemoianu, Virgil, *Postmodernism & Cultural Identities. Conflicts and Coexistence*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010.
- Neubauer, John, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, edited by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, John Benjamin BV Publishing Co, USA-Netherlands, 2006.
- Neubauer, John, Borbala, Zsuzsanna Torok, *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*, Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin, Germany, 2009.
- Nicolescu, Basarab, editor, *Moartea astăzi*, Editura Curtea Veche, 2008.
- Nicolescu, Basarab; Camus, Michel, *Rădăcinile libertății*, Editura Curtea Veche, București, 2004.
- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea – Manifest*, Editura Junimea, Iași, 2007.
- Noica, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987.
- Noica, Constantin, *Șase maladii ale spiritului contemporan*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Pachet, Pierre, *Les baromètres de l'âme. Naissance du journal intime*, Hachette Littératures, 2001.
- Pichois, Claude, *Literatură și progres. Viteză și viziune a lumii*, Traducere, prefață și un capitol privind literatura română de Dim. Păcurariu, Ed. Univers, București, 1982.
- Popper, Karl R., *Lección acestui secol*, Un dialog cu Giancarlo Bosetti, Ed. Nemira, 1998.
- Popper, Karl R., *Societatea deschisă și dușmanii ei*, I-II, Ed. Humanitas, București, 2005; vezi și Karl Raymond Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura Humanitas, 1993.

- Popper, Karl R. & Lorenz, Konrad, *Viitorul este deschis. O discuție la gura sobei*, traducere de Simona Lobonț și Florin Lobonț, București, Editura Trei, 1997.
- Prigent, Michel, *Le Hero et L'Etat dans la tragedie de Pierre Corneille*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986.
- Propp, Vladimir, *Les Racines historique du conte merveilleux*, Gallimard, Paris, 1983.
- Quintillian, *Arta oratorică*, vol. I-III, București, Editura Minerva, BPT, 1974.
- Rancière, Jacques, *The Names of History: On the Poetics of Knowledge*, Published by University of Minnesota Press, 1994. Original: *Les Noms de l'Histoire*, Éditions du Seuil, Paris, 1992 (Collection de Maurice Olender)
- Rancière, Jacques, *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*, editare și traducere Gabriel Rockhill, Published by @ Gabriel Rockhill, New York, 2004. Original, *Le partage du sensible: Esthétique et politique*, La Fabrique-Éditions, Paris, 2000.
- Rancière, Jacques, *Disagreement: Politics and Philosophy*, translated by Julie Rose, Published by Minnesota Press, 1998. Original: *La Méésentente: Politique et Philosophie*, Éditions Galilée, 1995.
- Rădulescu, Monica, *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas and Eastern European Voices*, Lexington Books, USA., 2002.
- Revel, Jean Francois, *Marea Paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Ricoeur, Paul, *Istorie și adevăr*, Traducere și prefață de Elisabeta Niculescu, Editura Anastasia, C.E. U. Press, col. „Impasuri și semne”, București, 1996.
- Rorty, Richard, *Contingență, ironie și solidaritate*, Traducere și note de Corina Sorana Ștefanov, Studiu introductiv și control științific de Mircea Flonta, Editura AII, col. „Filosofia secolului XX”, București, 1998.
- Rusan, Romulus, coord., *România în timpul Războiului Rece*, Fundația Academia Civică, 2008, pp. 5-142.
- Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralele 45, Pitești, 2008.
- Selejan, Ana, *România în timpul primului război cultural*, I-II, 1992-1993.

- Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism*, I-VI, 1949-2000, Ed. Cartea Românească, 2007.
- Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea Românească, București, Ediția a II-a, 2005.
- Scarpetta, Guy, *Elogiu cosmopolitismului*, Traducere de Petruța Spânuț, Editura Polirom, Iași, 1997.
- Scholette, Gregory, *Dark Matter: Art and Politics in the Age of Enterprise Culture, Marxism and Culture*, Pluto Press, Londra și New York, 2011.
- Shklar, Judith, *Ordinary Vices*, Belknap Press of Harvard University Press, 1984, pp. 4-5.
- Simonet-Tenant, Françoise, *Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire*, rééd. Avec un avant-propos de Phillippe Lejeune, Paris, Téraèdre, 2004.
- Slama-Cazacu, Tatiana, *Viață, limbaj, personalitate – Analize Contextual-Dinamice*, Editura Minerva, București, 2006.
- Slama-Cazacu, Tatiana, *Stratageme comunicaționale și manipularea*, Editura Polirom, Iași, 2000.
- Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. I., Părțile întâi și a doua. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, Editura Univers, București, 1997.
- Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. al II-lea, Părțile a treia și a patra. Traducere, note și tabel cronologic de Ion Covaci, Editura Univers, București, 1997.
- Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. al III-lea., Părțile a cincea, a șasea și a șaptea. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Ion Vasile Șerban, Editura Univers, București, 1998.
- Souvarine, Boris, *Staline: aperçu historique du bolchevisme*, Paris: Éditions Champ libre, 1977.
- Suleiman, Sasan Rubin, *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders, Backward Glances*, Duke University Press, USA, 1998.
- Steinhardt, Nicolae, *Critica la persoana întâi*, Editura Polirom, Iași, 2011.

- Steiner, George, *In Bluebeard's Castel*, Yale University Press and London: Faber, 1971.
- Școala Memoriei 2003, *Prelegeri și discuții* de la a VI-a ediție a Școlii de Vară de la Sighet (7-15 iulie 2003), Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Ed. Fundația Academia Civică, 2003.
- Șestov, Lev, *Revelațiile morții*, Institutul European, Iași, Traducere de Smaranda Cosmin. 1993.
- Talmon, Yakoov, *The Origins of Totalitarian Democracy* (Originile democrației totalitare, 1952), Secker and Warburg Publ., London, 1955.
- Talmon, Yakoov, *The Myth of Nation and Vision of Revolution, The Origins of Ideological Polarization in the 20th Century* (Mitul națiunii și viziunea revoluției. Originile polarizării ideologice în secolul XX), 1981.
- Thornton, Sarah, *Seven Days in The Art World*, Granta Books Publications, London, 2008.
- Tismăneanu, Vladimir, *Despe comunism, destinul unei religii politice*, Ed. Humanitas, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, *Mizeria Utopiei, Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Ed. Polirom, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989, Naufragiul Utopiei*, Ed. Humanitas, 2009.
- Tismăneanu, Vladimir în dialog cu Mircea Mihăieș, *Schelete în dulap*, Ed. Polirom, 2004.
- Tismăneanu, Vladimir, *Revoluțiile din 1989 – Între trecut și viitor*, Editura Polirom, 1999.
- Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Ed. Univers, 1995.
- Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*, Ed. Polirom, 2001.
- Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului – Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Ed. Polirom, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir, *O tranziție mai lungă decât veacul, România după Ceaușescu*, Ed. Curtea Veche, București, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, *Ghilotina de scrum*, Editura de Vest, Timișoara, 1992.
- Tismăneanu, Vladimir, *Noaptea totalitară – Crepusculul ideologiilor radicale în secolul XX*, Ed. Athena, 1995.

- Tismăneanu, Vladimir; Howard, Marc Morjé, Rudra Sil (editori), *Ordinea mondială după leninism*, Ed. Curtea Veche, 2009.
- Thom, Françoise, *Limba de lemn* (1987), Editura Humanitas, București, 1993.
- Todorov, Tzvetan, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, Traducere de Magda Jeanrenaud, Editura Institutul European, col. „Texte de frontieră”, Iași, 1994.
- Todorov, Tzvetan, *Omul dezrădăcinat*, Traducere de Ion Pop, Editura Institutul European, Iași, 1999.
- Ulam, Adam B., *Bolșevicii. Triumful comunismului în Rusia. O istorie intelectuală și politică*, traducere de Irina Cristea, Editura Corint, București, 2009.
- Vattimo, Gianni, *Sfârșitul modernității. Nihilism și hermeneutică în cultura postmodernă*, Traducere de Ștefania Mincu, Postfață de Marin Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1993.
- Vattimo, Gianni, *Societatea transparentă*, Traducere de Ștefania Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1995.
- Vattimo, Gianni, *Aventurile diferenței. Ce înseamnă a gândi în accepția lui Nietzsche și Heidegger*, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1996.
- Vattimo, Gianni; Rovatti, Pier Aldo, *Gândirea slabă*. Texte de: Leonardo Amoroso, Gianni Carchia, Giampiero Comolli, Filippo Costa, Franco Crespi, Alessandro Dal Lago, Umberto Eco, Maurizio Ferraris, Diego Marconi, Pier Aldo Rovatti, Gianni Vattimo, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1998.
- Vianu, Tudor, *Din psihologia și estetica literaturii subiective*, în Opere, vol. IX, București, Editura Minerva, 1982.
- Vieru, Sorin; Robert, Terente, *Noile riscuri ale gândirii politice*, Ed. ALL, 2011.
- Vieru, Sorin; Robert, Terente, *Riscul gândirii*, Ed. Humanitas, 1991.
- Virilio, Paul, *Spațiul critic*, Ed. Idea Design&Print, 2001.
- Virilio, Paul, *L'accident originel*, Éditions Galilée, Paris, 2005.
- Women's Writing in Exile, The University of North Carolina Press, 1989.

- Zumthor, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, Traducere, prefață și note de Maria Carpov, Editura Polirom, col. „Plural M”, Iași, 1998.
- Wigoder, Geoffrey, *Enciclopedia Iudaismului*, Traducere de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, București, 2006.
- Wolton, Thierry, *Roșu Brun, Răul secolului*, Biblioteca Sighet, Ed. Fundația Academia Civică, 2001.

B. Lucrări de istorie și critică literară

- Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, Traduceri de: Mirela Adăscăliței, Sorin Alexandrescu și Șerban Anghelescu, Editura Univers, București, 2000.
- Bârna, Nicolae, *Introducere într-o lume de hârtie*, Editura Albatros, col. Critică și istorie literară, București, 1998.
- Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, Editura Fundatiei Culturale Române, București, 2001.
- Boia, Lucian, *Capcanele istoriei, Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, 2011.
- Boldea, Iulian, *Scriitori români contemporani*, Editura Ardealul, Tg. Mureș, 2002.
- Boldea, Iulian, *Vârstele criticii*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
- Brunea-Fox, F., *Memoria reportajului*, Ed. Eminescu, 1985.
- Buciu, Marian Victor, *Promptuar. Lecturi post-totalitate*, Editura Ramuri, Craiova, 2001.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, 1982.
- Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Postfață de Paul Cornea, Editura Humanitas, București, 1999.
- Cistelean, Alexandru, *Diacritice*, Editura Aula, Brașov, 2005.
- Cistelean, Al., *Aide-mémoire (aspecte ale memorialisticii românești)*, Ed. Aula, 2007.
- Cistelean, Al., *Top-ten*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

- Codrescu, Andrei, *Dispariția lui «Afară». Un manifest al evadării*, Traducere din engleză de Ruxandra Vasilescu, Prefață de Ioan Petru Culianu, Ed. Univers, București, 1995.
- Conrad, Jean-Yves, *Paris, capitala... României – Ghid al plimbărilor insolite pe urmele românilor celebri din Paris*, Ed. Junimea, Iași, 2006.
- Cordoș, Sanda, *În lumea nouă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Deletant, Dennis, *Teroarea comunistă în România, Gheorghe-Gheorghiu Dej și statul polițienesc 1948-1965*; traducere de Lucia Leuștean, cu o prefață a autorului pentru ediția română, Editura Polirom, Iași.
- Deletant, Dennis, *Istoria românilor*, Fundația Academia Civică, 2006.
- Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, 2010.
- Dicționarul Scriitorilor Români, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
- Dicționarul Scriitorilor Români, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. II, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- Dicționarul Scriitorilor Români, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. III, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002.
- Dimitriu, Eugen, *Lumini fâlticene*, vol I. și vol. al II-lea., Ed. Mușatinii, 2010.
- Dimitriu, Eugen, *Lovinești*, Ed. Spiru Haret, 2001.
- Dobrescu, Caius, *Modernitatea ultimă*, Editura Univers, col. „Prima verba”, București, 1998.
- Dragomir, Leonid; Mihai Șora, *O filosofie a bucuriei și a speranței*, Editura Cartea Românească, București, 2009.
- Dobrinescu, Florin Valeriu și Pătroi, Ion, *Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc*, Ed. Vreamea, București, 2003.
- Dumitrescu, Vasile, C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 1997.

- Durandin, Catherine, *L'engagement des intellectuels à l'Est*, L'Harmattan, 1994.
- Durandin, Catherine, *La Roumanie de Ceausescu*, Ed. Epanand, 1988.
- Durandin, Catherine, *Révolution à la française: Polonais, Roumains et Russes au XIX-ème siècle*, Ed. P.U.F., 1989.
- Durandin, Catherine, *Nicolae Ceausescu: vérités et mensonges d'un roi communiste*, Ed. Albin Michel, 1990.
- Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România, Originile*, Ed. Humanitas, 2000.
- Feifer, Florin, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Editura Minerva, București, 1993.
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrisilor: reevaluări critice ale Literaturii exilului*, Editura „Jurnalul Literar”, col. „Critica”, București, 1998.
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura „Jurnalul literar”, București, 2000.
- Gavrilescu, Adrian, *Noii precupeți, Intelectualii publici din România de după 1989*, Ed. Compania, 2006.
- Ghiu, Bogdan, *Facultatea de litere (mic îndreptar de gândire greșită)*, Editura Cartea Românească, 2004.
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, Editura Libra, București, 1999.
- Grigurcu, Gheorghe, *Imposibila neutralitate, Eseuri de ieri și de azi*, Editura Institutul European, 1998.
- Grigurcu, Gheorghe, *Jocul literaturii și al sorții*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Grigurcu, Gheorghe, *În jurul libertății*, Editura Timpul, Iași, 2008.
- Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu – între continuatori și uzurpatori*, cu o postfață de Monica Lovinescu intitulată *Anticonformistul*, Ed. „Jurnalul literar”, 1997.
- Havel, Václav, *Viața în adevăr*, Ed. Univers, 1997.
- Havel, Václav, *Interogatoriu în depărtare*, Ed. Biblioteca Tinerama, 1991.
- Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă – polemici*, Ed. Humanitas, 1994.
- Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Ed. Humanitas, București, 1993.

- Iliescu, Vasile, *Povestirile unui exilat la München*, Editura Timișoara, Timișoara, 1994.
- Jowitt, Kenneth, (from University of California Berkeley, Institute of International Studies), *Social Changes in Romania, 1860-1940, a Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978; Publisher Berkeley: Institute of International Studies, University of California, ©1978.
- Jowitt, Kenneth, *The Leninist Response to National Dependency*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978. Publisher: Berkeley: Institute of International Studies, University of California, ©1978.
- Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development; the Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, 1971.
- Literatura diasporei* (Antologie comentată), alcătuită de Florea Firan, Constantin M. Popa, Editura Poesis, Craiova, 1994.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Ed. Minerva, București, 1992.
- Lovinescu, E., «*Sburătorul*». *Agende literare*. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt. Editura Minerva: vol. I (Prefață și note de Alexandru George), 1993; vol al-II-lea (note de Alexandru George și Gabriela Omăt), 1996.
- Maiorescu, Titu, *Critice* (Ed. D. Filimon Stoicescu), I-II, Editura pentru Literatură, București, 1967.
- Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, Socec & Co., București, 1936-1943.
- Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică*. Lista lui Manolescu, 1-2-3, Editura Aula, Brașov, 2001.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria Critică a Literaturii Române*, 5 secole de literatură, Ed. Paralela 45, 2008.
- Manolescu, Nicolae, *Inutile silogisme de morală practică*, Editura Albatros, București, 2003.
- Manolescu, Nicolae, *Decalogul criticii literare*, Ed. Aula, 2005.
- Marino, Adrian, *Introducere în critica literară*, Ediția a II-a, Ed. Aius, Craiova, 2007.

- Marinescu, Aurel Sergiu, *O contribuție la istoria exilului românesc*, vol II, Editura Vreamea, București, 2002.
- Marino, Adrian, *Viața unui om singur*, Ed. Polirom, 2010.
- Martin, Mircea, *Singura critică*, Ed. Cartea Românească, Ed. a 2-a, 2006.
- Marx, Karl, *Selected Writings*, Ed. David McLellan, Oxford University Press, Oxford, 1977.
- Matei, Sorin Adam, *Boierii minții, Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, Ed. Compania, 2004.
- Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, Editura „Amarcord”, Timișoara, 1995.
- Mihăilescu, Dan C., *Îndreptări de stânga*, Ed. Humanitas, București, 2005.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism, I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism, II. Proza. Prezentul ca dezumanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism, III. Eseistica. Piața ideilor politico-literare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Ideii cu zimți*, I-II-III, Ed. Humanitas, 2008.
- Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Mușat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, Editura Paralela 45, seria „Eseuri”, Pitești, 1998.
- Negoitescu, I., *Scriitori- contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj, 1994.
- Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea Românească, București, 2008.
- Nemoianu, Alexandru, *Cuvinte despre românii-americiani (II)*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999.
- Neumann, Victor și Heinen, Armin, *Istoria României prin concepte – Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Oișteanu, Andrei, *Religie, politică și mit – Texte despre Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu*, Ed. Polirom, 2007.

- Oișteanu, Andrei, *Narcoticele în cultura română – Istorie, religie și literatură*, Ed. Polirom, 2010.
- Patapievici, Horia-Roman, *Despre idei și blocaje (O modestă propunere de a regândi cultura română pornind de la ce îi lipsește, fără a renunța la ceea ce, în aparență, îi prisosește)*, Ed. Humanitas, București, 2007.
- Patapievici, H.-R., *Omul recent*, Ed. Humanitas, București, 2005.
- Popa, Mircea, *Reîntoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, Editura Globus, București, an neprecizat.
- Popescu, Titu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil*, Editura Danubius, București, 2000.
- Pricop, Constantin, *Seduția ideologiilor și luciditatea criticii*, Editura Integral, București, 1999.
- Raicu, Lucian, *O sută de scrisori din Paris*, Editura Cartea Românească, 2010.
- Raicu, Lucian, *Calea de acces*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Răduică, Grigore, *Crime în lupta pentru putere, 1966-1968: ancheta cazului Pătrășcanu*, Ed. Evenimentul Românesc, București, 1999.
- Rădulescu-Motru, C., *Cultura română și politicianismul*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1995.
- Rădulescu-Motru, C., *Românismul: catehismul unei noi spiritualități*, Ideea românească, Ed. Științifică, București, 1992.
- Rădulescu-Motru, C., *Psihologia poporului român (1937)*, Editura Paideia București, 1998.
- Români în știința și cultura occidentală, Academia românoamericană de științe și arte, vol. 13, Davis, 1992.
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eșeu despre exil*, Editura Aula, Brașov, 2003.
- Simion, Eugen, *Sfidarea retoricii. Jurnal german*, București, Editura Cartea Românească, 1985.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, *Există o poetică a jurnalului?*, Vol. II, *Intimismul European*, Vol. III, *Diarismul românesc*, București, Ed. Univers enciclopedic, 2001.
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- Soljénitsyne, Alexandre, *L'erreur de l'Occident*, Ed. Grasset, 1980.

- Sorescu, Sorina, *Metacritice. Critica de tranziție*, Ed. Aius, Craiova, 2008.
- Stanomir, Ioan, *Umbre pe pânza vremii – Secvențe de istorie intelectuală*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Stănescu, Gabriel, *Unde am fugit de acasă? Interogație asupra exilului*. Articole. Polemici. Eseuri, Criterion Publishing, Norcross, USA, 2001.
- Stoica, Valeriu; Aligică, Dragoș Paul, *Reconstrucția dreptei – Între experimental capitalist occidental și proiectul național românesc*, Editura Humanitas, București, 2009.
- Souvarine, Boris, *Staline – Aperçu historique du bolchévisme*, Champ Libre, Paris, 1977 (Humanitas București 1999).
- Șora, Mihai, *Sarea pământului*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Șora, Mihai, *Eu și tu și el și ea, sau dialogul generalizat*, Editura Humanitas, București, 2007.
- Șora, Mihai, *A fi, a face, a avea*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Șora, Mihai, *Despre dialogul interior*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane (1941-2000)*, concepția grafică: Mihaela Șchiopu, fotografiile de Ion Cucu, Editura Mașina de scris, București, 2005.
- Townsend, Dabney, *Introducere în Estetică*, Ed. All Educational, 2000.
- Tocqueville, Alexis de, *Despre democrație în America*, Ed. Humanitas, București, 1995.
- Ulici, Laurențiu, *Scriitori români din afara granițelor țării (Geografia exilului literar românesc)*, editor: Uniunea Scriitorilor prin Fundația Luceafărul, București, 1996.
- Ungureanu, Cornel, *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Edit „Amarcord”, Timișoara, 1995.
- Ungureanu, Cornel, *Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura „Viitorul românesc”, București, 1995.
- Vajdova, Libusa, „Privirea lui Virgil Ierunca”, în *România Literară*, nr. 43 din 2010.
- Vrancea, Ileana, *Între Aristarc și bietul Ioanide*, Ed. Cartea Românească, București, 1978.
- Vrancea, Ileana, *Tradiții ale critii literare marxiste din România, 1930-1940*, Ed. Politică, București, 1962.

- Vrancea, Ileana, *Confruntări în critica deceniile IV-VII (E. Lovinescu și posteritatea lui critică)*, Editura Cartea Românească, 1975.
- Zinoviev, Alexandr, *Homo sovieticus*, Ed. Gollancz, London, 1985.
- Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, Ed. Humanitas, București, 1994.

C. Lucrări publicate în periodice

- Albu, Mihaela, „Vremuri și oameni în cărțile Monicăi Lovinescu sau despre Microfon: o armă și un personaj”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 27-29.
- Alexa, Iuliana, „Despre război și alți demoni”, în *România Literară*, nr. 15 din 2003.
- Alexandrescu, Sorin, „Invizibilitatea emigrantului”, în *Exilul, Secolul 20*, nr. 10-11-12/1997 – 1-2-3/1998.
- Alui Gheorghe, Adrian, „Monica Lovinescu”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 11-12.
- Anghelescu, Mircea, „Despre exilul literar”, în 22, nr. 757/ 20.01.2004.
- Bodea, Lidia, „O vocație temperată voluntar”, în *Observator cultural*, nr. 383/ august 2007.
- Boldea, Iulian, „Lupta cu îngerul” (Virgil Ierunca), în revista *Vatra*, nr. 4/1994.
- Boldea, Iulian, „Memorie și adevăr” (Monica Lovinescu), în revista *Vatra*, nr. 11-12/1996.
- Boldea, Iulian, „Paradoxurile revizuirii critice”, în *România Literară*, nr. 14, 2002.
- Borbély, Ștefan, „Philemon și Baucis”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 22-23.
- Brochier, Jean-Louis, „Les suicidées de la littérature”, în *Magazine littéraire*, nr. 256, iulie-august, 1988, pp.13-16.
- Burța-Cernat, Bianca, „Sfârșit de veac, sfârșit de capitol”, în *Observator cultural*, nr. 80/ 7-13 septembrie 2006.
- Caiete de dor. Metafizică și poezie, volumul I (nr. 1- 4, 1951, Paris), Ediție critică, Preambul de Constantin Amărieuței, În loc de prefață un interviu cu Virgil Ierunca, Edit. „Jurnalul Literar”, 2000.

- Caiete critice. Exil și literatură, nr. 1-2/1993.
- Caragea, Mioara, „O Națiune-Navă: Portugalia”, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Cărtărescu, Mircea, „O lume de păianjeni”, în *Evenimentul zilei*, 16 ianuarie 2009.
- Cernat, Paul, „Jurnal dincolo de Telejurnal”, în *Observator cultural*, nr. 168/ mai 2003.
- Cernat, Paul, „Iluziile revizionismului est-etic”, I-II-III, în *Observator cultural*, nr. 539 din 27 august 2010, respectiv, nr. 540 din 3 septembrie 2010 și, respective, nr. 541 din septembrie 2010.
- Cesereanu, Ruxandra, „Vocea arhetipală a Europei Libere”, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, p. 4.
- Cesereanu, Ruxandra, „O istorie a intelectualului român în secolul XX”, în Revista *Steaua*, nr. 7/ 2008, pp. 11-14.
- Cioran, Emil, „12 scrisori de pe culmile disperării, însoțite de 12 scrisori de bătrânețe”, Dosar Biblioteca *Apostrof*, 12 din 1995.
- Cistelecan, Al., „Cartea de reculegere”, în *Familia*, nr. 10/ octombrie 2008.
- Cistelecan, Al., „Romanul infernului”, în *Vatra*, nr. 242/ 1991.
- Corbu, Daniel în dialog cu Monica Lovinescu, Revista *Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 11-11.
- Cordoș, Sanda, „Libertatea de a trăi vieți captivă”, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, pp. 4-5.
- Cozea, Liliana, „Capcanele mistificării”, în Revista *Familia*, Seria V. Anul 48 (148), nr. 9 (562), Septembrie 2012, pp.41-51.
- Crăciun, Gheorghe, „Diagonalele unei reeditări”, în *Vatra*, nr. 9 /1994.
- Culianu, Ioan Petru, „Cultură română?”, în *Agora*, nr. 3 / iulie – septembrie 1991.
- Diaconu, Mircea A., „Monica Lovinescu și avaturile întâlnirii cu istoria”, în *Contrafort*, nr. 9 (105), sept. 2003.
- Diaconu, Mircea A., „Monica Lovinescu și avaturile întâlnirii cu istoria”, în Revista *Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 16-18.
- Didier, Béatrice, „Le lecteur du journal intime”, in Michel Picard (dir.), *La lecture littéraire*, Paris, Clancier-Guénaud, 1988, pp. 229-255.

- Dimisianu, Gabriel, „O carte despre Dumitru Țepeneag”, în *România literară*, nr. 40/7 – 13 octombrie 1998.
- Dragolea, Mihai, „Reverberații, reflexe, reluări”, în *Vatra*, nr. 9/ septembrie 1994.
- Eason, David, „New Journalism, Metaphor and Culture”. *Journal of Popular Culture* 15, Spring 1982, pp. 142-149.
- Eminescu, Mihai, „*Din Petersburg ne sosește știrea*”, din *Timpul*, 6 august 1878.
- Furtună, Angela, „Despre recăderea în barbarie prin comunism. Până și Eminescu, june, știa”
- Furtună, Angela, „Aniversare Monica Lovinescu”, *Dosar Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 9, pp. 9- 32, pp. 30-32.
- Furtună, Angela, „Și Dumnezeu a creat din nou femeia”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 30-32.
- Furtună, Angela, „Greutatea și harul unei vieți”, în volumul *La anul, la Ierusalim, o carte*, Editura Bibliotecii Buvobinei „I.G.Sbiera”, 2010.
- Gălățanu, Mihail, „Monica&Virgil: Enclava românească din Butte-Chamont”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 26.
- Ghițescu, Serenela, „Prima piesă din puzzle”, în 22, nr. 36/ 4-10 septembrie 2007.
- Green, Julien, „Tenir un journal”, în *Le language et son Diable*, Paris, Seuil, 1987m pp. 87-91, 98-145.
- Grigurcu, Gheorghe, „Un jurnal est-etic”, în *România literară*, nr. 50 din 2002.
- Grigurcu, Gheorghe, „Glose la Virgil Ierunca” I, în *România Literară*, Nr. 32/ 2000.
- Grigurcu, Gheorghe, „În inima actualității”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 13-14.
- Groșan, Ioan, „Mica industrie de vise”, în *Contemporanul – Ideea europeană*, nr. 15/1991.
- Hermeziu, Cristina, „Ultima întâlnire cu Monica Lovinescu”, în *Evenimentul Zilei*, 25 aprilie 2008.
- Horasangian, Bedros, „Monica Lovinescu: Un destin împlinit”, în *Observer Cultural*, nr. 420-421, aprilie 2008.

- Horia, Vintilă, „scrisoare adresată lui Mihai Cantuniari, unul din traducătorii romanului *Un mormânt în cer*”, în *România literară*, nr. 7 / 15 februarie 1990.
- Horia, Vintilă, „Un scriitor împotriva timpului său”, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Iacob, Andreea, „Nu întâmplător, Monica Lovinescu”, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, p. 8.
- Ierunca, Virgil, „Torționarul torturat”, în *România Literară*, nr. 25 din 1999.
- Ioan, Augustin, „Lapis exilis; Argumente pentru reconsiderarea comparatismului arhitectural”, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Ionesco, Eugène, „Paul Goma – Un Soljenițin român”, în *Le Monde*, 9 martie 1979, apoi preluat în Transilvania, 1/ 2 / 1992.
- Iorgulescu, Mircea, „Posteritățile lui E. Lovinescu” I-II, în 22, 28.07 – 4. 08. 2003.
- Iovănel, Mihai, Monica Lovinescu: „Cuvântul din cuvinte”, în *Gândul* / 13 aug. 2007.
- Izverna-Tarabac, Irina și Mavrodin, Irina, „7 zile cu Alexandru Vona”, în *Observator cultural*, nr. 596/ 2011.
- Judt, Tony, „Romania: bottom of the heap”, în *The New York Review of Books*, 17, 1 november, 2001.
- Judt, Tony, „The Rediscovery of Central Europe”, în *Daedalus*, iarna 1990, pp. 23-54.
- Jela, Doina, „Intolerabilul s-a produs”, în *Observatorul cultural*, 25 aprilie 2008.
- Jela, Doina, „Ai mâncat, omul lui Dumnezeu?”, Dialog cu Monica Lovinescu 12-21 septembrie, 2006, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, pp. 6-8.
- Jela, Doina, „În memoriam Al. Vona – Autorul unei singure cărți”, în *România literară*, nr. 44/ 2004.
- Lefter, Ioan Bogdan, „Pe altă spirală a istoriei”, în *Observator Cultural*, 5-12 februarie 2002.
- Liiceanu, Gabriel, „Monica Lovinescu în căutarea mamei”, prima dată în *Cotidianul*, 26 aprilie 2008, apoi editat pentru web în Scribd. <http://>

ro.scribd.com/doc/66202317/3731366-Gabriel-Liiceanu-Monica-Lovinescu-in-Cautarea-Mamei (15.11.2012).

Liiceanu, Gabriel în dialog cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 12-13.

Lavric, Sorin, „Curajul lui Ierunca”, în *România Literară*, nr. 14/ 2007.

Lovinescu, Monica, „Trecutul restituit”, în *România Literară*, nr. 14/ 2001.

Lovinescu, Monica, „Treptele căderii”, în *România Literară*, nr. 5, 1999.

Lovinescu, Monica, dialog cu Bârlădeanu, Lucreția, „Într-o țară ocupată de străini naționalismul nu mai are o conotație peiorativă”, aprilie 2002, Paris, *Contrafort*, nr. 6 (92), iunie 2002.

Lukes, Steven, „On The Moral Blindness of Communism”, in *Humain Rights Review 2*, No. 2, ianuarie-martie 2001), p. 120.

Mailer, Norman, „Superman Comes to the Supermarket” în *Esquire*, Hearst Corporation, November, 1960.

Manolescu, Nicolae, „Monica Lovinescu”, în *România Literară* nr. 16 din 25 aprilie 2008.

Manolescu, Nicolae, „O carte indecentă”, în *România Literară*, nr. 33/ 15 august, 2008.

Manolescu, Nicolae, „Scrisori către Monica Lovinescu” (I), în *Adevărul*, 2.11.2012.

Manolescu, Nicolae, „Scrisori către Monica Lovinescu” (II), în *Adevărul*, 9.11.2012.

Mavrodin, Irina, „7 zile cu Alexandru Vona, Convorbiri cu Irina Izverna-Tarabac și Irina Mavrodin”, în *Observator Cultural*, nr. 596, 14 octombrie 2011.

Mihăieș, Mircea, „La moartea lui Virgil Ierunca”, în *România Literară*, nr. 40/ 2006.

Moraru, Cornel, „Suferința din memorie”, în *Vatra*, nr. 242/ 1991.

Moraru, Cristian, „Literatura testimonială”, în *Contrapunct*, nr. 28/ 13 iulie 1990.

Morariu, Mircea, Explorări: „Despre volumul: Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, Scrisori către Monica Lovinescu – 1947-1951”, în *Revista Familia*, Seria V. Anul 48 (148), nr. 9 (562), Septembrie 2012, pp.59-61.

- Morariu, Mircea, Explorări: „Despre volumul: Iulia Vladimirov: Monica Lovinescu în documentele Securității 1949-1989», în Revista *Familia*, Seria V. Anul 48 (148), nr. 9 (562), Septembrie 2012, pp.62-63.
- Nemoianu, Virgil, „Ernst Junger sau desprinderea de împrejurimi”, în *Exilul.Secolul 20*, nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Niculescu, Alexandru, „Monica Lovinescu (19 noiembrie 1923-21 aprilie 2008)”, în *România literară*, nr. 16 din 2008.
- Noakes, Jeremy, „The Ivory Tower under Siege: German Universities in the Third Reich”, în *Journal of European Studies*, 23, 1993. pp. 371-407.
- Pârvulescu, Ioana, „Povești pentru adulți”, în *România literară*, nr. 30/ 2007.
- Pecican, Ovidiu, „Monica Lovinescu: trei gânduri”, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, p. 5.
- Péguy, Charles, „De la situation faite au parti intellectuel dans le monde moderne devant les accidents de la gloire temporelle”, în *Les Cahiers de la Quinzaines*, în Neuvième Série, 1907-1908.
- Pițu, Luca, „La o aniversară a doamnei Monica Lovinescu”, în Revista *Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 18-21.
- Pleșu, Andrei, „Monica Lovinescu și Paul Miron”, în *Dilema Veche*, nr. 219, din 24-30 aprilie 2008.
- Popovici, Iulia, „Oglinzi pentru trecutul recent”, în *Observator cultural*, nr. 33 (290)/ octombrie 2005.
- Popovici, Iulia, „Intelectualul public față cu reacțiunea. Despre elita de dreapta, gerontocrație și conflict între generații”, în *Observator cultural*, nr. 200, 22–28 ianuarie 2009.
- Pruteanu, George, „Monica Lovinescu sub zodia intransigenței imperturbabile”, în *România literară*, nr. 5/ 31. Ian. 1991.
- Radu, George, „Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu” I-II, în *România literară*, nr. 26 și nr. 27, 2004.
- Radu, George Bogdan, „Problema antisemitismului lui E. Lovinescu”, în *România literară*, nr. 33 din 2004.
- Radu Tania, „Arcanele lucidității I-II”, în 22, nr. 17 și 24/ 2008.
- Sălcudeanu, Nicoleta, „A cincea posteritate a lui E. Lovinescu”, în Revista *Cultura*, nr. 333 din 21.07.2011.

- Spiridon, Monica, „La vest de Eden”, în *Exilul. Secolul 20* nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Simuț, Ion, „O relectură suspicioasă”, în *România Literară*, nr. 33 din 2007.
- Stoiciu, Liviu Ioan, „Câte ceva despre «absolutismul moral»”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 24-25.
- Șerbănescu, Tia, „Monica Lovinescu”, în *Curentul*, 21 aprilie 2008.
- Ștefănescu, Alex., „O conștiință”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 14-15.
- Teodorescu, Cristian, „Cuvântul din cuvintele Monicăi Lovinescu”, în *România Literară*, nr. 33/ 2007.
- Tismăneanu, Vladimir, „De ce contează Monica Lovinescu (I-V)”, în *România Culturală*, <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=10099> 11 oct. 2012 (sinteză după articolele apărute în *Evenimentul Zilei*: 22.04. 2008; 30.04.2008; 7.05.2008; 14.05.2008; 24.05.2008).
- Tismăneanu, Vladimir, „Monica, Hannah, Nadejda”, în *Ideii în dialog*, numărul din iunie și iulie 2008.
- Turcuș, Claudiu, „Înfrângerea cărturarilor”, în *Observatorul Cultural*, nr. 604, 9 decembrie 2011.
- Urian, Tudorel, „Cealaltă Monica Lovinescu”, în *România Literară*, nr. 32/ 2007.
- Urian, Tudorel, „Ochelarii de cal ai istoriei”, în *România Literară*, nr. 2/ 2003.
- Urian, Tudorel, „Vremea schimbării”, în *România Literară*, nr. 37/2005.
- Vasilache, Simona, „Busola și penseta”, în *România Literară*, nr. 37/ 2005.
- Vasilii, Lucian, „Doamna Doamnelor, voce inconfundabilă...”, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 25.

D. Opere. Selectiv.

- Anghelescu, Mircea (editor coord.), *Literatura și politicul*, Editura Universității București, 2010.
- Adameșteanu, Gabriela, *Întâlnirea*, roman, Editura Polirom, 2003.
- Antoși, Sorin în dialog cu Idel, Moshe, *Ceea ce ne unește – Istorii, biografii, idei*, Editura Polirom, 2006.

- Ash, Timothy Garton, *Dosarul meu de securitate, O altă a vieții*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Baciu, Ștefan, *Un brașovean în arhipelagul Sandwich-Hawaii*, Editura Eminescu, București, 1994.
- Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina: *Scrisori către Monica I, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012.
- Bentoiu, Annie, *Timpul ce ni s-a dat – Memorii: 1944-1947*, Editura Humanitas, 2007.
- Bernard, Noël, *Aici e EUROPA LIBERĂ*, Ed. Tinerama, 1991.
- Betea, Lavinia, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider communist*, Editura Humanitas, București, 2001.
- Boia, Lucian, *Mitologia științifică a comunismului*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Buracu, Mihai, *Eu sunt scribul – Amintiri și poezii din închisoare*, Mărturii despre Fenomenul Pitești, Editura Filo, 2012.
- Cărtărescu, Mircea, *Nostalgia*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului – Gulagul în conștiința românească*, Editura Fundației Culturale Române, 1998.
- Chelariu, Traian, *În căutarea Atlantidei*, Ed. Revistei Convorbiri literare, Iași, 2003.
- Cioran, Emil, *12 scrisori de pe culmile disperării*, Biblioteca Apostrof, Cluj Napoca, nr. 12 din 1995.
- Emil Cioran, *Valéry face à ses idoles*, L'Herne, Essais Et Philosophie, Paris, 2007.
- Codrescu, Andrei, *Noi n-avem bun-gust, noi suntem artiști*, Ed. Polirom, 2008.
- Constante, Lena, *Evadarea tăcută. 3000 de zile în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992.
- Corbeanu, Nicolae, *Vara transfugului*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Deletant, Dennis, *Ceaușescu și Securitatea*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Derrida, Jacques și Roudinesco, Élisabeth, *Întrebări despre ziua de mâine (Psihanaliză, deconstrucție, convorbiri)*, Editura TREI, 2003.

- Dumitriu, Petru, *Incognito*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1993.
- Dumitriu, Petru, *Extremul Occident*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1996.
- Dumitriu, Petru, *Omul cu ochi suri*, vol. I, II, III, Traducere din limba franceză de Magdalena Popescu, Editura Cartea Românească, București, 1996.
- Eliade, Mircea, *Jurnal*, vol. I-11, Editura Humanitas; București, 1993.
- Eliade, Mircea, *Textele «legionare» și despre «românism»*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- Eliade, Mircea, *Destinul culturii românești*, Editura Athena, 1995.
- Enăchescu, C., *Socrate – Descoperirea omului și cunoașterea de sine*, Casa Editorială ODEON, București, 1994.
- Enăchescu, C., *Homo demens – O redefinire a nebuniei*, Editura Polirom, 2008.
- Georgescu, Adriana, *La început a fost sfârșitul*, Hachette, Paris, 1951 (fr.). Editura Humanitas, București, 1992 (rom.); Editura Fundația Culturală Memoria, 1999 (rom.); text îngrijit de Michaela Ghițescu, cu o prefață de Monica Lovinescu.
- Furtună, Angela, *La anul, la Ierusalim, o carte*, Editura Bibliotecii Buvo-binei « I.G.Sbiera », 2010.
- Golopenția, Sanda, *Cartea plecării*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1995.
- Goma, Paul, *Gardă inversă*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1997.
- Goma, Paul, *Patimile după Pitești*, ed. a II-a, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1999.
- Goma, Paul, *Roman intim*, cu două (suite de) întrebări ale lui Dan- Silviu Boerescu pentru Paul Goma, Editura Allfa, București, 1999.
- Goma, Paul în dialog cu Stănescu, Flori, *Dialog*, Ed. Vremea, 2008.
- Goma, Paul, *Culoarea curcubelului 77*, Editura Biblioteca revistei Familia, Oradea, 1993.
- Goma, Paul, *Gherla*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Goma, Paul, *Justa*, Editura Nemira, București, 1995.

- Goma, Paul, *Amnezia la români*, Editura Litera, București, 1992.
- Gombrowicz, Witold, *Jurnal*, Editura Univers, București, 1988.
- Grossman, Vasili, *Panta Rhei*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Iorgulescu, Mircea, *Tangențiale*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.
- Hoffman, Eva, *O viață într-o altă limbă*, Traducere în limba română de Magda Groza, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994.
- Horia, Vintilă, *Dumnezeu s-a născut în exil*, Traducere din limba franceză de Al. Castaing, revizuită în prima fază de către autor, iar într-o a doua fază de Ileana și Mihai Cantuniari; Prefață de Monica Nedelcu, Postfață de Daniel Rops, Editura Anastasia, București, 1999.
- Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Ierunca, Virgil, *Românește*, Editura Humanitas, București, 1991.
- Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Ierunca, Virgil, *Semnul mirării*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, Editura Humanitas, București, 2000.
- Ierunca, Virgil, *Poeme de exil*, Editura Humanitas, București, 2001.
- Ioanid, Ion, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Vol.I, 1999, Vol. al II-lea, 2000, Vol. al III-lea, 2002, Editura Humanitas, București, 1999-2002.
- Ionescu, Eugen, *Căutarea intermitentă*, Editura Humanitas, București, 1994;
- Jela, Doina, *O sută de zile cu Monica Lovinescu*, Ed. Vreamea, București, 2008.
- Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Ed. Humanitas, București, 1998.
- Jela, Doina, *Drumul Damascului*, Editura Humanitas, 1999.
- Jela, Doina, *Lexiconul negru*, Editura Humanitas, 2001.
- Kundera, Milan, *Insuportabila ușurătate a ființei*, Traducere din limba cehă de Jean Grosu, Editura Univers, București, 1999.
- Kundera, Milan, *Arta romanului*. Ed. Humanitas, București, 2008.
- Leggett, George, *Ceka*, Editura Humanitas, București, 2000.
- Lovinescu, Eugen, *Memorii*, Ed. Minerva, București, 1976.
- Liiceanu, Gabriel, *Despre limită*, Ed. Humanitas, 2004.

- Liiceanu, Gabriel, *Declarație de iubire*, Ed. Humanitas, București, 2001.
- Liiceanu, Gabriel, *Despre ură*, Editura Humanitas, București, 2007.
- Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, Minerva, București, (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt ; Cuvânt de încheiere de Gabriela Omăt, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”), 1993-2002.
- Lovinescu, E., *Revizuirii*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Simuț, cuvânt înainte de Mircea Martin, Ed. Paralela 45, Pitești, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupășcu și Grigore Cugler*, Editura Cartea Românească, București, 1992.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte. I*, Editura Limite, Madrid, 1978.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte. Jurnal indirect*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte II. Seismograme*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte III. Posteritatea contemporană*. Editura Humanitas, București, 1994.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte IV. Est-etice*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte V. Pragul*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte VI. Insula Șerpilor*, Editura Humanitas, București, 1996.
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului, vol. I*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului, vol. al II-lea, 1960-1980*, Editura Humanitas, București, 2001.
- Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1981-1984*, Humanitas, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1985-1988*, Humanitas, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1990-1993*, Humanitas, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1994-1995*, Humanitas, 2004.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1996-1997*, Humanitas, 2005.

- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1998-2000*, Humanitas, 2006.
- Lovinescu, Monica, *Cuvântul din cuvinte*, roman inedit, Humanitas, 2007.
- Mandelștam, Nadejda, *Fără speranță*, Editura Polirom, 2003.
- Mandelștam, Nadejda, *Speranță abandonată*, Editura Polirom, 2005.
- Manea, Norman, *Despre clovni: dictatorul și artistul*, Biblioteca Apostrof, col. Ianus, Cluj, 1997.
- Manea, Norman, *Întoarcerea huliganului*, Editura Polirom, Iași, 2008.
- Manea, Norman, *Fericirea obligatorie*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Manea, Norman, *Cartea fiului*, Editura Polirom, Iași, 2012.
- Manea, Norman, *Captivi*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Manea, Norman, Stein, Hannes, *Cuvinte din exil*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Manea, Norman, *Cartierul de Est. Dialoguri cu Eduard Kanterian*. Editura Polirom, Iași, 2010.
- Manea, Norman, *Sertarele exilului. Dialog cu Leon Volovici*. Editura Polirom, Iași, 2008.
- Manea, Norman, *Plicuri și portrete*. Editura Polirom, Iași, 2004.
- Manea, Norman, *Despre clovni. Dictatorul și artistul*, 2005. Editura Polirom, Iași, 2005.
- Manolescu, Nicolae, *Viață și cărți – Amintirile unui cititor de cursă lungă*, Ed. Paralela 45, 2009.
- Manolescu, Nicolae, *Povești pentru oameni mari*, Editura Mașina de scris, București, 2011.
- Manning, Olivia, *Trilogia balcanică*, vol. I, Marea Șansă, Editura Univers, București, 1996.
- Mărculescu, Florin Gabriel, *Prezentul continuu*, Editura Humanitas, 2002.
- Mărculescu, Radu, *Pătimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Melinescu, Gabriela, *Copiii răbdării*, Editura Albatros, București, 1998.
- Melinescu, Gabriela, *Acasă printre străini*, Editura Polirom, 2004.
- Merrill, Christopher, *Numai cuiele rămân*, Editura Paralela 45, 2002.
- Miribel, Elisabeth de, *Memoria tăcerilor*, Vladimir Ghika (1873-1954), Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, cu sprijinul Ministerului Francez de Externe și al Ambasadei Franței la București 2004.

- Nabokov, Vladimir, *Vorbește, memorie; o autobiografie rescrisă*, Traducere de Sanda Aronescu, Cuvânt înainte de Dan Grigorescu, Editura Universal Dalsi, București, 1994.
- Nandriș-Cudla, Anița, *20 de ani în Siberia – Amintiri din viață*, Ediția a IV-a, Editura Humanitas, București, 2012.
- Nedelcovici, Bujor, *Aici și acum*, Editura Cartea Românească, București, 1996.
- Nedelcovici, Bujor, *Provocatorul*, Editura Allfa, București, 1997.
- Nicodim, Dumitru, *Poarta albă*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Nițescu, Sanda, *Un fir de mărar și cerul albastru*, Editura Cartea Românească, București, 1997.
- Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Novac, Ana, *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004.
- Pastenague, Ed, *Porumbelul zboară!*, Traducere de D. Țepeneag, col. Ithaca, Scriitori români din exil, Editura Univers, București, 1997.
- Patapievici, H.-R., *Cerul văzut prin lentilă*, Ed. Nemira, București, 1995.
- Patapievici, H.-R., *Omul recent*, Ed. Humanitas, București, 1995.
- Patapievici, H.-R., *Politice*, Ed. Humanitas, București, 1996.
- Patapievici, H.-R., *Zbor în bătaia săgeții: ese asupra formării*, Ed. Humanitas, București, 1995.
- Pătrașcu-Buse, Emilia, *Lumea pierdută*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Pleșea, Gabriel, *Scriitori români la New York, Interviuri, fragmente de operă, semnalări ale criticii*, Editura Vestala, București, 1998.
- Pleșu, Andrei, *Față către față, Întâlniri și portrete*, Ed. Humanitas, 2011.
- Popa, Dumitru Radu, *Panic syndrome!*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1997.
- Popa, Dumitru Radu, *Traversând Washington Square*, Editura Cartea Românească, București, 1999.
- Rațiu, Ion, *Cine mă cunoaște în țară așa cum sunt?*. Ed. „Progresul românesc”, 1991.

- Rusan, Romulus, *Cronologia și geografia represiunii comuniste în România, Recensământul populației concentraționare (1945-1989)*, Ed. Fundația Academia Civică, 2007.
- Rusan, Romulus, *România în timpul războiului rece, Scurtă cronologie a evenimentelor, instituțiilor și mentalităților, 1945-1989*, Ed. Fundația Academia Civică, 2008.
- Sebastian, Mihail, *Jurnal 1935-1944*, Ed. Humanitas, 2002.
- Stănescu, Flori, *Dialog cu Paul Goma*, Editura Vremea, București, 2008.
- Steinhardt, Nicolae, *Jurnalul fericirii. Manuscrisul de la Robia*, Editura Polirom, București, 2012.
- Stoiciu, Constantin, *Romanul reîntoarcerii*, Traducerea: Madeleine Kara-çașian, Editura Libra, București, 1993.
- Stoiciu, Constantin, *Despre farmecul levantin*, În românește de Ioana Diaconescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
- Stolojan, Sanda, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Traducere din franceză de Micaela Slăvescu, Editura Humanitas, București, 1996.
- Stolojan, Sanda, *Amurg senin, Jurnal din exilul parizian, 1997-2001*, Ed. Humanitas, 2007.
- Tănase, Stelian, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghe Gheorghiu Dej 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Teodorovici, Lucian Dan, *Matei brunul*, Ed. Polirom, Iași, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, editor, *Anatomia resentimentului*, Ed. Curtea veche, București, 2010.
- Țepeneag, Dumitru, *La belle Roumanie*, Ed. Paralela 45, 2004.
- Tismăneanu, Vladimir, *Condamnați la fericire. Experimentul comunist în România*, Brașov, Editura ASTRA, 1991.
- Ungureanu, Traian, *Tehnica neputinței la români*, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Ungureanu, Traian, *Despre Securitate – România, țara lui «ca și cum»*, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Urian, Tudorel, *Celaltă literatură. Nonficțiunea între înțelepciune și show*, Editura Știința, Chișinău, 2007.
- Urian, Tudorel, *A ști și a înțelege*, Editura Ideea Europeană, Iași, 2012.

- Valéry-Grossu, Nicole, *Hegemonia violentei. Comunism, totalitarism, ateism*, traducere din franceză de Ileana Cantuniari, București, Editura Duh și Adevăr, 2000.
- Vianu, Ion, *Paramnezii*, Editura TREI, 2005.
- Vladimirov, Iulia, *Monica Lovinescu în documentele Securității*, Ed. Humanitas, București, 2012.
- Vona, Alexandru, *Ferestre zidite*, Ed. Cartea Românească, București, 1993.
- Zarojanu, Tudor Călin, *Viața lui Corneliu Coposu, cu documente din arhiva fostei Securități*, Ediția a II-a revăzută și completată, Ed. Mașina de scris, București, 2005.
- Vaksberg, Arkadi, *Hotel Lux*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Wurmbrand, Richard, *Cu Dumnezeu în subterană*, traducere din limba engleză de Marilena Alexandrescu-Munteanu și Maria Chilian, București, Editura „Casa Școalelor”, 1994.

E. Texte esențiale. Analiză, comparatism, hermeneutică

E. I. VOLUME

- Lovinescu, Monica, *Unde scurte. I*, Editura Limite, Madrid, 1978.
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte I, Jurnal indirect*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Lovinescu, Monica, *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupășcu și Grigore Cugler*, Editura Cartea Românească, 1992.
- Lovinescu, Monica, *Seismograme. Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Lovinescu, Monica, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Lovinescu, Monica, *Est-etice. Unde scurte IV*. Editura Humanitas, București, 1994.
- Lovinescu, Monica, *Pragul. Unde scurte V*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Lovinescu, Monica, *Insula Șerpilor. Unde scurte VI*, Editura Humanitas, București, 1996.

- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului. I*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului. II*, Editura Humanitas, București, 2001.
- Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1981-1984*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1985-1988*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1990-1993*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1994-1995*, Editura Humanitas, București, 2004.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1996-1997*, Editura Humanitas, București, 2005.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1998-2000*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Lovinescu, Monica, *Cuvântul din cuvinte*, traducere din franceză de Emanoil Marcu. Cuvânt înainte de Ioana Pârvulescu, Editura Humanitas, București, 2007.
- Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*. Antologie și prefață de Vladimir Tismăneanu, Editura Humanitas, București, 2008.
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 2008, ediția a II-a.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal esențial*, Ediție Cristina Cioabă, Antologie și prefață de Ioana Pârvulescu, Editura Humanitas, București, 2010.
- Lovinescu, Monica, *Jurnal inedit 2001-2002*, Editura Humanitas, București, 2014.
- Lovinescu, Monica, *O istorie a literaturii române pe unde scurte (1960-2000)*, Ediție îngrijită și Prefață de Cristina Cioabă, Editura Humanitas, București, 2014.
- Georgescu, Adriana, *La început a fost sfârșitul: Dictatura roșie la București*, Ediție îngrijită de Micaela Ghițescu, prefață de Monica Lovinescu, Editura Humanitas, București, 1992.

Gheorghiu, Virgil, *Ora 25*, Ediție îngrijită de Mihai Vornicu, prefață de Paul Miclău, Editura Omegapres, București și Édition du Rocher, Paris, 1991;

E. II. BIBLIOGRAFIE CRITICĂ – ÎN VOLUME

Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, Traduceri de: Mirela Adăscăliței, Sorin Alexandrescu și Șerban Anghelescu, Editura Univers, București, 2000.

Anghelescu, Mircea (editor coord.), *Literatura și politicul*, Editura Universității București, 2010.

Bârna, Nicolae, *Introducere într-o lume de hârtie*, Editura Albatros, col. Critică și istorie literară, București, 1998.

Băciuț, Nicolae, *Literatura exilului, exilul literaturii*, Editura Nico, Tg.-Mureș, 2008.

Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012.

Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001.

Bentoiu, Annie, *Timpul ce ni s-a dat – Memorii: 1944-1947*, Editura Humanitas, 2007.

Bernard, Noel, *Aici e EUROPA LIBERĂ*, Ed. Tinerama, 1991.

Boia, Lucian, *Capcanele istoriei, Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, 2011.

Boldea, Iulian, *Scriitori români contemporani*, Editura Ardealul, Tg. Mureș, 2002.

Boldea, Iulian, *Vârstele criticii*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.

Buciu, Marian Victor, *Promptuar. Lecturi post-totalitate*, Editura Ramuri, Craiova, 2001.

Buda, Dumitru-Mircea, *Războinici invizibili. Protest și literatură în opera Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca*, Editura Universității Petru Maior, 2010.

- Buracu, Mihai, *Eu sunt scribul – Amintiri și poezii din închisoare*, Mărturii despre Fenomenul Pitești, Editura Filos, 2012.
- Burlacu, Mihaela-Nicoleta, *Monica Lovinescu – O voce a exilului românesc*, Editura Institutului European, Iași, Academica, 2014.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, 1982.
- Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului – Gulagul în conștiința românească*, Editura Fundației Culturale Române, 1998.
- Chelariu, Traian, *În căutarea Atlantidei*, Ed. Revistei Convorbiri literare, Iași, 2003.
- Constante, Lena, *Evadarea tăcută. 3000 de zile în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992.
- Cordoș, Sanda, *În lumea nouă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Derrida, Jacques și Roudinesco, Élisabeth, *Întrebări despre ziua de mâine* (Psihanaliză, deconstrucție, convorbiri), Editura TREI, 2003.
- Dictionnaire encyclopédique des penseurs d'Europe centrale et orientale (Pologne, Hongrie, République tchèque, Slovaquie, Slovénie, Roumanie, Bulgarie, Balkans, États baltes) depuis 1945* – Fondation Simone et Cino del Duca, sub auspiciile L'Institut de France și Académie des Sciences Morales et Politiques din Franța, în parteneriat cu Institutul Hannah Arendt – Monica Lovinescu (pagină realizată de Angela Furtună) – Proiect interdepartamental, intercultural și interacademic – Paris, 2019 (în curs de apariție).
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. II, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. III, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002.
- Dimitriu, Eugen, *Lovineștii*, Ed. Spiru Haret, 2001.
- Dimitriu, Eugen, *Lumini fâlticene I-II*, Ed. Mușatinii, 2010.

- Dobrescu, Caius, *Modernitatea ultimă*, Editura Univers, col. „Prima verba”, București, 1998.
- Dobrinescu, Florin Valeriu și Pătroi, Ion, *Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc*, Ed. Vremea, , București, 2003.
- Dumitrescu, Vasile, C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 1997.
- Dumitriu, Petru, *Incognito*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1993.
- Dumitriu, Petru, *Extremul Occident*, Editura Univers, col. Ithaca, *Scriitori români din exil*, București, 1996.
- Dumitriu, Petru, *Omul cu ochi suri*, vol. 1, II, III, Traducere din limba franceză de Magdalena Popescu, Editura Cartea Românească, București, 1996.
- Durandin, Catherine, *L'engagement des intellectuels à l'Est*, L'Harmattan, 1994.
- Durandin, Catherine, *La Roumanie de Ceausescu*, Ed. Epand, 1988.
- Durandin, Catherine, *Révolution à la française: Polonais, Roumains et Russes au XIX-ème siècle*, Ed. P.U.F., 1989.
- Durandin, Catherine, *Nicolae Ceausescu : vérités et mensonges d'un roi communiste*, Ed. Albin Michel, 1990.
- Eliade, Mircea, *Jurnal*, vol. 1-11, Editura Humanitas; București, 1993.
- Eliade, Mircea, *Textele «legionare» și despre «românism»*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- Eliade, Mircea, *Destinul culturii românești*, Editura Athena, 1995.
- Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România, Originile*, Ed. Humanitas, 2000.
- Enăchescu, C., *Socrate – Descoperirea omului și cunoașterea de sine*, Casa Editorială ODEON, București, 1994.
- Enăchescu, C., *Homo demens – O redefinire a nebuniei*, Editura Polirom, 2008.
- Feifer, Florin, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Editura Minerva, București, 1993.

- Fotache, Oana, *Divanul criticii – Discursuri asupra metodei în critica românească postbelică*, Editura Universității București, 2009.
- Fotache, Oana, *Moșteniri intermitente – O altă istorie a teoriei literare*, Editura Universității București, 2013.
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrișilor: reevaluări critice ale Literaturii exilului*, Editura „Jurnalul Literar”, col. „Critica”, București, 1998.
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura „Jurnalul literar”, București, 2000;
- Furtună, Angela, *Monica Lovinescu. Est-etica. Geneze*, Editura Vinea, București, 2012.
- Gavrilescu, Adrian, *Noii precupeți, Intelectualii publici din România de după 1989*, Ed. Compania, 2006.
- Georgescu, Adriana, *La început a fost sfârșitul*, Hachette, Paris, 1951 (fr.); Editura Humanitas, București, 1992 (rom.); Editura Fundația Culturală Memoria, 1999 (rom.); text îngrijit de Michaela Ghițescu, cu o prefață de Monica Lovinescu.
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, Editura Libra, București, 1999.
- Golopenția, Sanda, *Cartea plecării*, Editura Univers, col. Ithaca, *Scriitori români din exil*, București, 1995.
- Goma, Paul, *Gardă inversă*, Editura Univers, col. Ithaca, *Scriitori români din exil*, București, 1997.
- Goma, Paul, *Patimile după Pitești*, ed. a II-a, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- Goma, Paul, *Roman intim*, cu două (suite de) întrebări ale lui Dan-Silviu Boerescu pentru Paul Goma, Editura Allfa, București, 1999.
- Goma, Paul în dialog cu Stănescu, Flori, *Dialog*, Ed. Vremea, 2008.
- Grigurcu, Gheorghe, *Jocul literaturii și al sorții*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu, între continuatori și uzurpatori*, Ed. „Jurnalul literar”, 1997.
- Grigurcu, Gheorghe, *Imposibila neutralitate*, Editura Institutul European, 1998.
- Havel, Václav, *Viața în adevăr*, Ed. Univers, 1997.

- Havel, Václav, *Interogatoriu în depărtare*, Ed. Biblioteca Tinerama, 1991.
- Hoffman, Eva, *O viață într-o altă limbă*, Traducere în limba română de Magda Groza, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994.
- Horia, Vintilă, *Dumnezeu s-a născut în exil*, Traducere din limba franceză de Al. Castaing, revizuită în prima fază de către autor, iar într-o a doua fază de Ileana și Mihai Cantuniari; Prefață de Monica Nedelcu, Postfață de Daniel Rops, Editura Anastasia, București, 1999.
- Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Ierunca, Virgil, *Românește*, Editura Humanitas, București, 1991. Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Ierunca, Virgil, *Semnul mirării*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, Editura Humanitas, București, 2000.
- Ierunca, Virgil, *Poeme de exil*, Editura Humanitas, București, 2001.
- Iliescu, Vasile, *Povestirile unui exilat la München*, Editura Timișoara, Timișoara, 1994.
- Ionescu, Eugen, *Căutarea intermitentă*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Iorgulescu, Mircea, *Tangențiale*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.
- Jela, Doina, *O sută de zile cu Monica Lovinescu*, Ed. Vreimea, București, 2008.
- Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Ed. Humanitas, București, 1998.
- Jowitt, Kenneth and University of California Berkeley, Institute of International Studies, Social Changes in Romania, 1860-1940, A Debate on Development in a European Nation, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978.
- Jowitt, Kenneth, *The Leninist Response to National Dependency*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978.
- Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development; the Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, 1971.
- Lafont- Bompiani, *Dictionnaire universel des Lettres*, Maison Mame, Tourd, 1961.

- Livescu, Cristian, *Magiștri și hermeneuți*, Editura Timpul, Iași, 2007.
- Lovinescu, Eugen, *Memorii*, Ed. Minerva, București, 1976.
- Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare, vol. I-VI*, Minerva, București, (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt ; Cuvânt de încheiere de Gabriela Omăt, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”), 1993-2002.
- Lovinescu, E., *Revizuirii*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Simuț, cuvânt înainte de Mircea Martin, Ed. Paralela 45, Pitești, 2003.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Ed. Minerva, București, 1992.
- Lovinescu, E., „Sburătorul”. Agende literare. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt. Editura Minerva: vol. I (Prefață și note de Alexandru George), 1993 ; vol al-II-lea (note de Alexandru George și Gabriela Omăt), 1996.
- Liiceanu, Gabriel, *Despre limită*, Ed. Humanitas, 2004.
- Liiceanu, Gabriel, *Declarație de iubire*, Ed. Humanitas, București, 2001.
- Literatura diasporei* (Antologie comentată), alcătuită de Florea Firan, Constantin M. Popa, Editura Poesis, Craiova, 1994.
- Maiorescu, Titu, *Critice* (Ed. D. Filimon Stoicescu), I-II, Editura pentru Literatură, București, 1967.
- Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, Socec & Co., București, 1936-1943.
- Manea, Norman, *Despre clowni: dictatorul și artistul*, Biblioteca Apostrof, col. Ianus, Cluj, 1997.
- Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, Scriitori, reviste, instituții, organizații, Editura Compania, București, 2003.
- Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu, 1-2-3*, Editura Aula, Brașov, 2001.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria Critică a Literaturii Române, 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, 2008.
- Manolescu, Nicolae, *Decalogul criticii literare*, Ed. Aula, 2005.
- Manolescu, Nicolae, *Viață și cărți – Amintirile unui cititor de cursă lungă*, Ed. Paralela 45, 2009.

- Manolescu, Nicolae, *Povești pentru oameni mari*, Editura Mașina de scris, București, 2011.
- Mandelștam, Nadejda, *Fără speranță*, Editura Polirom, 2003.
- Mandelștam, Nadejda, *Speranță abandonată*, Editura Polirom, 2005.
- Marino, Adrian, *Introducere în critica literară*, Ediția A II-a, Ed. Aius, Craiova, 2007;.
- Marino, Adrian, *Viața unui om singur*, Ed. Polirom, 2010.
- Melnescu, Gabriela, *Copiii răbdării*, Editura Albatros, București, 1998.
- Melinescu, Gabriela, *Acasă printre străini*, Editura Polirom, 2004.
- Miribel, Elisabeth de, *Memoria tăcerilor*, Vladimir Ghika (1873-1954), Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, cu sprijinul Ministerului Francez de Externe și al Ambasadei Franței la București 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Îndreptări de stânga*, Ed. Humanitas, București, 2005;.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, I. *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, II. *Proza. Prezentul ca dezumanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, III. *Eseistica. Piața ideilor politico-literare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Idei cu zimți, I-II-III*, Ed. Humanitas, 2008.
- Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisiului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Mușat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, Editura Paralela 45, seria „Eseuri”, Pitești, 1998.
- Nabokov, Vladimir, *Vorbește, memorie; o autobiografie rescrisă*, Traducere de Sanda Aronescu, Cuvânt înainte de Dan Grigorescu, Editura Universal Dalsi, București, 1994.
- Nedelcovici, Bujor, *Aici și acum*, Editura Cartea Românească, București, 1996.
- Nedelcovici, Bujor, *Provocatorul*, Editura Allfa, București, 1997.
- Negoitescu, I., *Scriitori- contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj, 1994.
- Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea Românească, București, 2008.

- Nemoianu, Alexandru, *Cuvinte despre românii-americiani (II)*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999.
- Neumann, Victor și Heinen, Armin, *Istoria României prin concepte – Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Nițescu, Sanda, *Un fir de mărar și cerul albastru*, Editura Cartea Românească, București, 1997.
- Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Novac, Ana, *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004.
- Pastenague, Ed, *Porumbelul zboară!...*, Traducere de D. Țepeneag, col. Ithaca, Scriitori români din exil, Editura Univers, București, 1997.
- Patapievici, Horia-Roman, *Despre idei și blocaje* (O modestă propunere de a regândi cultura română pornind de la ce îi lipsește, fără a renunța la ceea ce, în aparență, îi prisosește), Ed. Humanitas, București, 2007.
- Patapievici, H.-R., *Omul recent*, Ed. Humanitas, București, 2005.
- Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, ed. Polirom, 2011.
- Pleșea, Gabriel, *Scriitori români la New York, Interviuuri, fragmente de operă, semnalări ale criticii*, Editura Vestala, București, 1998.
- Pleșu, Andrei, *Față către față, Întâlniri și portrete*, Ed. Humanitas, 2011.
- Popa, Mircea, *Reîntoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, Editura Globus, București, an neprecizat.
- Popescu, Titu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil!*, Editura Danubius, București, 2000.
- Popper, Karl R., *Lección acestui secol, Un dialog cu Giancarlo Bosetti*, Ed. Nemira, 1998.
- Popper, Karl R., *Societatea deschisă și dușmanii ei I-II*, Ed. Humanitas, București, 2005; vezi și Karl Raymond Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura Humanitas, 1993.
- Pricop, Constantin, *Seducciona ideologiilor și luciditatea criticii*, Editura Integral, București, 1999.

- Prigent, Michel, *Le Hero et L'Etat dans la tragedie de Pierre Corneille*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986.
- Propp, Vladimir, *Les Racines historique du conte merveilleux*, Gallimard, Paris, 1983.
- Rădulescu, Monica, *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas and Eastern European Voices*, Lexington Books, USA., 2002.
- Raicu, Lucian, *O sută de scrisori din Paris*, Editura Cartea Românească, 2010.
- Raicu, Lucian, *Calea de acces*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Rațiu, Ion, *Cine mă cunoaște în țară așa cum sunt?*, Ed. „Progresul românesc”, 1991.
- Răduica, Grigore, *Crime în lupta pentru putere, 1966-1968 : ancheta cazului Pătrășcanu*, Ed. Evenimentul Românesc, București, 1999.
- Rădulescu-Motru, C., *Cultura română și politicianismul*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1995.
- Revel, Jean François, *Marea Paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Ricoeur, Paul, *Istorie și adevăr*, Traducere și prefață de Elisabeta Niculescu, Editura Anastasia, C.E. U. Press, col. „Impasuri și semne”, București, 1996.
- Români în știința și cultura occidentală*, Academia românoamericană de științe și arte, vol. 13, Davis, 1992.
- Rorty, Richard, *Contingență, ironie și solidaritate*, Traducere și note de Corina Sorana Ștefanov, Studiu introductiv și control științific de Mircea Flonta, Editura AII, col. „Filosofia secolului XX”, București, 1998.
- Rusan, Romulus, *Cronologia și geografia represiunii comuniste în România, Recensământul populației concentraționare (1945-1989)*, Ed. Fundația Academia Civică, 2007.
- Rusan, Romulus, *România în timpul războiului rece*, Scurtă cronologie a evenimentelor, instituțiilor și mentalităților, 1945-1989, Ed. Fundația Academia Civică, 2008.
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie*. Eseu despre exil, Editura Aula, Brașov, 2003.
- Scarpetta, Guy, *Elogiu cosmopolitismului*, Traducere de Petruța Spânu, Editura Polirom, Iași, 1997.

- Sebastian, Mihail, *Jurnal 1935-1944*, Ed. Humanitas, 2002.
- Selejan, Ana, *România în timpul primului război cultural, I-II*, 1992-1993.
- Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism, I-VI*, 1949-2000, Ed. Cartea Românească, 2007.
- Simion, Eugen, *Sfidarea retoricii. Jurnal german*, București, Editura Cartea Românească, 1985.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, Există o poetică a jurnalului? Vol. II, Intimismul European, Vol. III, Diarismul românesc, București, Ed. Univers enciclopedic, 2001.
- Simion, Eugen, *Genuriile biograficului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- Shklar, Judith, *Ordinary Vices*, Belknap Press of Harvard University Press, 1984, pp. 4-5.
- Simonet-Tenant, Françoise, *Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire*, rééd. Avec un avant-propos de Phillipe Lejeune, Paris, Téraèdre, 2004.
- Soljénitsyne, Alexandre, *L'erreur de l'Occident*, Ed. Grasset, 1980.
- Sorescu, Sorina, *Metacritice*. Critica de tranziție, Ed. Aius, Craiova, 2008.
- Suleiman, Sasan Rubin, *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders*, Backward Glances, Duke University Press, USA, 1998.
- Stănescu, Gabriel, *Unde am fugit de acasă? Interogație asupra exilului*. Articole. Polemici. Eseuri, Criterion Publishing, Norcross, USA, 2001.
- Steinhardt, Nicolae, *Critica la persoana întâi*, Editura Polirom, 2015.
- Stoiciu, Constantin, *Romanul reînțoarcerii*, Traducerea: Madeleine Karacasian, Editura Libra, București, 1993.
- Stoiciu, Constantin, *Despre farmecul levantin*, În românește de Ioana Diaconescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 199.
- Stolojan, Sanda, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Traducere din franceză de Micaela Slăvescu, Editura Humanitas, București, 1996.
- Stolojan, Sanda, *Amurg senin, Jurnal din exilul parizian*, 1997-2001, Ed. Humanitas, 2007.
- Școala Memoriei 2003*, Prelegeri și discuții de la a VI-a ediție a Școlii de Vară de la Sighet (7-15 iulie 2003), Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Ed. Fundația Academia Civică, 2003.

- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane, 1941-2000*, Editura Mașina de scris, București, 2005.
- Șestov, Lev, *Revelațiile morții*, Institutul European, Iași, 1993, Traducere de Smaranda Cosmin.
- Teodorovici, Lucian Dan, *Matei brunul*, Ed. Polirom, Iași, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, editor, *Anatomia resentimentului*, Ed. Curtea veche, București, 2010.
- Tismăneanu, Vladimir, *Despe comunism, destinul unei religii politice*, Ed. Humanitas, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, *Mizeria Utopiei, Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Ed. Polirom, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989, Naufragiul Utopiei*, Ed. Humanitas, 2009.
- Tismăneanu, Vladimir în dialog cu Mircea Mihăieș, *Schelete în dulap*, Ed. Polirom, 2004.
- Tismăneanu, Vladimir, *Revoluțiile din 1989 – Între trecut și viitor*, Editura Polirom, 1999.
- Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Ed. Univers, 1995.
- Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*, Ed. Polirom, 2001.
- Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului – Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Ed. Polirom, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir, *O tranziție mai lungă decât veacul, România după Ceaușescu*, Ed. Curtea Veche, București, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, *Ghilotina de scrum*, Editura de Vest, Timișoara, 1992.
- Tismăneanu, Vladimir, *Noaptea totalitară – Crepusculul ideologiilor radicale în secolul XX*, Ed. Athena, 1995.
- Tismăneanu, Vladimir – Howard, Marc Morjé, Rudra Sil (editori), *Ordinea mondială după leninism*, Ed. Curtea Veche, 2009.
- Todorov, Tzvetan, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, Traducere de Magda Jeanrenaud, Editura Institutul European, col. „Texte de frontieră”, Iași, 1994.
- Todorov, Tzvetan, *Omul deșezădăcinat*, Traducere de Ion Pop, Editura Institutul European, Iași, 1999.
- Țepeneag, Dumitru, *La belle Roumanie*, Ed. Paralela 45, 2004.

- Ungureanu, Traian, *Tehnica neputinței la români*, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Ungureanu, Traian, *Despre Securitate – România, țara lui «ca și cum»*, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Vianu, Ion, *Paramnezii*, Editura TREI, 2005.
- Vladimirov, Iulia, *Monica Lovinescu în documentele Securității*, Ed. Humanitas, București, 2012.
- Vona, Alexandru, *Ferestre zidite*, Ed. Cartea Românească, București, 1993.
- Vrancea, Ileana, *Între Aristarc și bietul Ioanide*, Ed. Cartea Românească, București, 1978.
- Vrancea, Ileana, *Tradiții ale criticii literare marxiste din România, 1930-1940*, Ed. Politică, București, 1962.
- Vrancea, Ileana, *Confruntări în critica deceniile IV-VII (E. Lovinescu și posteritatea lui critică)*, Editura Cartea Românească, 1975.
- Zinoviev, Alexandr, *Homo sovieticus*, Ed. Gollancz, London, 1985.
- Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, Ed. Humanitas, București, 1994.
- Women's Writing in Exile*, The University of North Carolina Press, 1989.
- Zumthor, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, Traducere, prefață și note de Maria Carпов, Editura Polirom, col. „Plural M”, Iași, 1998.
- Wolton, Thierry, *Roșu brun, Răul secolului*, Biblioteca Sighet, Ed. Fundația Academia Civică, 2001.

E. III. BIBLIOGRAFIE CRITICĂ – ÎN PERIODICE

- Albu, Mihaela, *Vremuri și oameni în cărțile Monicăi Lovinescu sau despre Microfon: o armă și un personaj*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 27-29.
- Alexandrescu, Sorin, *Invizibilitatea emigrantului*, în Exilul, Secolul 20, nr. 10-11-12/1997 – 1-2-3/1998.
- Alui Gheorghe, Adrian, *Monica Lovinescu*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 11-12.
- Anghelescu, Mircea, *Despre exilul literar*, în 22, nr. 757/ 20.01.2004.
- Bodea, Lidia, *O vocație temperată voluntar*, în Observator cultural, nr. 383/ august 2007.

- Boldea, Iulian, *Lupta cu îngerul* (Virgil Ierunca), în rev. Vatra, nr. 4/1994.
- Boldea, Iulian, *Memorie și adevăr* (Monica Lovinescu), în rev. Vatra, nr. 11-12/1996.
- Borbély, Ștefan, *Philemon și Baucis*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/2003, pp. 22-23.
- Brochier, Jean-Louis, *Les suicidées de la littérature*, în Magazine littéraire, nr. 256, iulie-august, 1988, pp.13-16.
- Burța-Cernat, Bianca, *Sfârșit de veac, sfârșit de capitol*, în Observator cultural, nr. 80/ 7-13 septembrie 2006.
- Caete de dor. Metafizică și poezie*, volumul I (nr. 1-4, 1951, Paris), Ediție critică, Preambul de Constantin Amărieuței, În loc de prefață un interviu cu Virgil Ierunca, Edit, „Jurnalul Literar”, 2000.
- Caiete critice. Exil și literatură*, nr. 1-2/1993.
- Caragea, Mioara, *O Națiune-Navă: Portugalia, în Exil*. Secolul 20 nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Cernat, Paul, *Jurnal dincolo de Telejurnal*, în Observator cultural, nr. 168/ mai 2003.
- Cernat, Paul, *Iluziile revizionismului est-etic*, I-II, în Observator cultural, nr. 539 din 27 august 2010 și, respectiv, nr. 540 din 3 septembrie 2010.
- Cesereanu, Ruxandra, *Vocea arhetipală a Europei Libere*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, p. 4.
- Cesereanu, Ruxandra, *O istorie a intelectualului român în secolul XX*, în Revista Steaua, nr. 7/ 2008; pp. 11-14.
- Cioran, Emil, *12 scrisori de pe culmile disperării, însoțite de 12 scrisori de bătrânețe*, Dosar Biblioteca Apostrof, 12 din 1995.
- Cistelecan, Al., *Cartea de reculegere*, în Familia, nr. 10/ octombrie 2008.
- Cistelecan, Al., *Romanul infernului*, în Vatra, nr. 242 / 1991.
- Colecția revistei *Contemporanul*, 2014-2018 – este perioada campaniilor politice și denigratoare țintite contra Monicăi Lovinescu, orchestrate asiduu de către revistă și Academia Română. Aceste campanii acreditau ideea că Monica Lovinescu ar fi fost doar un ideolog ce pledează pentru revizionism ideologic, și nu pentru re-lecturile critice de revizuire canonic/ valorică, procedeu uzual în toate marile literaturi ale lumii.

Președintele Academiei Române din epocă, Eugen Simion, alături de directorul revistei, Nicolae Breban, au dezvoltat, astfel, un curent politic extremist, care a reușit să o scoată pe Monica Lovinescu înafara lumii oficiale care contează în literatura română. De altfel, Eugen Simion, în cadrul discursului televizat prilejuit de una din recente sale celebrări, a ținut să afirme în fața invitaților oficiali că una din cele mai mari victorii ale sale este eliminarea Monicăi Lovinescu și a valabilității discursului său critic din spațiul public românesc. Din păcate, Monica Lovinescu murise, deja, și nu s-a mai putut apăra, fiind treptat abandonată și de mulți oameni de cultură. *Restaurația* și refacerea monopolului propagandei din perioada ante-1989 asupra discursului public post-decembrist din România obținuseră una din cele mai controversate «victorii».

Corbu, Daniel în dialog cu Monica Lovinescu, « *Dialog* », Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 11-11.

Cordoș, Sanda, *Libertatea de a trăi vieți captive*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, pp. 4-5.

Crăciun, Gheorghe, *Diagonalele unei reeditări* în Vatra, nr. 9 /1994.

Culianu, Ioan Petru, *Cultură română?*, în Agora, nr. 3 / iulie-septembrie 1991.

Diaconu, Mircea A., *Monica Lovinescu și avatarurile întâlnirii cu istoria*, în Contrafort, nr. 9 (105), sept. 2003.

Diaconu, Mircea A., *Monica Lovinescu și avatarurile întâlnirii cu istoria*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 16-18.

Didier, Béatrice, *Le lecteur du journal intime*, in Michel Picard (dir.), *La lecture littéraire*, Paris, Clancier-Guénaud, 1988, pp.229-255.

Dimisianu, Gabriel, « *O carte despre Dumitru Țepeneag* », în România literară, nr. 40/7 – 13 octombrie 1998.

Dragolea, Mihai, *Reverberații, reflexe, reluări*, în Vatra, nr. 9 / septembrie 1994.

Furtună, Angela, *Aniversare Monica Lovinescu*, Dosar Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 9, pp. 9- 32, pp. 30-32.

Furtună, Angela, *Și Dumnezeu a creat din nou femeia*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 30-32.

- Furtună, Angela, „Cu Monica Lovinescu, de la teoria întoarcerii autorului, la revizuire, reevaluări, recuperări; de la discursul urii, la purgatoriul și infernul operelor literare”, în revista *Convorbiri Literare*, din 31 decembrie 2014.
- Furtună, Angela, „150 de ani de la fondarea Societății Junimea”, în revista *Convorbiri Literare* din 28 mai 2014.
- Furtună, Angela, *Adevărul, niciodată singur*, în revista *Convorbiri Literare*, din 23 decembrie 2013.
- Gălățanu, Mihail, *Monica & Virgil: Enclava românească din Butte-Chaumont*, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 26.
- Ghițescu, Serenela, *Prima piesă din puzzle*, în 22, nr. 36/ 4-10 septembrie 2007.
- Green, Julien, *Tenir un journal*, în *Le language et son Diable*, Paris, Seuil, 1987m pp. 87-91, 98-145.
- Grigurcu, Gheorghe, *Un jurnal est-etic*, în *România literară*, nr.50 din 2002.
- Grigurcu, Gheorghe, *Glose la Virgil Ierunca I*, în *România Literară*, Nr. 32/ 2000.
- Grigurcu, Gheorghe, *În inima actualității*, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 13-14.
- Groșan, Ioan, *Mica industrie de vise*, în *Contemporanul – Ideea europeană*, nr. 15/1991.
- Hermeziu, Cristina, *Ultima întâlnire cu Monica Lovinescu*, în *Evenimentul Zilei*, 25 aprilie 2008.
- Horia, Vintilă, *Scrisoare adresată lui Mihai Cantuniari, unul din traducătorii romanului Un mormânt în cer*, în *România literară*, nr. 7 / 15 februarie 1990.
- Horia, Vintilă, *Un scriitor împotriva timpului său*, în *Exilul. Secolul 20 nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998*.
- Iacob, Andreea, *Nu întâmplător, Monica Lovinescu*, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, p. 8.
- Iacob, Livia, *Monica Lovinescu: portret în sepia*, în revista *Convorbiri Literare*, nr. 12 februarie, 2016.
- Iacob, Livia, *Gânduri la zi despre Monica Lovinescu*, în revista *Convorbiri Literare* din 31 decembrie 2013.

- Iacob, Livia, *O pledoarie pentru memorie ca formă de profilaxie necesară, alături de Angela Furtună și Monica Lovinescu*, în revista *Convorbiri Literare*, din 26 septembrie 2013.
- Iacob, Livia, „Exilul în treizeci și nouă de poeme”, în revista *Convorbiri Literare*, din 31 decembrie 2014.
- Ilie, Emanuela, *Despre cuvântul din cuvinte, moarte și alte alterități*, în revista *Convorbiri Literare* din 23 decembrie 2013.
- Ioan, Augustin, *Lapis exilis; Argumente pentru reconsiderarea comparatismului arhitectural*, în *Exilul. Secolul 20 nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998*.
- Iorgulescu, Mircea, *Posteritățile lui E. Lovinescu, I-II*, în 22, 28.07 – 4. 08. 2003.
- Iovănel, Mihai, *Monica Lovinescu: «Cuvântul din cuvânt»*, în *Gândul / 13 aug. 2007*.
- Izverna-Tarabac, Irina și Mavrodin, Irina, *7 zile cu Alexandru Vona*, în *Observator cultural*, nr. 596/ 2011.
- Judt, Tony, *Romania: bottom of the heap*, *The New York Review of Books*, 17, 1 november, 2001.
- Jela, Doina, *Intolerabilul s-a produs*, în *Observatorul cultural*, 25 aprilie 2008.
- Jela, Doina, *Ai mâncat, omul lui Dumnezeu?*, *Dialog cu Monica Lovinescu* 12-21 septembrie, 2006, în revista *Steaua*, nr.7/ 2008, pp. 6-8.
- Jela, Doina, *În memoria Al. Vona – Autorul unei singure cărți*, în *România literară*, nr. 44/ 2004.
- Lavric, Sorin, *Curajul lui Ierunca*, în *România Literară*, nr. 14/ 2007.
- Lazăr, Traian D, „Asociația Hyperion pentru promovarea cărții românești în Occident – un document de epocă”, în revista *Convorbiri Literare* din 21 mai 2016.
- Lefter, Ioan Bogdan, *Pe altă spirală a istoriei*, *Observator Cultural*, 5-12 februarie 2002.
- Liiceanu, Gabriel, *Monica Lovinescu în căutarea mamei*, prima dată în *Cotidianul*, 26 aprilie 2008, apoi editat pentru web în *Scribd*.
- Liiceanu, Gabriel în *dialog cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, în *Revista Hyperion*, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 12-13.

- Lionte, Ioana, „Cuvântul din carte: Monica Lovinescu și lecția demnității”, în revista *Convorbiri literare* din 31 decembrie 2014.
- Livescu, Cristian, „Monica Lovinescu și consecvența etică a scriitorului”, în revista *Convorbiri Literare* din 31 decembrie 2014.
- Livescu, Cristian, „Monica Lovinescu – est-etica, memoria și acțiunea critică”, în revista *Convorbiri Literare*, 31 decembrie 2013.
- Lovinescu, Monica, *Dialog cu Bârlădeanu, Lucreția*: „Într-o țară ocupată de străini naționalismul nu mai are o conotație peiorativă”, aprilie 2002, Paris, Contrafort, nr. 6 (92), iunie 2002.
- Manolescu, Nicolae, *O carte indecentă*, în *România Literară*, nr. 33/ 2008.
- Mavrodin, Irina, *7 zile cu Alexandru Vona*, *Convorbiri* cu Irina Izverna-Tarabac și Irina Mavrodin, *Observator Cultural*, nr. 596, 14 octombrie 2011.
- Mihăieș, Mircea, *La moartea lui Virgil Ierunca*, în *România Literară*, nr. 40/ 2006.
- Moraru, Cornel, *Suferința din memorie*, în *Vatra*, nr. 242/1991.
- Moraru, Cristian, *Literatura testimonială*, în *Contrapunct*, nr. 28/ 13 iulie 1990.
- Munteanu, Maricica, *Scriitorul și puterea. Monica Lovinescu despre intelighentsia românească în comunism*, în revista *Convorbiri Literare* din 31 decembrie 2014.
- Munteanu, Maricica, „O arhivă a mărturisirilor”, în revista *Convorbiri Literare*, din 12 februarie 2016.
- Nemoianu, Virgil, *Ernst Junger sau desprinderea de împrejurimi*, în *Exilul. Secolul 20*, nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Niculescu, Alexandru, *Monica Lovinescu (19 noiembrie 1923-21 aprilie 2008)*, *România literară*, nr. 16 din 2008.
- Noakes, Jeremy, *The Ivory Tower under Siege*, în *Journal of European Studies*, 23.
- Opăriuc, Loredana, „Scrisorile unei mame către fiica sa de departe”, în revista *Convorbiri Literare* din 23 decembrie 2013.
- Patraș, Antonio, *Literatură și politică : peștele în apă, peștele pe uscat*, în revista *Convorbiri Literare*, din 11 decembrie 2014.
- Pârvulescu, Ioana, *Povești pentru adulți*, în *România literară*, nr. 30/ 2007.

- Pecican, Ovidiu, *Monica Lovinescu: trei gânduri*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, p. 5.
- Pițu, Luca, *La o aniversară a doamnei Monica Lovinescu*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 18-21.
- Popovici, Iulia, *Oglinzi pentru trecutul recent*, în Observator cultural, nr. 33 (290)/ octombrie 2005.
- Pruteanu, George, *Monica Lovinescu sub zodia intransigenței imperturbabile*, în România literară, nr. 5/ 31. Ian. 1991.
- Radu, George, *Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu*, I-II, în România literară, nr. 26 și nr. 27, 2004.
- Radu, George Bogdan, *Problema antisemitimului lui E. Lovinescu*, în România literară, nr. 33 din 2004.
- Radu Tania, *Arcanele lucidității I-II*, în 22, nr. 17 și 24/ 2008.
- Sandu, Anca Raluca, *Jurnalul Monicăi Lovinescu – O vedere din culise asupra activității sale culturale*, în revista Convorbiri Literare, din 31 decembrie 2014.
- Sălcudeanu, Nicoleta, *cincea posteritate a lui E. Lovinescu*, în Revista Cultura, nr. 333 din 21.07.2011.
- Simuț, Ion, *O relectură suspicioasă*, România Literară, nr. 33 din 2007;
- Simuț, Ion, *Cronologia exilului literar postbelic*, în rev. România literară, nr.23 din 2008 ;
- Sorohan, Elvira, *Monica Lovinescu, o ultimă «schimbare în cuvinte»*, în revista Convorbiri Literare din 1 octombrie 2014.
- Sorohan, Elvira, *Mircea Eliade în lumina comunicării epistolare (I)*, în revista Convorbiri Literare din 12 februarie 2016.
- Sorohan, Elvira, *Ce spun jurnalele și corespondența lui Mircea Eliade despre el însuși*, în revista Convorbiri Literare din 23 nov. 2015.
- Spiridon, Monica, *La vest de Eden*, în Exilul. Secolul 20 nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998.
- Șandru, Gabriela, *Cuvântul din cuvinte și «etica» lecturii*, în rev. Convorbiri Literare din 12 februarie 2016.
- Teodorescu, Cristian, *Cuvântul din cuvintele Monicăi Lovinescu*, în România Literară, nr. 33/ 2007.

- Stoiciu, Liviu Ioan, *Câte ceva despre «absolutismul moral»*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 24-25.
- Șerbănescu, Tia, *Monica Lovinescu*, în Curentul, 21 aprilie 2008.
- Ștefănescu, Alex., *O conștiință*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 14-15.
- Turcuș, Claudiu, *Înfrângerea cărturarilor*, în Observatorul Cultural, nr. 604, 9 decembrie 2011.
- Urian, Tudorel, *Cealaltă Monica Lovinescu*, în România Literară, nr. 32/ 2007.
- Urian, Tudorel, *Ochelarii de cal ai istoriei*, în România Literară, nr. 2/ 2003.
- Urian, Tudorel, *Vremea schimbării*, în România Literară, nr. 37/2005.
- Vasilache, Simona, *Busola și penseta*, în România Literară, nr. 37/ 2005.
- Vasiliu, Lucian, *Doamna Doamnelor, voce inconfundabilă...*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 25.

Monica Lovinescu (1923-2008)

Critic literar, memorialist, eseist, prozator, traducător, regizor, filosof și gânditor, publicist și jurnalist cultural celebru în presa scrisă franceză și română, dar mai ales în radio (Radio Paris, Radio-difuziunea Franceză, Radio Europa Liberă – secția franceză), **Monica Lovinescu** a fost cea mai importantă voce feminină a exilului românesc. Este una din cele mai respectate personalități care s-au opus curentelor totalitare din Europa de Est și Centrală, dar și unul din importanții critici literari europeni, în spiritul tradiției criticii estetice. Pentru consecvența arătată în apărarea spiritului democrației din Est, analiștii au considerat-o un Havel feminin. S-a născut la 23 noiembrie 1923 la București, fiind fiica istoricului și criticului literar modernist român E. Lovinescu și a intelectualei (profesoară eminentă de limba franceză) Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu al cărei destin se va încheia tragic, ca deținut politic, în închisorile staliniste din România. A fost verișoara prozatorului Anton Holban, a filosofului și scriitorului Vasile Lovinescu și a dramaturgului Horia Lovinescu; a fost căsătorită cu poetul, publicistul și reputatul om de radio Virgil Ierunca. Își ia licența în Litere cu Michel Dard la Universitatea București (1946), cu o teză despre *Le sentiment de la mort chez Pascal*. Pleacă la Paris cu o bursă a statului francez în 1947, intenționând să pregătească la Sorbona o teză de doctorat cu tema *Shakespeare și regia teatrală în secolul XX în Franța*. Dar este surprinsă aici de momentul abdicării M.S. Regele Mihai al României, eveniment urmat de începutul bolșevizării Estului Europei și al patriei

natale. Alegând exilul și apărarea libertății, precum și susținerea democrată a procesului de eliberare a României de sub regimul totalitar impus de U.R.S.S., Monica Lovinescu cere azil politic în Franța, în primăvara anului 1948.

Un prim debut în proză avusese, în țară, la vârsta de 8 ani cu un text („roman basm”) publicat în revista *Dimineața copiilor*, apoi publică proză scurtă în *Vremea și Kalende* (1938), *Revista Fundațiilor Regale* (1945). Până la moartea lui E. Lovinescu va folosi pseudonimul literar Ioana Tăutu. Cronicar de teatru la revista *Democrația*, condusă de Anton Dumitriu. Membru al Seminarului de regie experimentală inaugurat în februarie 1945 de Camil Petrescu la Universitatea București. După stabilirea la Paris, va traduce din franceză sub pseudonimele Monique Saint-Côme și Claude Pascal, se va implica în regia de teatru și nenumărate proiecte editoriale sau publicistice. În 1955, la Paris, scrie în limba franceză un roman excepțional intitulat *Mots*, pe care Editura Denoël inițial i-l respinge ca fiind „prea modernist”, dar abia după 50 de ani este recunoscut pentru valoare și intuiție ca o adevărată capodoperă ce se întâlnește pe același palier cu romanul *1984* al lui George Orwell; tradus în română, sub titlul *Cuvântul din cuvinte*, e publicat mai întâi la Editura Humanitas, București, 2007. Acest prim roman politic esopic românesc e o parabolă a lumii totalitare și a tragediei românești din intervalul 1948-1989, anunțând o prozatoare europeană de mare forță. Mai târziu, destinul acesta literar e întrerupt brutal de urgența implicării totale a M.L. de partea exilului militant anticomunist.

Din anul 1951 și până în 1974, colaborează la Radio Paris, la emisiunea în limba română a Radiodifuziunii Franceze, precum și la redacția centrală a emisiunilor pentru Europa răsăriteană. Începând din 1962, activează la *Radio Europa Liberă*, cu peste o mie cinci sute de cronici și comentarii de-a lungul timpului. Două au fost memorabilele ei emisiuni săptămânale: *Teze și Antiteze la Paris* și *Actualitatea culturală românească*. Astfel, pe calea undelor radio și în plin Război Rece, M.L. raporta mereu societatea românească la fenomenul european și universal, iar timp de aproape trei decenii

avea să constituie un bastion necenzurat al adevărului și al spiritului academic, ce alimenta publicul românesc cu informații din Lumea Liberă. Aceste emisiuni au jucat un rol fundamental în formarea spiritului critic și democratic din România. Specifică a fost, în acest sens, reacția imediată și directă – menținând statornic o perspectivă înalt-normativă –, pe care M.L. o iniția la Radio Europa Liberă, față de cele mai recente evenimente ce aveau loc în țară, în mediul intelectual, politic, artistic și literar. Se poate spune că spiritul critic liber, ca și politologia românească post-decembristă, s-au născut printr-o cale aproape transcendentă, odată cu emisiunile M.L. la Radio Europa Liberă, prin lucrările ei notabile, ca stil și scriitură, ca vocație etică și ca eleganță hermeneutică. Critica dictaturii și a totalitarismului nu mai era făcută în stilul pseudo-nonconformist practicat în țară, ci în direcția apărării cu orice preț a premizelor libertății din societatea ispitelor utopic-totalitare, având ca metodologie obligatorie suprimarea cenzurii, dar și ideea datoriei intelectualilor critici de a adopta un cod etic care să contracareze spiritul totalitar constituit prin nimicirea ființei morale. Întâlnindu-se în mod fericit cu gândirea unor filosofi precum Karl Jaspers, Jeanne Hersch, Hannah Arendt, Raymon Aron și Albert Camus, ideile M.L. modelau vocația intelectualului de a-și ridica vocea împotriva Răului, de a se autodesacraliza prin împotrivire față de regimurile logocratice, renunțând la orice ideologie optimistă a salvării; aceste contribuții au întregit în mod fericit direcția camusiană din gândirea politică și morală românească și europeană. M.L. preia și dezvoltă, de la Timothy Garton Ash – care la rândul său le preluase de la scriitorul britanic Ferdinand Mount –, conceptele de *asimetrie a indulgenței* și de *est-etică*, cu ajutorul cărora va construi, alături de alți filosofi, critici și literați (între care Arthur Koestler, Boris Souvarine, Alain Besançon sau François Furet), curentul de demistificare a comunismului din Est, inclusiv pe paradigma sa literară și critică. După 1971, pe măsură ce sistemul politic românesc devenea tot mai restrictiv în relația cu lumea literară, M.L. pledează pentru revenirea la moștenirea lovinesciană, fondată prin „autonomia

esteticului” și criticând înlocuirea *sincronismului* europocentric de către ideologiile de partid și protocronism.

Operele esențiale ale M.L. sunt reprezentate de memorii și jurnale, în care autoarea a preferat să scrie „*despre și pentru ceilalți*”, refuzând sistematic „pactul autobiografic” și cultivând *etica memoriei*. Aceste opere au devenit documente incontestabile pentru societatea românească și europeană a secolului XX, mai ales pentru deceniile 6-10, insistând asupra necesității unor re-lecturi, re-evaluări și revizuiți în literatura post-comunistă. Cele șase volume de *Jurnal* publicate de M.L. la Editura Humanitas între 2002 și 2006 cuprind însemnări „cu caracter de agendă” datând din perioada 1981-2000, cu excepția anului 1989. A mai existat un jurnal ținut de autoare în tinerețe, dar pe care l-a distrus, nu înainte de a genera cele două volume de memorii intitulate *La apa Vavilonului* (1999-2001) ce conjugă în chip fericit localismul și universalismul autoarei. Șase volume publicate între 1990 și 1996 la Humanitas și cunoscute sub titlul de *Unde scurte* (cu referire la frecvența undelor hertziene pe care a emis postul Radio *Europa Liberă*), reunesc cronicile ce mai întâi fuseseră rostite, în epocă, la postul de radio din exil. În anii '60, aceste cronici impuneau o nouă generație de scriitori netributari spiritului realist-socialist și erau construite după principiul *jurnalului indirect*: fiecare text conținea, în loc de titlu, chiar data la care fusese rostit, intenția autoarei fiind aceea de a lăsa posterității o veritabilă panoramă a vremurilor așa cum au venit și așa cum au fost ele trecute prin filtrul conștiinței sale critice. În aceeași categorie, dar ca excepție, intră ultimul volum, intitulat *Diagonale* (2002, *Humanitas*, București), care e alcătuit din texte selectate din presa de după 1989, mai cu seamă cele publicate în rubrica omonimă din *România literară*, revista fanion a Uniunii Scriitorilor din România. Viziunea autoarei asuma originalitatea cazului românesc în contextul istoric european dominat de insurgență (Rusia samizdatului, Cehoslovacia Cartei '77, Polonia K.O.R.-ului și Solidarność-ului) prin ceea ce se va numi *rezistența prin cultură*, care a reprezentat de

fapt o rocadă între etic și estetic, având drept consecință o defazare față de literatura europeană. Datorită regimului represiv, ce interzicea legătura directă dintre adevărul literaturii și adevărul societății, rezistența românească *inventase* un limbaj artistic ce boicota realitatea istorică, ducând la o nouă ipostază a modernismului pur, care însă fusese deja epuizat oriunde în altă parte în Occident. Dar tot această *rezistență prin cultură* avea să ia distanță față de idealul de *universalitate*, fapt ce s-a materializat ulterior fie prin *provincializare*, fie prin *înregimentări neoprotocroniste*, generând conflicte interne energofage care au epuizat capacitatea unei rezistențe românești reale împotriva regimului totalitar.

Monica Lovinescu se stinge la 20 aprilie 2008 în Franța, la 85 de ani, în Spitalul Charles-Richet din periferia pariziană Villiers-Le-Bel, donând statului român toate proprietățile sale din Paris, București și Fălticeni. Urnele cu cenușă – a Monicăi Lovinescu și a soțului, Virgil Ierunca –, au fost depuse pentru eternitate la Fălticeni, România, în monumentul funerar al mării familii de cărturari *Lovinescu* de la Parohia *Sfinții Voievozi*. Opera Monicăi Lovinescu a marcat decisiv după 1951 o întregă națiune arestată, iar rolul M.L. a fost unul de instanță critică ce suplinea lipsa *intelighentsiei* din România; a fost un apărător din exil al adevărului și al valorilor, devenind în 1977 ținta unui comando palestinian angajat de Ceaușescu pentru a o reduce la tăcere. Capacitatea intelectuală inepuizabilă a autoarei de a armoniza discursurile critic, ficțional, memorialistic, filosofic, civic, etic și politic, atât local cât și universal, a construit o veritabilă instituție axiologică și literară a exilului. Ea a susținut aproape martiric eforturile pe care scriitorii rămași în țară, ca „orfani ai curajului”, le făceau pentru a salva libertatea de creație și de expresie. În omagiu, începând cu anul 2007, se desfășoară anual în România, la Suceava-Fălticeni, proiectul inițiat de scriitoarea Angela Furtună, *Zilele Monica Lovinescu*, este decernat Premiul Național *Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, au loc Conferințele *Monica Lovinescu*, iar unele cercuri de pasionați desfășoară o cercetare sistematică pe

opera sa. Recuperarea exilului scriitorilor români cu deschidere internațională cunoaște, însă, și dificultăți; acestea sunt legate fie de o Restaurație ce a avut loc pe alocuri în Est (și care reproșează exilului atitudinile etice ce interferează cu *esteticul*, precum și *exterioritatea* față de spațiul literar românesc), fie de mutația accelerată a valorilor. Receptarea internă a acestor autori diferă de receptarea lor externă. În 2003, *Jurnalul M.L.* primește titlul de *Cartea Anului*, decernat de *România literară*. Decorată în 1987 de Academia Româno-Americană de Științe și Arte. Decorată în 1999 și 2008 de Președinția României cu Ordinul *Steaua României*.

(Angela Furtună, *Monica Lovinescu: Dictionnaire encyclopédique des penseurs d'Europe centrale et orientale (Pologne, Hongrie, République tchèque, Slovaquie, Slovénie, Roumanie, Bulgarie, Balkans, États baltes) depuis 1945 – Paris*)

Cuprins

Introducere	7
De la Zidul Berlinului, la odăi, cripte și arhive – Lumina aspră a Nordului – Rădăcini, transferuri și umbre – Copilul în căutarea tatălui și a mamei – Rupturi – <i>Omul de hârtie</i> și bibliotecile – Vocație și livresc, povești de familie și pasiuni etice – Bunici, boieri și lăutari pe drumul spre pomul cunoașterii – Povestea ca schemă de memorie extensională. – Golemul și băiatul cu amintiri.....	19
Între suicid și genocid – Răul secolului vine prin ciurma brună și ciurma roșie – Distrugerea jurnalelor și exorcizarea jucăriilor – Memorii și abordări cognitive neașteptate – Stalin și plaiurile semiozice – Ferestre prelingvistice și extralingvistice, scriitorii și paradigmele preliterate și extraliterate – De la prima întrebare înfiorată despre moarte și până la comandoul exterminist al lui Ceaușescu – Un <i>rebound</i> al evaziunilor	53
Literaturocentrism și angajare – Ierarhizarea culpabilităților – <i>Adio, nespălată mea Rusie</i> – Morțile părinților, nașterea autoculpabilităților și laptele negru – De unde a știut Orwell? – Teatru și iertare de sine – Din nou despre sinucideri, martorii Apocalipsei și teroarea revoluționară.....	69

Ideologie, comucid, homicid – Est-etică și estalgie –
Literale de pe Cortina de Fier: *Scrieți adevărul, deci mințiți!* –
Cuvânt, dedublare, psihism auctorial – De la limba de lemn
la neostalinism, prin amnezie anterogradă și hipnoză media..... 101

Arestarea inocenților în filigranul autonomiei esteticului –
Marxizări comestibile și naționalism de operetă – Între manifest
și canon, între fanatism și rigurozitate – Anamneze, catamneze
și mașini magice de scris..... 118

Închisori și ospicii, colivii și ecouri: *monopolul asupra opiniei* –
Acasă în țară și acasă în exil – Posteritățile contemporane
și dușmanii fabricați – Anularea realității din stup –
Teratologie, limbă de lemn și limbă natală..... 135

Țesătura din război – 1935, 1984; ce an urmează logic? –
De la entuziasmul juvenil la obsesia salvării memoriei –
Transa în fața tragicului – Cu mama și tata pe divanul
psihanalistului, dar și în fața temnicerului de serviciu din sistemul
carceral – Hannah Arendt, Nadejda Mandelștam, Anna Ahmatova,
Jeanne Hersch, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, Marina Tsvetaieva,
Monica Lovinescu, Simone Weil, sau despre evul
care asasinează prințesele spiritului: femeile-amnios
ale memoriei antitotalitare – *Vocea*..... 159

Bibliografie – Repere:..... 177

Monica Lovinescu (1923-2008) 230

The book cover features a textured, woven background. Overlaid on this are several stylized trees with rounded, leafy canopies and thin trunks. A dark, winding path or ribbon-like shape meanders across the scene, passing behind and in front of the trees. The overall aesthetic is graphic and somewhat somber.

angela furtună

primul meu
kaddish

texte salvate din exod

INTEGRAL

DEVIS GREBU

